

MÁRIÁS JÓZSEF

*Lélekőrzés,
léleképítés*

Máriás József

Lélekörzés, léleképítés

Nyomkövető feljegyzések egy erdélyi kortárs életműhöz

– Cseke Péter 75. éves születésnapjára –

Címlapfotó Evellei László / Ágya felé

Szerkesztő: Cseke Gábor

Tartalom

Kenéz Ferenc: Homok a bőröndben

Cseke Gábor: Egy távoli reggel

Szellemi önépítés, otthonteremtés Erdélyben

(Cseke Péter: Jöjjön el a mi időnk)

ÚJSÁGÍRÓI ALAPOZÁS

KISEBBSÉGI ÖNISMERET – EGYETEMES TÁVLATOK

ELŐDEIM KEZÉT FOGOM

Az írás – közösségi vállalkozás

„...csak reális önismeretre lehet jövőt építeni”

(Kortársi gondolatok Cseke Péter: A magyar szociográfia erdélyi műhelyei című könyve olvasása közben)

„A nagy erjesztő”

Meditációk vigyázó toronyban

Fájó sebekből termő ágak

Szellemi erőtereink

Kisebbségi léthelyzetek – párhuzamos életpályák

A teljesség sóvárgása

Örtüzek őrzője

Székelyföldi léleképítés

Visszatekintés 75 év magasából

Függelék:

Máriás Józsefnek szóló könyvdedikációk Cseke Pétertől

Kenéz Ferenc: Homok a bőröndben

A költőknek nincs hátizsákjuk
nincs fényképezőgépük

a költőknek sokgyermekes családjaik
elkövetendő bűneik
és homokkal telt bőröndjeik vannak.

A költők azok
akik nem akarják szeretni a családot
akik nem akarják elkövetni a bűnöket
akik nem akarják cipelni homokkal telt bőröndjeiket
s akik mégis szeretik családjukat
elkövetetlenül is bűnöket követnek el
s egyre több és több homokkal telt
bőröndöt cipelnek magukkal.

A költők nem szeretnek cipőt pucolni
a költők nem szeretnek sorban állni
a költők kipucolják barátaik cipőit
és pultra csapják a húst ha az nem
arisztokrata-rózsaszín.

A költők álmatag szerelmeket írnak s titokban
legkisebb testvéröccsükkel mosatják ki
szinte már lábukra rohadt zoknijaikat.

A költők akik már nagyon sokat cipekedtek
és csupán attól elfáradnak
hátizsákot fényképezőgépet vásárolnak
s egy este eltávoznak közülünk.

Akkor mi a megmaradottak
káromkodva és szidva
de testvériesen elosztjuk
az újabb homokkal telt bőröndöket egymás között
és tovább visszük azokat.

Ennyiben és csak így vagyunk mi igazabbak
mint az eltávozottak.

Cseke Gábor: Egy távoli reggel

Egy fotó.

Rajta egy távoli reggel.

Olyan távoli, akár egy már-már elérhetetlen, régen nem látott földrész.

A fotó pedig nem egy ritka pillanatot őriz – de pillanatot.

Pillanatnyi történést, letagadhatatlan gesztust, mely mélyen beleégette magát az emlékezetbe.

De ha hirtelen nem is emlékeznénk arra a távoli hajnalra, a megélt hetvenöt évével akarva-akaratlanul barátkozó Cseke Péter azóta is ugyanannak a sorsnak a megszállottja: nagy bőröndökben, iszákokban homokot cipel, roppant térségeken át araszolva, olyképpen, amiként pályatársa és kenyeres pajtása, a riportutak porát ugyanúgy beszippantó Kenéz Ferenc valamikor versben örökítette meg az író ember sosem múló vándorlását, hurcolkodását – gondolattól a beérésig. Ilyenkor az ember, még ha akadnak is útítársai, egyedül van szándékai ballasztjával, annak tudatában, hogy egy pillanatra se teheti le a terhét, mert nincsen megváltás, se felmentés, az alkotás öngyötrő menetelésbe váltott, a terheket hordozni kell, s a hordozni szánt súlyos csomagok sehogy sem fogyatkoznak; mindegyre új és új célok felé vonszolódik a láb...

A fényképen a riporteri sorsot éppen csak felvállaló fiatal Cseke Péter töri az utat a múlt század hatvanas éveiben – pontosabban 1968 novemberében –, bizakodva a megérkezés beteljesülésében, amikor útítársa, a fotóriporter Evellei László megörökíti a reggeli alföldön vonuló, Kisjenőből Ágyára tartó pályakezdő fiatalembert.

Akkoriban, úgy emlékszem, sokan kerültünk a hatása alá a sokáig móríczinak vélt intelemnek – amit ma szájalmas közhelyként hallok vissza az időből –, miszerint „gyalogolni jó”.

Az Illés Endre szerkesztette, 1952-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent Mórícz-féle riportválogatás címéül kiszemelt szlogen azért volt képes (ránk is) hatni, mert a Mórícz Zsigmond által eszményített gyaloglás – amit kurta cikkében ő életmentő csodaszerként ajánlott az ifjúság figyelmébe – a valóság megismerésének jelképeként kellett magát előttünk, választott műfajra való tekintet nélkül, a hatvanas években szocializálódott író-süvölvényekben, azzal kecsegtetve, hogy amennyiben a lassú, a tényleges közeledést, a gyalogutat választjuk a megismerés módszeréül, úgy

semmi sem kerülheti el a figyelmünket, s a valóság varázskapuja minden további nélkül megnyílik előttünk.

Későn ébredtünk rá, hogy a „gyaloglás” önmagában álca volt csupán, mely elfedte és hihetővé tette a közhely igazságát, amelynek annyi köze volt a gyalogláshoz, mint tudásnak a biflázáshoz. A fényképet elnézve, s Kenéz verséből tanulságot csiholva, ma inkább a terhek cipelését, a szüntelen erőkifejtést, az ellenszélben való helytállást látom ama üdvözítő útnak – a gyaloglás helyett –, mely tényleges teljesítményre sarkall, megkönnyítve a világ fölfedezését.

Távoli, ágyai reggelén, útban kitűzött célja felé, Cseke Pétert láthatóan még hajtja ugyan az ambíció, a hit lendülete, bízva abban, hogy az útján hordozott poggyász súlya, ha nem is vész el, de átalakul, megtérül, tanulsággá nemesedik.

A lírai kísérletektől végleg elkanyarodva, publicisztikai-irodalomtörténeti-pedagógusi-szerkesztői életművével nagyjából már a háta mögött, fogalmazta meg, mintegy pályafutása summájaként: „egy újságíróból minden lehet, ha idejekorán felhagy... a hírlapírással.”

Hetvenéves születésnapján pályaváltásáról, az újságírás terén nyert tapasztalatairól faggattam, ő pedig mestereire és szerencsés körülményeire hivatkozott:

„A riportírásban Ruffy Péter volt a mesterem, de sokat tanultam Beke Györgytől is természetesen. Ruffy figyelt fel először rám, és arra is, hogy érdekelnek a tényirodalom elméleti/módszertani kérdései. Ruffytól tanultam meg, hogy egy-egy helyszínre újra és újra vissza kell járni. Folyamatosan figyelni a változásokat. Ez nálam úgy csapódott le, hogy primér élményeimet először a Falvak olvasóival osztottam meg, aztán az Utunkban és az Igaz Szóban folytattam a téma szinkronikus és diakronikus kibontását, majd az irodalmi lapokban megjelent változatokat egészítettem ki az egyes kötetek számára. Szerencsém volt, hogy olyan kiadói szerkesztőm volt, mint Csiki László, aki csak a továbbéltetésre érdemesített riportjaimat hagyta meg, és ezekben is ironikus megjegyzéseket fűzött a rossz mondataimhoz. A cenzúra intézményes »megszüntetése« (a valóságban: megerősítése) után a tisztességes riportnak befellegzett. Megjelent olyan riportom, amelyiknek csak a vázlata maradt meg: helységek, nevek, összefüggéseikből kiragadott, jelentéktelenné silányított epizódok. Rosszabb volt, amikor nem számított, hogy a riporter a helyszínen mit látott. Egy-egy gátlástalan szerkesztőségi főtitkár olykor a teljes szöveget

átírta a saját szája íze szerint, persze megtömte idézetekkel, a legfrissebb utasítások szerint. Átgépeltetés után az eredetit eldobta, hogy ne maradjon nyoma a szerző renitenskedésének. Ma is őrzök egy ilyen »átdolgozott« kéziratot. Hajas István brassói kollégám mentette ki a Falvak papírkosarából. Gyergyószentmiklósi riportom központi alakja meghalt, mielőtt a »riport« megjelent volna. Kérdőre vonáskor ezt a választ kaptam: »Jó, hogy meghalt, legalább nem tud reklamálni...«,

Cseke Péter természetesen riporterként nem a semmiből lépett az erdélyi népélet valóságába: falun nevelkedett, a mezei munka által meghatározott székelyföldi élet- és értékrend törvényei szerint, volt hát fogalma s tapasztalata arról, hogy mennyi az annyi, nem csüngött a mesék tején, de neki is tapasztalnia kellett, hogy mindez csak alapozás, mert az igazi, a súlyos kérdések mindig az emberben és a jelenben születnek meg, azokra kell választ keresni, akár az életben, akár a szellemépítés terén.

Miközben a céltudatosan bebarangolt terület mindig más és más, a kérdések jellege, a válaszok felfejtése makacsul ugyanaz.

Cseke Péternek szerencséje volt, hogy idejében ráébredt a váltás lehetőségére, hogy sikerült elhessenítenie magát a járt út hívó szavát; a költészet gyakorlásának hátat fordítva íróink, költőink, szellemi nagyságaink életútjának, munkásságának felfejtésre váró titkai felé fordult. Amit korábban nem sikerült megvalósítania riportjaival – a dolgozó ember igazságának teljes és hiteles érvényesítését –, az, úgy tűnik, működni kezdett irodalom- és sajtótörténeti bűvárlásai esetében, bár az útjában álló, intézményes valóságghamisítás közeg-ellenállását továbbra se tudta teljesen semlegesíteni. Valódi értelmet és távlatot csak azután nyert, hogy 1989 rendszerváltó illúziói újabb lendülethez segítették, kiteljesítvén a pályaváltás reményeit.

Munkásságának mérhető és polcra kerülő java része az ezredforduló dolgozó évtizedeiben öltött testet, eredményeit pedig a közfigyelem megbecsülése nyugtázta.

És itt lép be a képbe az idősebb pályatárs, Máriás József következetes érdeklődése a rendhagyó életmű kiteljesedése iránt. Ismerkedésük, mind szorosabb szakmai kapcsolatuk a céhen belüli természetes érdeklődés és rokonszenv megnyilvánulásain túl egyetlen névben összpontosul: a Németh Lászlóéban.

Máriás József ny. újságíró, maga is képzett filozófus, a szűkebb pátria szülöttjének kijáró szenvedéllyel tanulmányozta és értelmezte Németh László munkásságát, szerepét a huszadik század magyar szellemi életének

minőségi kritériumok felé terelésében, fontos szerepet játszott abban, hogy Cseke Péter beáshatta magát a Németh László-féle esztétikai értelmezések velejébe – erre történik nyílt utalás abban a dedikációban is, mely 2019-ben *A teljesség sóvárgása* című kötet címlapjára („Máriás Jóskának, akinek a könyvtárába idejekorán fedeztem fel magamnak Németh Lászlót. A szerves szellemi építkezések ígézetével. Cseke Péter, 2019. jan. 30.”)

A rövidre zárt személyes kapcsolat mindkét irányban gyümölcsözőnek bizonyult: megszülettek Cseke Péter Németh Lászlóról szóló megkerülhetetlen tanulmányai, elemzései. Máriás József pedig, maga is a minőség forradalmának korparancsa hatására, rigorózus szorgalommal tartotta szemmel Cseke Péter kiteljesedő, erdélyi irodalmunk valóságát, erővonalait felfejteni igyekvő szándékát, s lépésről lépésre, valóságos nyomkövetőként térképezte fel, majd értékelte a fiatalabb pályatárs teljesítményét, helyezte el irodalmi életünk mozgásirányai közt.

Példaértékű, s egyúttal a célba vett szerzőt illetően megtisztelő az a következetesség, amivel az értelmezésre vállalkozó krónikás figyelmét az életműnek szenteli – akkor is, amikor látszólag inkább csak egy-egy bizonyos kiadványt boncolgat. Ugyanazon fedelek közt összegyűjtve, meggyőződésem, hogy hasznunkra lesz Cseke Péter munkásságának összefüggéseit egységben látni, az általa otthonossá tett irodalmi eseményeket, jelenségeket szerves folyamatokba ágyazni, megbarátkozni a gondolattal, hogy a múlt felfedése mindig összetettebb, árnyaltabb és valóságközeli világlátást kíván tőlünk ahhoz, hogy valódi értékeinket ne csupán fölveillantsuk, hanem megóvjuk az elherdálódástól, a felelőtlenül herdálóktól.

Elnézve Cseke Péternek a végtelenbe vesző mező felől érkező, bizakodó derűtől sugárzó arcát, akár úgy is vélhetjük, hogy meglelte hosszas cipekedése végső értelmét, s munkásságával oda érkezett, ahol a legnagyobb szükség van rá.

A többi meg elmondják a kötet itt következő írásai...

Csíkszereda, 2019. október 3.

Szellemi önépítés, otthonteremtés Erdélyben

– Cseke Péter: *Jöjjön el a mi időnk* –

„Maroknyi népünket a hűség tarthatja meg.”

Madách Imre: *Mózes*

A csíkszeredai Pallas-Akadémia könyvkiadó a *Székelyföld* folyóiratban megjelent írásainak kötetbe szerkesztésével lepte meg a 60. életévét betöltött kiváló kolozsvári művelődéstörténészt, a Nagyhomoród mentén, Recsenyéden született Cseke Pétert. A kötet(*) tartalmában és találó címadásában magában rejti, hordozza mindazokat a gondolatokat, célokat, amelyek megfogalmazására, megvalósítására közel negyvenéves pályája során a szerző törekedett, és ez: az erdélyi magyarság szellemi önépítése, otthonteremtése. Ezt tette újságíróként, a *Falvak Dolgozó Népe* hasábjain, a *Korunk* című folyóirat szerkesztőjeként, az erdélyi otthonirodalom rendkívül gazdag és értékes hagyományainak folytatójaként. Ezt tette 1990 után a magyar újságírói, politológiai és közigazgatási szak életre hívásával a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, a Politológiai és Közigazgatási Kar dékánhelyettese, illetve dékánjaként a romániai magyar értelmiségi nevelés fontos műhelyét teremtve meg.

A kiadó Bibliotheca Transsylvanica című, igen értékes munkákat felölelő sorozatában megjelent kötet találó kifejeződése mindannak, amit a különösen termékeny alkotó – „elődei kezét fogva” – kisebbségi körülmények közt, a népszolgálat jegyében megvalósíthat.

Az alkalom – a harmadik kor küszöbét átlépő, a Németh László-ideált követve valóban a szellem embereként élő és dolgozó Cseke Péter új kötetének szemlélése – önkéntelenül is arra indít, hogy visszatekintsünk az eddig megtett pályára, annak az összmagyar kultúrában is figyelemre és elismerésre méltó eredményeire.

Madách Imre Mózesének mottóként idézett szavai Erdélyben hatványozottan érvényesek. A kisebbségbe sodort magyarság nyolc és fél évtizedes történelme, a megmaradásért folytatott küzdelme a bizonyság rá. A hűség példázataként Erdély vonatkozásában Benedek Elek, Kuncz Aladár, Kós Károly, Bánffy Miklós nevét említhetjük, akik kényszerűségből vagy saját elhatározásukból kivándorló kétszázezer erdélyi magyarral ellentétben, a

szülőföldre való visszatérést, a szülőföldön való munkálkodást választották. Tamási Áron, Balázs Ferenc, Jancsó Béla, László Dezső, Kacsó Sándor, Venczel József, Böződi György, Mikó Imre, Debreczeni László a kisebbségi létben eszmélve, ezt a sorsot választva lettek a művelődési, irodalmi élet kiváló szervezőivé, szellemi irányítóivá. Ady, Móricz, Szabó Dezső eszméltető hatására „maguk is arra keresték a választ, hogy a magyarság hol tévesztett utat, miért jutott trianoni sorsra; másrészt az foglalkoztatta őket: a szétszabdalt nemzet szellemi egységét miként lehetne megőrizni, hogy megtisztult önértéktudattal magát a nemzetet is újjá lehessen teremteni”. De hivatkozhatunk Sütő András, Kányádi Sándor, Benkő Samu, Székely János, Horváth István, Beke György példájára éppúgy, mint az újságíró irodalmi és szociográfiai írásaiban megidézett, a kisközösségek sorsában osztozó erdélyi értelmiségiek százaira. A „névsor” korántsem teljes, csupán azokat említjük, akik Cseke Péter riportjaiban, esszéiben, tanulmányaiban, az általa közzétett dokumentumokban „szerephez jutnak”, életükkel, munkásságukkal a szülőföldön történő, az új léthelyzetben szükségszerű, de a jelent és a jövőt szolgáló szellemi önépítés, otthonteremtés meghatározó személyiségei lettek.

ÚJSÁGÍRÓI ALAPOZÁS

*„Amit a szellemiekben a magunkénak vallunk,
azzal élnünk kell. Mint a kenyérrel.”*

Sütő András: Segesvár felé

Cseke Péter 1968-ban közvetlenül az egyetem padjaiból lépett az újságírói pályára. Hivatása a Falvak Dolgozó Népe hasábjain bontakozott ki. A terepjárás, a falvak hétköznapijai, szellemi látóköre alakulásának évtizedei kiváló iskolát jelentettek a későbbi folyóirat-szerkesztő, szociográfus, művelődéstörténész számára. Hisz az életből nyert alapokra építkezhetett. Olyan elődök, kortársak példáját követte, akik írásaikkal a sötét időkben is reményt tudtak ébreszteni olvasóikban. Említsük meg Beke György nevét, aki a magunk keresése, az erdélyi magyar történelmi múlt és az élő szellemi értékek bemutatása és tudatosítása céljából vállalkozott barangoló útjaira, írta meg – s írta volna tovább, ha a cenzúra perzekutorai ebben

nem akadályozzák meg, s nem kényszerítik kivándorlásra – a magyarságtudat erőforrásaivá vált riportköteteit.

Cseke Péter nem lett a hatalom által elvárt vívmányriportok napszámos körmölője. Pályája kezdetétől fogva a szellemi javak gyűjtésének szolgálatába szegődött. Így fogalmazta meg a maga újságírói programját – Gelu Păteanu román műfordító segesvári szavai szellemében: „egyetlen megbízom a lelkiismeretem”; „...minden reggel úgy állni munkába, hogy azzal ne csupán a saját életünket, de a sorstársainkét is meghosszabbítsuk. [...] egyetlen sort sem szabad úgy leírnom, hogy ne érezzem annak igazát, valóságformáló erejét”. Ennek köszönhetően vált ő is az erdélyi „otthonirodalom” (Molter Károly), a táj hazát fölemelő „sorsalakító tényirodalom” (Balázs Ferenc), a szociográfiai töltetű riport magas minőségi szintű művelőjévé akkor is, amikor igyekezetét, munkáját nem csak tiltó táblák, hanem éjszakai házkutatások is tépázták.

Kisebbségi újságíróként nem csupán elfogadta, de nap mint nap átélte Németh László szavainak igazát: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb. A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni.” Cseke Péter rendkívül érzékenyen, cselekvően reagált minden olyan törekvésre, amely a különbbé válás, a szellemi nagykorúsodás, a cselekvő művelődés irányába mutatott. A zerindi és homoródszentmártoni képzőművészeti gyűjtemények létrehozása, a jobbágytelki hagyományápolás, a Nyárád menti kórustalálkozók, a makfalvi népi egyetem az ő riportjai nyomán váltak Erdély-szerte ismertté, követendő modellé. Mélyen hitt abban, hogy hagyományaink megismerése, a hozzájuk való ragaszkodás a létfolytonosság alapvető biztosítója. „Az eseményeket, a jelenségeket pedig aszerint ítélem meg: javítanak valamit állapotainkon, közérzetünkön vagy rontanak: és mennyire segítenek ahhoz, hogy az eddiginél tökéletesebb közösségi életet teremtsünk magunknak.”

Érezte és tudta, hogy hivatása beteljesítéséhez mélyebbre kell ásnia: „értelmisséginek lenni állandó szellemi készenléti állapotot feltételez”. A napi eseményeken túl ismernie kell azt a történelmi/társadalmi háttérrel, amelyből megerősítést nyerhetünk. A könyvtárakban töltött idő segítette hozzá, hogy eljusson a két világháború közti szellemi műhelyekhez, az erdélyi kisebbségi létértelmezésekhez, szellemi/mozgalmi irányzatokhoz. E tanulmányok avatták őt tudományos kutatóvá, neves elődök tevékenységének értő értelmezőjévé, méltatójává, munkásságuk folytatójává.

KISEBBSÉGI ÖNISMERET – EGYETEMES TÁVLATOK

„Vissza jobban magunkhoz,
az egyetemes magyarsághoz,
s oda szorosabban Romániához,
Európához és az emberiséghez.”

Spectator: Az erdélyi út

A történelmi helyzetfelismerő képességgel rendelkező erdélyi publicista, dr. Krenner Miklós (*Spectator*) 1931-ben fogalmazta meg a rendkívül fontos kisebbségi program cselekvési irányait.

E távlatos program gyökerei régebből is kimutathatók az erdélyi magyarság történetében. Gondoljunk csak Bem tábornok Cseke Péter által is idézett felhívására: „Magyarok, szászok, románok nyújtsatok egymásnak testvérkezét!” Mennyire időszerű lett ez 1920-at követően, amikor az erdélyi magyarság „a történelem hajótöröttje”-ként kisebbségi élethelyzetbe sodródott. Mi lehetett a kivezető út? Nyilván nem a félrevonulás, a passzív rezisztencia, a meghunyászkodó lojalitás, behódolás, hanem a cselekvés. Ezt hirdette meg a Kós Károlyék által, kiáltványként közzétett *Kiáltó szó*, ezt hangoztatta Benedek Elek, amikor székely fiait dologra szólította. Ezt tették a fiatalok, akik már az új államkeretek közt próbálták járni az önszerveződés útjait.

Ez utóbbiak – a *Tizenegyek* (1923) című antológiában szereplők, illetve az 1929-es nemzedék, az *Erdélyi Fiatalok* köré gyülekező ifjak – váltak Cseke Péter tudományos vizsgálatai alanyává és tárgyává. Ők képviselték azt az irányzatot, amely a nagyromán sovinizmussal, eredményes beolvastató politikával szemben eredményesen vette fel a harcot, ők adtak – s adhatnak ma is! – példát a magyarsághoz való hűségből. A realitás, „az egyetemességgel mért eredetiség” talaján hirdették a „vallani és vállalni”, az „ahogy lehet” programját. A felénk fordulást nem csupán az elődök tisztelete parancsolja, hanem az a felismerés is, hogy példájuk alapozásul szolgálhat a maiak cselekvéséhez.

Ezt látta meg Cseke Péter László Dezső törekvésében: „reális önismereten alapuló kisebbségi jövőkép foglalkoztatta, aminek a kimunkálása elválaszthatatlan a korszerű nemzetszemlélettől, illetve az egyetemes távlatú gondolkodástól”. László Dezső *A kisebbségi élet ajándékai* című, 1931-ben írott munkájában óva int attól, hogy az anyaországiak csak „halált”

lássanak a kisebbségi magyarok életében. A ma is érvényes gondolatmenetből Cseke Péter – többek közt – kiemeli: „a szétszakadt magyar politikai egység helyébe tehát az országhatároktól függetlenül érvényesülő szellemi, lelki magyar egységet kell megteremteni. [...] a kisebbségek megjelenésével maga a demokratikus szellem követel magának létjogot ebben a térségben”. Németh László „tejtetvériség” eszméjével egybehangzóan, László Dezső is felismerte, hogy az „önmagunk fölé emelkedés” lehetősége és parancsa a kelet-közép-európai összefogás, „a megismerés: megértés, a megértés: szeretet talaján valósítható meg. Sőt, ennél is messzebb látott, mintegy megálmodta az Európai Unió létrejöttét: »El kell jönnie annak az időnek, amikor az országhatárok elhalványulásával megalakul a világállam vagy legalábbis az európai államok konföderációja.«” Mennyire egybecseng ez Spectator szavaival!

Ez a szemlélet mindenképp hozzájárult ahhoz, hogy Balázs Ferenc *A rög alatt* (1936), Böződi György *Székely bánja* (1938) vagy Tamásai Áron *Szülőföldem* (1939) című művéből kiolvasható legyen a „történelmi tisztánlátás igényével és az írói szó felelősségének tudatában” megfogalmazott, a szellemi otthonteremtést, jövőépítést célzó életstratégia.

Időzzünk el mellettük néhány, ma is időszerű gondolat erejéig.

Cseke Péter, korunk áramlatait figyelembe véve, emeli ki írásaikból a számunkra is megfontolandókat. Mire tanít a kerek világot beutazott Balázs Ferenc? Az erdélyi magyarság semmilyen körülmények között sem mondhat le az élet teljességének igényéről: „az élet korszerűsítése során azonban csak azokat a nyugati törekvéseket kell meghonosítania, amelyek saját értékrendünkbe illeszthetők és közösségi értékeinkkel egyeztethetők”. Böződi György alkotásából Cseke Péter ugyancsak aktuális üzenetet szűr le: „csak reális önismeretre lehet jövőt építeni, saját értékeinket idegen értékekért nem szabad kockáztatni. Reményeinket önmagunk erejébe kell vetnünk, nem mások segítségébe, és belső erőt csak úgy nyerünk, ha megtisztítjuk szemléletünket és közelebb visszük a valósághoz.” Egybecseng velük a Tamási Áron által megrajzolt életfa „visszametszése”, az „oltókés” hasítása nyomán alakuló, jövőtermő lombkorona perspektívája is: „Az önsorsrontással, a meneküléssel, az erkölcsi meghasonlással, a szülőföldtől tudatosan elidegenítő, értékfosztó hatásokkal szemben Tamási felidézi a birtokon belülség megtartó alternatíváját, és a vegetatív létszinten túlmutató értéktartományok visszaszerzését tűzi ki időtlen perspektívául.”

Nem véletlen, hogy Cseke Péter minden lehető módon a két világháború eszmeáramlatainak, dokumentumainak jobb megismerésére, közkinccsá tételére figyelmeztet. „Hisz ezek nélkül a kisebbségi létértelmezéseket lehetővé tevő, a mélyben zajlott folyamatokat is megvilágító elemzések nélkül nem láthatjuk tisztán mai törekvéseink célirányosságát sem.” Különösen nagy szükségünk van erre most, amikor – kötetcímének parafrázálásával – elmondhatjuk: eljött már a mi időnk.

ELŐDEIM KEZÉT FOGOM

„Erdélyben a szociográfia és a valóságfeltáró riport nem pusztán az irodalom műfaji palettájának egyik színe, hanem a nemzeti felelősségvállalás és elkötelezettség írásban rögzített tanúságtétele is.”

Pomogáts Béla: Magunk keresése

Mottóként az Erdélyből 1983-ban „örökre” kitiltott budapesti irodalomtörténész, a kisebbségbe jutott magyarság sorsával mélyen együttérző, érdekében mindenkor kiálló szerző, Beke György Budapesten újra kiadásra kerülő, barangoló-kötetei elé írt ajánló sorait idéztük. Joggal írhatjuk őket e fejezetcím alá. Hisz Cseke Péter nem csupán hűséges barangoló társa, hanem méltó követője is az 1989 karácsonyának vigíliáján Erdélyből eltávozott írónak, akivel a kolozsvári Györgyfalvi negyedbeli séták során oly gyakran tárgyalták meg gondolataikat... Mi más lehetett volna beszélgetéseik témája, mint a cselekvés mindinkább beszűkülő lehetőségei, erdélyi magyar sorskérdéseink megannyi gondja. Alapozás volt ez is, készülődés a jövő feladataira.

Cseke Péter elődei kezét fogva indult el a maga pályáján, pályatársai, riportalanyai indíttatására vállalkozott jövőt alapozó időfaggatásra. Az ő bátorításukból nyert erőt ellenszegülni a hatalommal, 1989 előtt szamizdat-kiadványokban apellálva a nyilvánosság, Európa, a világ lelkiismeretére az erdélyiek sorsának jobbra fordításáért.

Föltehetjük magunkban a kérdést: mi lett volna Cseke Péterből, ha nem köszönt be 1989? Maradt volna egy sikeres riporter, aki a nemzetiségi kultúráért, a falu felemelkedéséért ír a cenzúra által mind jobban megcsonkított, letiltott írásokat? Azt is ugyan meddig tehetete volna? Amíg

nemcsak Hargita megyében lett volna persona non grata, hanem másutt is? Ne foglalkozzunk ezzel! Örvendjünk, hogy azokat az időket elnyelte a mocsár, a szellem perzekutoraival együtt.

Súly alatt növekszik a pálma – írta a barna terrorban mártírhalált halt erdélyi író, Ligeti Ernő. Az ideológiai és szellemi terror alatt terebélyesedett ki Cseke Péter alkotó tevékenysége is, aki a sovány talajon verejtékező székely földművesekéhez hasonló, konok kitartással készült a remélt változásra. Hogy ezt mennyire eredményesen tette, mily tudományos megalapozottsággal, közéleti elkötelezettséggel, arra elegendő utalni azzal, hogy míg 1989 előtt mindössze négy kötete jelenhetett meg, 1991 után könyvei szinte évente követték egymást. A kiadók nevének elősorolása – a kolozsvári Dacia, a budapesti (amerikai) Püski, az udvarhelyi Erdélyi Gondolat, a bukaresti Kritikon, a Balassi, a Felsőmagyarország, az Erdélyi Tankönyvtanács, a budapesti Széphalom Könyvműhely, a marosvásárhelyi Mentor s a mostani kötetének kiadója: a csíkszeredai Pallas-Akadémia – jelzi, hogy munkássága immár a magyar nyelvterület egészén ismertté vált, megismerésére igény mutatkozik. Az idő, az erdélyi szellem talajába eresztett gyökerekből táplálkozó egyéniség a legtermékenyebbek közé magaslott. Munkássága elismeréseként 2003-ban *Székelyföld-díjjal*, 2004-ben a Magyar alkotóművészek *Pro Literatura-díjával* tüntették ki. Aligha véletlen, hogy Beke György Magyar Örökség-díjának átadásakor, Nagyváradon Cseke Péter mondta a laudációt. Aminthogy az sem, hogy Szabó Gyula életművét ő ajánlotta elsőként a megtisztelő címet adományozó kuratórium figyelmébe.

Tanít könyveivel, s tanít a katedrán. Doktorátus-irányító egyetemi tanárként a Trianon utáni erdélyi múltfeltárás és jövőkeresés nélkülözhetetlen műhelyének megteremtése tölt ki mindennapjait. Az általa oly nagyon tisztelt László Dezső szavai szellemében akarja maga is a legjobbat: „egyéni és közösségi tudatra ébreszteni a fiatalságot, eléje tárni saját maga, népe, országa és a világ kérdéseit, egy vajúdo világ egyre több erővonalát.” Jelen van mindenütt, ahol elmondhatja az erdélyi kisebbség nagyjainak üzenetét: önmagunk értékeinek megbecsülésével tagozódni be a magyar és az egyetemes kultúrába.

Ezt cselekszi a 60. születésnapja alkalmából megjelent kötetel is: az erdélyi szellem nagyjainak bemutatásával, a múlt értékeinek a tudatosításával. A „szellemi, lelki magyar egység” szolgálatával, „egyetemes távlatú szellemi nyitottság”-gal törekszik a nemzeti gondolat történeti, szociográfiai megalapozására.

Kinek a kezét fogja ezen az úton? A kiváló történész László Gyuláét, a közelmúltban elhunyt Szabó Gyula erdélyi íróét, Tamási Áronét és Jancsó Béláét, a Kós Károlyét és Debreczeni Lászlóét, Dsida Jenőét, Venczel Józsefét, Böződi Györgyét, Beke Györgyét, Pomogáts Béláét... Impozáns névsor! Bárki rájuk bízhatja magát – a legkitűnőbb „idegenvezetők” lesznek a „kisebbségi sors-irodalom” szellemi birodalmában. Kellő alapot, ösztönzést nyújtanak ahhoz, hogy gondolataikkal felvértezetten magunk is keressük a választ időfaggató kérdéseinkre.

Cseke Péter küldetése a Németh László-i értelemben vett, a közösség érdekében véghez vitt vállalkozás.

László Dezsővel kérdezzük: „Mi a hivatásunk a politikai határokon felül álló magyar lelki életben?” A választ is tőle kapjuk meg: „Hívő szívvel modernnek lenni és magyarnak maradni.” Ezt teszi Cseke Péter is a csodálatosan szép tájházában, Erdélyben. Tamásival egybecsengően vallotta: nekünk itthon kell betöltenünk a szellem törvényeit. Amiként az *Anyám könnyű álmot ígér* szerzője is ezzel a felismeréssel tért haza első amerikai útjáról: nekünk nem ott, hanem itthon vannak európai szintű elvégeznivalóink; minél több szállal kötődünk a szülőföldhöz, amelyből vétettünk, annál többet jelenthetünk a nagyvilág számára is.

(*) Cseke Péter: Jöjjön el a mi időnk. Esszék, tanulmányok, dokumentumok. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

(Megjelent a Székelyföld 2005/12. számában.)

Az írás – közösségi vállalkozás

Fentebb Cseke Péter szavait idéztük/ragadtuk ki Bertha Zoltánnak az ünnepelt 65. születésnapján kiadott *Tükörjáték* című kötetben közölt írásából. Arról a tudósról, akiről Pécsi Györgyi a Pro Literatura-díj átadásakor elmondott laudációjában nem kevesebbet állított, minthogy „ő az, aki a nagyon hiányzó erdélyi akadémia munkájának talán felét is elvégzi egymaga”. Az olvasóban felébred a kíváncsiság – mi is lenne az a bizonyos „fele”? Bertha Zoltán szintézis-értékű tanulmánya alcímében „az erdélyi létértelmező hagyományok” tárgyköröként tételezi azt a szellemi terrénmot, amely érdeklődési körének fókuszában áll [Cseke Péter életművében]: „annak a jellegzetes erdélyi magyar mindenés-írástudói magatartásnak a karakterjegyei bontakoznak ki az ő egyre tágasabb dimenziókat befogó és rendkívül termékeny pályáján, amely az elhivatottság feladhatatlan tudatával és felelősségérzetével igyekszik – minden körülmények között – valóság és lehetőség egyeztetésére: a teremtő kultúra megtartó és felemelő erőinek szolgálatára, fokozására, képviselésére”. Mindennek gyümölcse az a harminc önálló kötet és még ugyanannyi, általa szerkesztett, összeállított/gondozott kiadvány, amely mind-mind az említett tárgykörből ihletődött, az abból fogant gondolatokat váltott valóra, első kötete megjelenése, 1976 óta.

Mi az a forrás, amelyből ily bőséges hozam fakad? Említenünk kell a szülőfalut, Recsenyéd, a szűkebb tájhaza, a Nagy-Homoród-mente szellemi örökségét/útravalóját, amellyel tanulni vágyó fiát feltarisznyázta, a székelyudvarhelyi gimnáziumot, továbbá a kolozsvári tudományegyetem magyar tanszékének tudományos műhelyét, amely a hozott alapokra tartós, szilárd, ledönthetetlen szellemi falat emelt... Említenünk kell a *Falvak Dolgozó Népe* kínálta lehetőséget – Erdély alapos megismerésére –, a sok-sok pozitív életpélda sugallotta biztatást, kibontakozási lehetőséget, a Beke György munkásságából nyert indíttatást a riport, jelesebben: a szociográfiai riport műhelytitkainak elsajátítását, a népi irodalom, különösképpen pedig Németh László minőségeszméjének megismerését, beépülését Cseke Péter szellemi kincsestárába... Riporterrel teljesítménye felkeltette az Erdélyből elszármazott kiváló újságíró, Ruffy Péter figyelmét is, aki így írt róla: „Tanuljuk jól meg ezt a nevet, a Székelyföldről az irodalomba szokatlan módon érkező Cseke Péterét, aki az esszé éleslátásával, gondolati gazdagságával, az újságírói műfaj gondjainak és szerepének újfajta megközelítésével tűnt föl.” (*Magyar Nemzet*, 1976. dec. 28.)

Jelen írásunk azonban nem pályaképet kíván nyújtani. Azt megtették mások, avatottabbak, köztük a hetvenéves tudóssal, lapszerkesztővel, egyetemi tanárral interjút készítő Cseke Gábor, a *Káfé főnix* internetes irodalmi és fotóművészeti portál szerkesztője, 2015. március 5-én. Ebből ragadunk ki egy mondatot, amely mintegy magyarázatot ad az alkotói tevékenység bőséges termésére, a sokoldalúság rá jellemző vonásaira: „az újságíró minden lehet, ha idejekorán felhagy... a hírlapírással”.

Cseke Péter számára viszonylag későn jött el ez az idő, 1990 után. Az azt megelőző szakaszt tekintsük a készülődés korának, az addig megjelent négy önálló kötetet és az önálló szerzői teljesítménynek minősülő három forráskiadványt és számtalan tanulmányt pedig „belépőnek” a későbbiekhez, a további önálló kötetekhez...

A hetven évet töltött szerző bőséges ajándékkal lepte meg az olvasókat: 2015-ben négy önálló kötettel. Írásunk a legutóbb megjelent könyvére koncentrál, azt kívánja bemutatni, méltatni, az olvasók figyelmébe ajánlani.

A Nap Kiadó szellemi műhelyteremtő sorozatában megjelent kötet(*) harmincöt év sajtótörténeti tanulmányaiból válogatott írásokat ölel fel. Bevezető soraiban – *Egy sajtótörténeti szintézis előmunkálatai* – arra hivatkozik, hogy e tárgykörben már, erdélyi vonatkozásban vagy rá utaló módon, számos magyarországi tanulmány, kötet jelent meg. Határozottan kijelenti, hogy „az erdélyi/romániai magyar sajtó funkcionális történetét Erdélyben kell megírni; ennek személyi és intézményi feltételeit itt kell biztosítani”. Mondanunk sem kell, hogy perszonális vonatkozásában Cseke Péter meghatározó erőforrást jelent, az intézményi keretek megteremtésében is az ő neve az irányadó, hisz a kolozsvári egyetemen létesített újságíróképzés, az ugyancsak kolozsvári székhellyel létrehozott és működő Kommunikáció- és Médiakutató Intézet megszületésénél is meghatározó szerepet játszott.

Az első fejezet – *Szellemi tisztánlátás beborult ég alatt* – a két világháború közötti korszakba vezet el bennünket. A „borongós ég”, a „beborult ég” metafora a kisebbségi sorsba sodródás állapotrajzát kívánja szemléltetni. Az ember, ilyenkor, ösztönösen, menedék után néz, fedél alá menekül s várja a vihar elmúltát, a zord felhők mögül kibújó napot. Az erdélyi magyarság legjobbjai azonban nem így cselekedtek. Az impériumváltást követő passzivitásból gyorsan felocsúdva, a *Végvári versek* jeremiádjai sugallta halálhangulattal dacolva igyekeztek életreményt plántálni a lelkekbe. A Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád jegyezte *Kiáltó szó*

arkangyali harsonaként szólította hadrendbe az erdélyi magyarság szellemi embereit. A kezdeti lapalapítások – *Ellenzék* c. napilap (1919), a *Zord Idő* (1919), *Napkelet* (1920), *Pásztortűz* (1921), *Magyar Kisebbség* (1922) – nevükben hordozzák, nomen est omen, a kor lelkiállapotát, a borongós, beborult eget és a pirkadó hajnalt, a reményt, a megmaradás pásztortűzét, a sajátos, nemzetiségi témaválasztást. A későbbi években a „szellemi tisztánlátás” igénye, horizontjának kijelölése szülte az irodalmi, a társadalomformálás, a kisebbségi intézményteremtés igényével létrehozott folyóiratokat, amiként az első írói szerveződések is.

Cseke Péter tanulmányai – egy későbbi szintézis megannyi építőköve – a *Tizenegyek* antológiájától (1923) a *Termés* (1942) folyóiratig terjedő korszak főbb kiadványaira, az ekkor létrejött szellemi áramlatokra koncentrálnak, irányítják rá a mai olvasó figyelmét, keresve és felmutatva bennük a sajátos és a közös jegyeket. Hivatkozzunk elsőként a *Korunkat* létrehívó Dienes László programadó írására – *Beköszöntő* (1926) –, mely, a tanulmányíró lényeglátó szintézise szerint, célt és tartalmat kívánt adni magának az életnek, „egy kialakuló új európai kultúra távlatában gondolkozva próbálkozott az »építő lelkiismeret« felrázásával és a köztudat megtisztításával Erdélyben”. A cselekvés koordinátái – „világtávlatú gondolkodás és regionális, helyi szintű cselekvés” – olyan alaphangot ütnek meg, amely az erdélyi kisebbségi cselekvés sajátos megnyilvánulásai lesznek. Ehhez hasonló törekvés jellemzi az 1926-ban létrehívott helikoni munkaközösséget, valamint az annak égisze alatt indított *Erdélyi Helikont* (1928), amely „első számától kezdve arra vállalkozott, hogy az itteni életviszonyokkal számoló regionális törekvéseket szintézisbe hozza az európaiság magasabb szellemi igényével”. A folyóiratban közölt írásában Jancsó Béla az előbbinél is plasztikusabban ad hangot irodalmi programjának: „felszívni a honi talaj minden ízét és megtermékenyülni a világ minden gondolat-áramával”. Ehhez konvergáló szemléletváltást hirdet és igényel Spectator/Krenner Miklós – *Az erdélyi út* (1931) című programadó tanulmánya, valamint Jancsó Béla, Balázs Ferenc és László Dezső által életre keltett *Erdélyi Fiatalok* (1930) című, az 1929 nemzedéke által fémjelzett folyóirat, továbbá Ligeti Ernő is, amikor „a nemzetiségi célokat” szolgáló erdélyi írók viszonylatrendszerét, eszmei tájékozódási sarkpontjait a „transzszilván életérzés”, a „nemzeti eszmény”, a „társadalmi haladás”, a „nembeli, egyetemes eszme” szolgálatában jelöli meg. Az elvi tisztázódás, kristályosodás folyamatát szolgálta a *Vallani és vállalni* vita, az *Élet és irodalom* ankét, különösképpen pedig az *Erdélyi Helikon*, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Termés* című lapokba begyűrűzött, általuk felkarolt népi

irodalom jegyében fogant tanulmányok és szociográfiai alkotások, melyek szerzői – a Bartók, Kodály és Németh László nyomdokain haladva – „a magyar sajátosságok európai szintű kifejezésé”-re törekedtek. A fiatal írónemzedék feladatát, hivatását Böződi György fogalmazza meg: az erdélyi valóság egyetemes távlatú, tárgyilagos ábrázolása alapján állva „adjanak az írók hiteles és megbízható helyzetrajzot arról a népről, amely maga helyett szószólóinak küldte őket, és amelynek annyi elintézetlen ügye van”.

A kötet második fejezete – *Szerkesztői gályapadon* – az erdélyi folyóirat-irodalom emblematisztikus személyiségeit hozza emberközelbe, szerkesztési elveiket, gyümölcsöző gyakorlatukat tárja elénk. A „gályapad” metafora e tevékenység súlyát, bonyolultságát, nehézségét és felelősségét sugallja. Dsida Jenő a *Pásztortűz* szerkesztőjeként, Reményik Sándor oldalán, kívánta azt „a vajúdo erdélyi magyar irodalom rangos fórumává” tenni, „a tiszta európai szellem” erdélyi otthonteremtőjévé avatni, az erdélyi magyarság szolgálatába állítani. Az *Erdélyi Fiatalok* vezérkarában is kettős szereposztás érvényesült: a spiritusz rektori szerepet Jancsó Béla, a szerkesztői, majd felelős szerkesztői tisztséget „a tiszta demokrácia érvényesítéséért síkra szálló” László Dezső töltötte be. Gyakorlati munkája alapelveit négy pontban határozta meg: 1. „társadalmi tényismeret és nemzeti érdekelismeret”; 2. „társadalmi modernizáció és nemzeti felemelkedés”; 3. „világnézeti függetlenség és objektív valóságismeret”; 4. „a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondok felvállalása”. Alapvető célkitűzésének tartotta „a szellemi függetlenségért vívott küzdelmet”. Nem rajta múltott a fiatal erők osztódása. „A mi nagy bűnünk mai napig az, hogy nem becsültük meg egymást és egymásnak szellemi értékeit.”

Gáll Ernő személyiségrajza, portréja átvezet bennünket a *Korunk* második életkezdése korszakába, az 1957 utáni évekbe. Az ideológiai cenzúra kalodájában, „folyamatosan megélt kompromisszumok” árán kellett irányítania a folyóiratot. László Dezső meglepő tétele – „a kisebbségi élet ajándékai” – alapján és annak tanulságait parafrázálva dolgozta ki a „sajátosság méltósága” elméletét, amely – Cseke Péter szavait idézve – elvezette arra a felismerésre, hogy „a kisebbségi élet nem csak megalázottság, megaláztatás, nem csak diszkrimináció elszenvedése, hanem ugyanakkor egy nagy erőfeszítés révén, egy erkölcsi kompenzáció révén új értékek alkotására is alkalmat ad, sőt arra ösztönöz”.

Cseke Péter *A modellértékű lapszerkesztés gondja és felelőssége* (1992) című írása a maga lapszerkesztési tapasztalatait összegzi. 1976-ban, a

Korunk megjelenésnek 50. évfordulóján még külsősként elemezte és értékelte a folyóirat helyét és szerepét: „...fő érdeme szerintem az, hogy önmaga továbbgondolására készítet. Hogy egyetemessel mért eredetiségre ösztökél. Hogy hozzásegít a tőlünk függetlenül létező és a bennünk élő valóság értelmezéséhez...” A folyóirat harmadik életkezdésének, 1990 után, immár ő is cselekvő részeseként, állapítja meg: „ez a szerkesztőség csak akkor válik hosszabb távon is átütő erejű csapattá, ha a belső munkatársak közötti együttműködés – egymás- és önbecsülésünkhöz méltó – mozzanatait idejekorán megtaláljuk.” A szerkesztőség feladatai közé sorolja „az erdélyi/romániai szellemi erőtartalékok számbavételét, a szellemi műhelyek feltérképezését, e kultúra szellemi munkásainak »csatásorba állítását«.”

A *Sajtóviták* fejezet első írása Makkai Sándor hatalmas vihart kavart, a budapesti *Láthatárban*, 1937-ben *Nem lehet...* címmel megjelent vallomáshoz vezethető vissza. A kisebbségi létparadoxon a trianoni döntéstől kezdődőleg foglalkoztatta az erdélyi magyarságot. Végvári – Reményik Sándor – megrendítő erejű verse, *Eredj, ha tudsz...*, meg- és felrázó jajkiáltásként zengett Erdély hegyein és völgyein, siratva az elmenők százazreit. Áprily Lajos későbbi eltávozása ugyancsak „ébren tartotta” a létparadoxon axiómáját, amire a református püspök, Makkai Sándor áttelepülése tette fel a koronát. Az a Makkai Sándor, aki pár évvel előbb még a *Magunk revíziója* című munkájában az erkölcsi megújulásban látta, hirdette a megmaradás erdélyi tételét, lehetőségét. Ezzel szemben, hat év múltán, kimondja: „nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését”. Távozásának hullámverése mindmáig fájó kérdésként osztja meg az erdélyi magyar közgondolkodást. Cseke Péter tanulmánya felidézi a reagálások pró és kontra érveit, a röpirat szerzőjének ama felismerését, következtetését, miszerint „az erkölcsi megújulás önmagában véve semmiképp nem lehet megtartó ereje a kisebbségnek”. A vitát szintézisbe foglaló szerző engedékenyebbnek bizonyul a harmincas évekbeli kortársaknál: „Kétségtelen, hogy nem csupán az önigazolás szándéka adta kezébe a tollat [...]. Elsősorban a világ közvéleményét, »Európa lelkiismeretét« akarta felrázni.” Ma tudjuk: Európa sem akkor, sem ma nem vállalja fel a kisebbségek gondját – úgy, ahogyan azt a kisebbségek elvárnák.

A viták sorát az irodalmi örökségünk megbecsülését fölvető, az *Utunkban* 1957-ben közölt *Nézzünk hát szembe* rovatcím alatt közölt írások elemzésével folytatja. A korabeli szerzők a közfigyelem előterébe állították azokat

az alkotókat – írókat, költőket –, akiknek addig még a nevét sem volt ajánlatos/lehetséges említeni, leírni: Dsida Jenő, Reményik Sándor, Kuncz Aladár, Markovics Rodion, Kisbán Miklós, Karácsony Benő, Balázs Ferenc fölött csap össze az ébresztést sürgetők és az azt ellenzők tábora. Mindhiába az érvelés, a magyar forradalom sokkhatásából felébredő román ideológiai terror visszaver minden érvet, újabb évtizedeknek kell eltelnie, míg egy-egy alkotásuk, csonkítottan, a könyvpiacra kerülhet.

Az *Ifjúmunkás* 1968. évi évfolyamának hasábjain zajlott le a riport megújítását, tartalmi gazdagítását, a műfajra vonatkozó szemléletváltást sürgető és eszmetisztázó vita. Ehhez köthető a marosvásárhelyi *Igaz Szóban* 1974-ben indított szociográfiai disputa is. Közös volt bennük a megújítást szolgáló szándék: a valóság drámaibb érzékelése, a lényegbevágóbb kérdések előtérbe helyezése, a riporteri bátorság társadalmi rangra emelése, a toll igazságtevő erejébe vetett hit szilárdítása, a tárgyiasság, a történelmi látás fontosság. Mindkét vitában kifejezésre jutott, hogy „a jó riport – többek közt – a társadalom közérzetét javíthatja”, hogy „az írói alapállás: a társadalom önismeretének szolgálata”.

A kötet zárófejezetében – *Recepciótörténeti feljegyzések* – azzal a szellemi mikrovilággal ismerkedhetünk meg, amely Cseke Péter eszme- és irodalomtörténeti munkásságának alakulásban oly meghatározó szerepet játszott, szemléletvilágának kikristályosodásában katarzisként, a tájékozódás kimeríthetetlen, kiapadhatatlan forrásaként szolgált, újabb s újabb tárnaként, melynek mélységéből a szellemi értékeket felszínre hozhatta, az erdélyi és az egyetemes magyarság közkincsévé tehetette. Aki a szerző munkásságát ismeri, tudja, hogy e szellemi régióban mily nagy szerepet tölt be Jancsó Béla, Balázs Ferenc, Tamási Áron, Gáll Ernő, a *Tizenegyek* antológiája, az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat, a népi irodalom erdélyi ága. Útjelző oszlopai, kutatásra ösztönző témaként ott találjuk a Széchenyi István nevéhez kötődő kolozsvári *Hitel* című folyóiratot, az Erdélyi Fiatalok köré csoportosuló írók, falukutatók eszmevilágát, ideológiáját meghatározó módon befolyásoló Ady Endrét, Móricz Zsigmondot és Szabó Dezsőt.

Cseke Péter kutatási mezején vissza-visszatérő témaként van jelen Németh László munkásságának sokoldalú elemzése. Mindenik tanulmányának közös vonása az erdélyi szellemi élethez való kötődés, amely a két világ-háború közötti időszakban kétirányú utcaként jelentkezett. Ezúttal a *Tanú* erdélyi fogadtatását, valamint a *Magyarok Romániában* c. útirajz kiváltotta

vitát állította figyelme előterébe, amely – nyolcvan év múltán is – sok elgondolkodtató, megszívlelendő tanulsággal szolgálhat a mai olvasónak.

A kötet utolsó írásában a sajtótörténész szólal meg. Témaválasztása – *A kisebbségi sajtónyilvánosság korlátozása Romániában (1919–1989)* –, az objektív feldolgozás, az alapos tárgyismeret, a hetven évet felölelő korszak küzdelmének feltárása túlmutat a szűkebb értelemben vett sajtótörténeti tárgykörön. Politikatörténet az, az erdélyi magyar kisebbség sorsképletének fontos szelete. Az első világháború után Erdélyben „berendezkedő államhatalom mindent elkövetett, hogy »megkönnyítse« a Romániához csatolt erdélyi magyar nemzet rész elszakadását az anyanemzettől.” Tette akkor és tette a későbbiekben is évtizedeken át, kisebb-nagyobb szigorral, felhasználva az elnyomó gépezet minden eszközét, a cenzúrától, a sajtópereken át a betiltásig. Azt hinnénk, hogy 1989 után lényeges változás állt be. A totalitarista hatalom bukását „a szellemi felszabadulás örömeivel élhettük át, hogy az új helyzetben a sajtó működési alapelve lényegesen megváltozott: irányított intézményből maga is intézményteremtő erővé vált”. Vagy mégsem? „...a nemzeti gyűlölködés elszabadulásával a sajtómanipuláció minden korábbinál hatalmasabb méreteket öltött térségünkben.”

Cseke Péter fáradhatatlan munkásságának tanújelei a 2015-ben megjelent kötetek. A fentebb méltatottan túl: *Erdélyi értékhorizontok(**)* és a *Valorile ale presei maghiare din România (1919-2004)(***)*, továbbá az ő gondozásában jelent meg a *Jancsó Béla levelezése I-II. kötet(****)*. Gazdag és értékes munkássága elismerését jelzi az EMKE által neki ítelt *Kacsó Sándor-díj* (1994), a *Romániai Írószövetség díja* (1998), a *Pro Literatura-díj* (2004), a *Szabó Zoltán-díj* (2005), a MÚOSZ által adományozott *Aranytoll-díj* (2010) s a legújabb elismerés: a *Magyar Érdemrend tiszti keresztje* (2014).

Méltatásunk záró soraiban idézzük újra Pécsi Györgyi budapesti irodalomtörténész elismerő szavait: „Műveivel és egész tevékeny életével úgy kapcsolódik a hagyományok folytonosságához, hogy eközben a korszerű, európai kisebbségi létértelmezést tartja szem előtt, s jelentősen hozzájárul a romániai magyarság tagoltabb, valósabb énképéhez, s így jövőstratégiájához. Munkássága alapját képezheti egy korszerű, a két világháború közti erdélyi irodalomtörténet és a Trianontól napjainkig tartó időszakot átfogó eszmetörténeti kézikönyv megírásának is.”

(*) Cseke Péter: Borongós ég alatt. Sajtótörténeti tanulmányok 1980–2014. Nap Kiadó, Budapest, 2015.

() Cseke Péter: Erdélyi értékhorizontok. Újabb eszmetörténeti tanulmányok. Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2015.**

(*) Cseke Péter: Valori ale preseii maghiare din România (1919–2014) [A romániai magyar sajtó értékalakzatai]. Editura Tritonic, Bucureşti, 2015.**

(**) Jancsó Béla levelezése I–II. (1914–1930 és 1931–1934) Gondozta Cseke Péter. Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2015, illetve 2016.**

(Megjelent a Székelyföld 2015/11. számában.)

„...csak reális önismeretre lehet jövőt építeni”

Kortársi gondolatok Cseke Péter: A magyar szociográfia erdélyi műhelyei című könyve olvasása közben

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem professzora kora ifjúságában eljegyezte magát az újságírással. A *Falvak Dolgozó Népe* és kiváló szerkesztője – néhai Simonka László – mind a témaválasztásban, mind a feldolgozás/megjelenítés tekintetében szabad kezet és teret biztosított számára. A Balogh Edgár újságíró-iskolájában beléplántált népi elkötelezettség és hivatástudat különösképpen a falvak közművelődési tevékenysége vonatkozásában, annak keresésében talált bő és változatos cselekvési teret, hogy e szolgálat miként segítheti elő a nemzeti kultúra és önismeret ébren tartását, ápolását, elmélyítését. Az egyes eseményekhez fűződő riportokon, publicisztikai írásokon, mélyinterjúkon át vezetett az út a szociográfiai megalapozottságú művek irányába. Az *Utunk* és az *Igaz Szó* biztosította a lehetőséget arra, hogy a napi eseményeken felülemelkedő riportok egyre inkább a szociográfia magasabb szintjére emeljék Cseke Péter írásművészetét. A hetvenes évektől új reneszánszát élő műfaj elméleti megalapozását szolgálta a *Korunk* 1974-es évfolyamában megjelent *Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása* című, a riportelemzés módszertanát kidolgozó tanulmánya, előrevetítve a negyedszázaddal későbbi egyetemi karrier szakmai irányultságát.

Mihamar elkövetkezett az ideje annak, hogy írásait kötetekben is az olvasó asztalára tegye. A *Víznyugattól vízkeletig* című, a Kriterion Kiadó Forrás-sorozatában 1976-ban megjelent könyv kedvező visszhangja hozta magával a többi: *Emberarcok* (Beke Györggyel és Marosi Barnával). Kriterion, 1976; *Látóhegyi töprengések*. Kriterion, 1979; *Hazatérő szavak*. Albatrosz Kiadó, Bukarest, 1985; *Könyv és kenyér*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1991; *Hazatérő szavak*. Szociográfiai riportok. Püski Kiadó, Budapest, 1993; *Korfordulós esztendő*. Erdélyi Gondolat Kiadó, Székelyudvarhely, 1994; *Vigyázó torony*. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995. E kötetek híven példázzák, hogy Cseke Péter riporteri/közírói/szociográfusi „növésterve” az erdélyi szellemi humuszból miként nyeri éltető nedveit a később mindinkább kiterjedő, sajátos színeket hordozó munkásságához.

Az alaposabb elmélyülés igénye irányította figyelmét az erdélyi szellemi életre, azon belül is a két világháború közötti esztendők szellemi mozgal-

maira, azokra a törekvésekre, amelyek a falvak gazdasági és kulturális felemelkedését igyekeztek előmozdítani. Ez lett a kiindulópontja, indítéka a társadalomformáló erőként megjelenő szociográfiai irodalom kutatásának és az e tárgykörből kinövő, immár tudományos megalapozottságú elméleti és oktatói munkásságának. Hosszú évek kutató tevékenységének lett a gyümölcse a dr. László Ferencsel közösen közzétett *Erdélyi Fiatalok* című kötet. Az 1986-ban piackész könyv – amint egyik dedikációjában jelezte – csak „az elmeörség által csaknem négy évi pincefogságban tartott” katakombalét után kerülhetett forgalomba. A tízéves periódust – 1930–1940 – felölelő dokumentumok, viták számbavétele, a kor szellemi áramlataiban való elmélyülés számottevően szélesbítette kutató tevékenységének körét. Gondoljunk csak a Makkai Sándor erdélyi püspök áttelepülése, „önigazolása” körüli vita újragondolását tartalmazó *Nem lehet* (A kisebbségi sors vitája – Molnár Gusztávval, Héttorony Kiadó, 1989) és a *Lehet – nem lehet?* (Kisebbségi létértelmezések 1937–1987, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1995) című kötetekre s a továbbiakra, későbbiekre is: *Metaforától az élet felé*. Kisebbségi értelmiség – kisebbségi nyilvánosság. Tanulmányok (1987–1997) Kriterion Könyvkiadó, 1997; *Láthatatlan emlékművek*. Erdélyi variációk nyelv és lélek szövetségére (1970–2000). Felsőmagyarországi Kiadó 2000; *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000; *Időrobbanás*. Esszék, tanulmányok, dokumentumok a szellemi útkeresés műhelytörténetéből. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2003; *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 2003; *Jöjjön el a mi időnk*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005; *Legyen eszünk, ha már volt*. Felsőmagyarországi Kiadó, 2006. Az e könyvekben közölt tanulmányok mind-mind azt jelzik, hogy immár akadémiai szintű felvértezéssel nyúl a választott témákhoz, melyek epicentrumában – a kötetek alcímeiben is többször utal erre – a kisebbségi értelmiség, a kisebbségi lét és nyilvánosság elemzése, bemutatása, a mának szóló tapasztalatok és tanulságok feltárása és összegzése szerepel. Teszi mindezt azzal a határozott szándékkal, célzattal, hogy a ma élők s a felnövekvő nemzedék gondolkodását, cselekvését az erdélyi magyar nemzeti közösség szolgálatára szólítsa, buzdítsa. A különböző kiadók jelzik, hogy erre itthon és az anyaországban egyaránt nagy igény mutatkozik.

Cseke Péter most megjelent kötete is e törekvés jegyében született, iránytűként szolgál a szociografikus művek igazságainak felfedezéséhez, tudatosításához. Elsősorban az egyetemi szintű újságíró- és a tanszéken

folyó média és kommunikációs mesterképzésben részesülő hallgatóknak, amellet pedig a szociográfia iránt érdeklődő olvasóknak is.

Ezt szolgálja a sajtótörténeti visszatekintés, a sajtó értékhordozó és értékteremtő funkciójának, módozatainak a számbavétele. Hozzá a tanítványainak szóló intés: minden korban legyenek azonosak legjobb önmagukkal – másként indulni e pályán aligha érdemes! Tudatukba kell vésniük, hogy „az újságírásban nem az »adatok mázsája« hordozza az igazságot, hanem a jól kiválasztott, esetlegességüktől és kétértelműségüktől megfosztott, önmagukon túlmutató tények”. A felelősség rendkívül nagy, hisz „a független sajtó a nyilvánosság megteremtője, ami nélkül a demokratikus viszonyok kialakítása és megszilárdítása elképzelhetetlen”.

Az ajándékba kapott sajtószabadság, a hírközlő fórumok közti versengés rendkívüli kihívást jelent. A média fölötti rendelkezésért folyó harc kíméletlen, hisz – a középkori mondás: cuius regio, eius religio latin maxima analógiájára – „akié a sajtó, a rádió, a televízió – azé a hatalom”. Az önmaga méltóságára és jó hírére adó sajtó és újságíró – álljon bár a spektrum bármely oldalán – sosem feledkezhet meg a minőség kritériumáról, az erkölcsi-etikai mércéről! „Meglátni és tudatosítani a mulandóságban a maradandót” – egyszerre jelent szakmai rátermettséget, ráhangoltságot, lelkiismereti kérdést és olvasói elvárást.

A szociográfia – e sajátosan kelet-közép-európai fogantatású műfaj – „a tapasztalati valóság sok szempontú objektív megközelítését és szubjektív bemutatását tűzte ki célul”. Oly társadalomrajz, amely a kor égető kérdéseit tette föl s kereste rájuk a választ – pragmatikus vagy költői úton. A múlt század harmincas éveiben virágkorát élő, a hetvenes években újra teret hódító műfaj hármasságban – irodalmi és tudományos igényvel, újságíró eszközök segítségével – bontakozott ki, járult hozzá a társadalom mélyrétegeinek a feltáráshoz, jobb megismeréséhez, nyújtott tájékozási pontokat az útkereső értelmiségnek, a népi, nemzeti elkötelezettségű politikusoknak.

A történeti, elméleti megalapozást taglaló fejezetekben a szociológiai és szociográfiai valóságfeltárás erdélyi műhelyeibe nyerhetünk bepillantást. Oly terület ez, amelyben a szakmaiságon túlmenően a téma iránti érzelmi kötődés is hangot kap. Hisz a szerző számára e kor, s maga a szociográfia nem csupán kutatási téma, feldolgozásra váró feladat, hanem tanítómesterek és példák sokasága, akiktől/amelyekből oly sokat tanulhatunk/meríthetünk. Az *Erdélyi Fiatalok*, a *Korunk*, az *Erdélyi Helikon* és a *Hitel* folyóirat, Venczel József, Jancsó Béla, Balázs Ferenc, továbbá Sütő

András, Horváth István, Beke György példát adott, mércét jelentett „a szociális lelkiismeret ébresztésében és a nemzetnevelés gondjainak felvállalásában”.

A műfaj művelői sosem titkolták: írásaikkal nemzetpolitikai agitációt, konstruktív propagandát folytatnak. Kisebbségi helyzetben a szociográfia ennél is tovább lépett: a „szellemi ellenállás műfaja” lett. Beke György mondta ki: „a kisebbségi sors nemcsak téma, ihletforrás, de egyben megtartó erő is”, a védekező, önmagunk megőrzését szolgáló irodalom szerepét ölti magára. Balogh Edgár még tovább szélesbítette a kört, annak társadalomszervező feladatára figyelmeztetett; az erdélyi szociográfiától „a permanens önvédelemre szorított romániai magyarság belső kohéziójának a megteremtését” várta. „Felfogása szerint ugyanis – teszi hozzá Cseke Péter – a reális társadalomismeret az egészséges nemzeti tudatot erősíti az erdélyi magyarság körében.” Ez a szándék és akarat, tudatos és elkötelezett cselekvés vezette el az erdélyi írók legjobbjait az „otthonirodalom” megteremtéséhez, oly remekművek megszületéséhez, mint Balázs Ferenc: *A rög alatt*, Böződi György: *Székely bánja*, Tamási Áron: *Szülőföldem* című alkotása, ama irodalmi fogantatású szociográfiákhoz, amelyek – Molter Károly meglátásait idézve – „a külső hatalmi tényezőktől független, az önerőből is megvalósítható gazdasági, társadalmi és szellemi otthonteremtésre, nemzeti identitást megtartó léleképítésre” szólították Erdély magyarságát. Ez korántsem jelentett valamiféle elzárkózási szándékot! Műveikben „a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani”. Hazai előképeik Kós Károly *Erdély* és *Kalotaszeg* című munkái voltak, a belőlük sugárzó tárgyszeretet beépült az ő műveikbe is.

A három említett alapmű – *A rög alatt*, a *Székely bánja*, a *Szülőföldem* – genezise ugyanabból a talajból fakadt, megírásukat is ugyanaz a szándék vezérli. Mindhármukra érvényesnek tekinthetjük Tamási Áronnak a helikoni íróközösség tizedik találkozóján elhangzott szavait: „Sorsunk, könyveink sorsa is az erkölcsi magatartásunkon nyugszik: áll vagy bukik. Ennek az erkölcsi magatartásnak pedig a mi életünkben három ismertető jele van. Először: forduljunk egészen a nép felé, melynek sorsa, élete és küzdelme a mi egyetlen gazdánk. Másodszor: a szépirodalmi munkásságon kívül, próbáljuk a szellemi működés minden más eszközeivel is felmérni ennek a népnek a sorsát. Harmadszor: alkalmazzunk mindig szigorú erkölcsi mértéket: erkölcsit, ha cselekedetről van szó, s az erkölcsi mellett a legnagyobb művészt, ha írásokkal állunk szemben.” Ezek együttese

adhatta azt a hatást, amely e műveket valóban közvélemény-alakító tényezőkké tette, emelte. Íróik egyszerre voltak az elemzett valóság külső szemlélői és a fölvetett gondokkal bensőleg, érzelmi szinten is azonosuló alkotók. A feladatra való felkészülés, a rálátást biztosító tér- és időbeli távlat segített abban, hogy ez az otthonirodalom ne csupán a tájhaza számára fogalmazzon meg időtálló üzenetet: „Balázs Ferenc, Böződi György, Tamási Áron is azt a helyet, azt a világot írja le, amelyik létezésének értelmet ad, melynek jövőjéért írástudói felelősséget érez. Azokat a szálakat keresik, amelyek összekötik a létüknek értelmet adó világot a történelemmel, a nemzeti léttel, az emberiséggel.” E szálak megvilágításával vezet el bennünket az erdélyi szociográfia e három alapműve közös vonása – „az élet megtartásáért és kiteljesítéséért folytatott küzdelem” – bemutatásához. A szerkezeti, műfaji elemzés során utal a szerzők által bejárt kisebbségi keresztutakra, a tudományos igényszintre és felvértezettségre, a szavak és tettek azonosságára, a művek vallomásos és lírai eszköztárára, a valóságelemek és a fantázia szerepére – a belőlük kisugárzó, mindmáig érvényes következtetésre: „csak reális önismeretre lehet jövőt építeni”. Oly önismerettel, amelyben az egyéni és közösségi értékhorizontok egymást fedve tárulnak fel előttünk.

Ami a két világháború közti Erdély társadalmában lehetséges volt, a hatalom – helyi túlkapásoktól eltekintve – nem támasztott kikerülhetetlen akadályt a szociográfus elé, a háború után csak a prágai tavaszt követő időkben vált lehetővé e nagyon fontos műfaj újraélesztése. A realitás, az önismeret iránti igény, „a történelmi igazság keresésének írói szenvedélye” az ötvenes, hatvanas években is ott rejtekezett az írói műhelyek égboltján. Cseke Péter a *Gondos atyafiság* írója, Szabó Gyula édesapja támasztotta erkölcsi mércét idézi: „ha írni akar, akkor a valóságnak megfelelően írjon, mert nem szeretné, ha falusfelei közül valaki is a szemébe vágná: a fia pénzért meghamisítja a történelmet”. Mennyire egybecseng ez Sütő András édesanyjának szavaival, aki ugyancsak az igazságot tartja a róluk megírandó könyv legfőbb morális/művészi mércéjének. Milyen igazságról is álmodik? „...lenne bár egy könyvecske, ó, nemcsak vigasztalónak, hanem tanúságképpen egyről és másról, ami megesett velünk.”

A hatalom által palackba fojtott dzsinn, amint a szorítás enyhült, kiszökött börtönéből. Az anyaországban újraindított *Magyarország felfedezése* könyvsorozat itthon is visszhangra talált: a riport, a szociográfia újra visszakövetelte helyét a romániai magyar sajtóban. A népi írók nemzetmentő eszméin nevelkedett idősebb nemzedék eszmeileg felvértezett tagjai

mellé felsorakoztak a fiatalabbak is. Beke Györgynek *Az utolsó Bethlen* című riportja megjelenését követően bontakozott ki az *Ifjúmunkás* 1968-as riportvitája, amely az *Igaz Szó* által 1974-ben szervezett eszmecserével kiegészülve a műfaj iránti elvárást, a kitűzött célokat is kánonba foglalta. Központjában a Beke György által kimondott két szó áll: „magunk keresése”. Az jelölte ki az utat, szabta meg a műfaj koordinátáit.

Mi a jellemzője annak az írásnak, amely ezen az úton kíván haladni? „...a riport bátorság és gyötrelme, sorskérdések bátorsága és gyötrelme, hűség és művészet...”

Kulcsszavak. Etikai/erkölcsi/művészi vonatkozásban egyaránt. Mögöttük fölsejlik Móricz Zsigmond eszménnyé magasztosult riporteri teljesítménye, a mártírhalálával megdicsőült Szabédi László arcvonásai.

Az *Igaz Szó* hasábjain 1969 és 1979 között igencsak megnőtt az irodalmi ihletettséggű és szociográfiai töltetű riportok száma. Beke György, Gálfalvi György, Herédi Gusztáv, Cseke Péter, Farkas Árpád, Molnár H. Lajos, Fodor Sándor, Panek Zoltán neve jelzi a szerzőgárda sokszínűségét, a műfaj térhódítását, újra kivívott rangját. Ennek jele az, hogy sorra jelennek meg szociográfia-kötetek, mint például Gálfalvi György, Cseke Péter, Tófalvi Zoltán, Bodó Barna, Molnár H. Lajos, Lőrincz György könyve.

Az általános kép felvázolását követően – a kötet első részében megta-pasztaltakhoz hasonlóan – a szerző a műfaj csúcsteljesítményeit nyújtó írókra összpontosít: Horváth István, Sütő András, Beke György immár lezárult életművére. „...ők hárman teremtették újjá a műfaj két világháború közötti alakváltozatait. Sütő az írói szociográfiát, Horváth István a tudományszerző igényű írói falurajzot, Beke György pedig az újságírói munkából kinövő szociográfiai riportot.” A kötet tárgykörébe tartozó művek elemzése, az alkotási folyamat feltárásakor a tárgyilagos elemzésen átsugárzik személyiségük varázsa, a mester és tanítvány bensőséges viszonyának hangulata, melegsége. Érveléseit – főleg Sütő András esetében – jeles irodalomtörténészek, társadalomkutatók elismerő szavaival teszi meggyőzőbbé. A Horváth István-képbe jócskán átsugárzik a róla írt monográfia írásakor felhalmozott ismeretanyag, az a heroikus küzdelem, melyet a *Magyarozdi toronyalja* írásakor falusfelei közegellenállása ellenére folytatott. Sikerrel, hisz „a toronyalja megírásával úgy kiemelkedett közülük, mint a torony a faluból”.

Cseke Péterhez Beke György személyisége és alkotó tevékenysége állt a legközelebb. „Nagy vállalkozások korának hőse, s egyszersmind alázatos

nemzeti napszámosa. [...] Ráérezett arra, hogy a szociográfiai töltetű riportjai által vágott csapásán haladva tágabb szellemi horizontokig juthat el, életbevágóan fontos értéktartományokat hódíthat vissza számunkra.” Ez önmagában is tiszteletre és csodálatra méltó. Életműve kimeríthetetlen példatára a közszolgálatra készülő médiaszakos hallgatóknak. A „barangoló-kötetek”-ről Pomogáts Béla elismerő szavait idézi: „Erdélyben a szociográfia és a valóságfeltáró riport nem pusztán az irodalom műfaji palettájának egyik színe, hanem a nemzeti felelősségvállalás és elkötelezettség írásban rögzített tanúságtétele is.” A Beke Györgyről rajzolt pályakép rávilágít az életmű társadalmi és életrajzi hátterére, a csángókérdés felkarolására, valóság szemléletének alakulására. Bárhova is vezeti útja, mindenütt a megmaradás sajátos életjeleit kutatta, mutatta fel biztatás- és tanulságképpen olvasóinak. Értékeit a *Magyar Örökség Díj* hitelesítette és szentesítette: „Beke György enciklopédikus hungarológiája közös kincse az egyetemes magyarságnak.”

Cseke Péter könyvét rendkívüli tanulsággal forgathatják mindazok, akiket sorskérdéseink foglalkoztatnak, akik az érdekorientáltságú világban is hisznek abban, hogy az egyéni célok, álmok fölött van egy fontosabb, egy magasztosabb: a közösségé, az erdélyi magyar közösségé, az egyetemes magyarságé, amiért küzdeni legnemesebb kötelességeink közé tartozik, akik eleik példájából ehhez erőt meríthetnek.

A kötet értékes alkotóeleme a magyar szociográfia alapműveinek hetvenöt évet felölelő jegyzéke. A százhetvennégy mű közt ott sorakoznak az erdélyi szerzők – a fentebb említetteken kívül Mikó Imre, Vámszer Géza, Mózes Attila, Gazda József, Ferenczes István, Benkő Levente, Sylvester Lajos – munkái is. A Cseke Péter által a kötetben hasznosított gazdag könyvészet az előbbiekhöz hasonlóan segíthet bennünket a tárgykör jobb megismerésében.

Fájlaljuk, hogy a magyarországi kiadás nehezen hozzáférhető az erdélyi magyar olvasótábor, újságíró-társadalom számára. Ott kellene lennie választott képviselőink könyvespolcán is: hogy az elődök példája, a közszolgálat elhivatottságával küzdelmet és áldozatot vállalók munkájából erőt s biztatást merítsenek mai és jövőbeni küzdelmeinkhez.

(Megjelent a Székelyföld 2009/7. számában.)

„A nagy erjesztő”

Ha valamely könyv visszhangra lel bennünk..., ha valamely festmény elbűvöl bennünket..., ha valamely zenemű megérinti a lelkünket..., önkéntelenül is kíváncsivá tesz: ki az alkotó, milyen irodalmi/művészeti áramlat követője, tevékenységének mi a motivációja, alkotása mily üzenetet továbbít felénk?

Ennél is fokozottabb érdeklődés ébred bennünk, ha régmúlt időkben keltezett levelekről van szó. Jancsó Béla (1903–1967) levélgyűjteményét – eddig két kötet jelent meg a tervezett négyből – fokozott érdeklődéssel vettük kézbe: egyfelől azért, mert az erdélyi művelődés- és irodalomtörténet rendkívül izgalmas, korszakos értékeket teremtő korába, a két világháború közti időbe engednek betekintést, másfelől Jancsó Béla személyisége több vonatkozásban is meghatározó szerepet töltött be. „A romániai magyar irodalom indulását és a nemzedéki őrsegyváltást a húszas-harmincas évek fordulóján Jancsó Béla írásainak ismerete nélkül megérteni nem lehet. S a nyomtatásban megjelent írás csak kisebb hányada az életműnek. A nagyobb rész mások indítása és az erkölcsi példa” – olvashatjuk a Jancsó Béla irodalmi hagyatékából Mikó Imre által összeállított kötet előszavában.

Ki is volt Jancsó Béla? A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szócikke, Pomogáts Béla *Magyar Irodalom Erdélyben (1918–1944)* című monográfiájának róla szóló fejezete, Mikó Imre kortársi vallomása, különösen pedig Jancsó Béla irodalomszervező, társadalomkutató szerepét számos tanulmányban feldolgozó Cseke Péter segíthet bennünket a megismerésben, az alapos elmélyülésben. A róla szóló írásokból kiragadott néhány gondolattal, megállapítással érzékeltetjük Jancsó Béla munkásságának jelentőségét, sarokpontjait: „bátor hangvételi esszéíróként és irodalomszervező képességekkel rendelkező teoretikus”; „nem krónikása, hanem alakítója volt kora szellemiségének”; „egyike volt az erdélyi magyar szellemi élet modelltervezőinek”; „a kisebbségi magyar szellemi élet egyik nagy stratégiája volt”; „sürgette az ifjúság demokratikus önszerveződését”. Mit jelentett számára „a világos kisebbségi jövőstratégia”? „...csak úgy maradhatunk meg, ha kialakítjuk azt a gondolkodásmódot, és megteremtjük azokat a szervezeti formákat, amelyek önálló államiság nélkül is megtarthatnak szülőföldünkön magyarnak”.

A megismerés folyamatában segíthet továbbá az enyészettől/pusztulástól a huszonnegyedik órában megmentett, a már megjelent levélanyag. Annak révén tárul elénk Jancsó Béla szellemi arculatát alakító, megjelenítő megannyi mozaikkép, ecsetvonás. A felbecsülhetetlen értékű leletmentés és a levelek közzététele egyaránt Cseke Péter érdeme. A levelek – joggal állapítja meg – magukon hordozzák „a történelmi idők vízjelét”.

Jelen írásunk e levelek révén kíván betekinteni abba az alkotóműhelybe, melyben mindenekelőtt a tervezés, a célok megfogalmazása és kivetítése, a gyakorlati tevékenység organizálása – a kisebbségi létstratégia programozása – vált/lett Jancsó Béla tevékenységének legfőbb mozgó rugójává. Az anyag bősége indít arra, hogy vizsgálódásunkat leszűkítsük az alkotói életpálya első évtizedében írott levelek szemlészésére, feldolgozására, melynek sarokkövei: a *Remény* című diáklap az indulást, a *Tizenegyek* antológiája (1923) az alapozást, az *Erdélyi Fiatalok* (1930) közösségének a megteremtése pedig a kiteljesedést hozta el számára.

A fentebb elősorolt irodalomtörténeti munkák és tanulmányok szerzői segítettek a jobb megismerésben, adtak kezünkbe számos, a megközelítést és tájékozódást segítő eszmei eligazítást. E folyamatot, a levélíró szellemi háttérának feltárását segíti az 1973-ban Dávid Gyula szerkesztésében megjelentetett, Mikó Imre előszavával ellátott kötet – *Irodalom és közélet* –, amely a korabeli ideológiai cenzúra által kikényszerített csonkítások, „szövegfoszlányok” ellenére „képbe hozta” az addig teljességgel elhallgatott szerzőt, s ha korlátozottan is, lehetővé tette a Jancsó Béla alkotóműhelyébe való betekintést.

Ki is volt Jancsó Béla? – tesszük fel magunknak újólag a kérdést. Ki tudna erre pontosabban, szabatosabban válaszolni, mint ő maga! „Egyéniség, öntudat: életem kényszerű része. Nem lényege, csak formája a léleknek, mint ahogyan nem lényeg a víznek a part s a meder kövei, melyek irányát szabják s hullámmá torlasztják. De álmodunk, szeretünk, hiszünk, boldogságot akarunk, s a millió arcú emberben egy a vágy, miként egy az elem folyamban, tóban, tengerben, ködben, felhőben.” Soraiból, a szavakból éteri tisztaság árad, a mindennapok fölé emelkedő álmok kép vetül elénk, egy tiszta és nemes lélek arcvonásai. Része a világnak, de mégis autonóm egyéniség, aki – Cseke Péter szavait kölcsönözve – szellemi otthonteremtésre vállalkozott.

A készülődés, az útkeresés személyes tájékozódási pontjai a kötetben olvasható tanulmányok, esszék a magyar és világirodalomból. A kiindulópont: a nemzetestről leszakított erdélyi társadalomban érzékelhető, azon

úrrá levő csüggedt közhangulat, letargikus közállapot. Az érettségin épp-hogy túljutott ifjú – mint annyi kortársa – az irodalomtól vár életigenlő, buzdító szót: „Életgondok főbesújtottjai csüggednek, s a kérdésben fáradt tagadás: »anyagias világunkban van-e létalapja az irodalomnak«. S mondom erre hittel, igazán, kell.” Ez a szándék és akarat szüli meg a *Tizenegyek* antológiáját, amely – Jancsó Béla szavai szerint – „az erdélyi új magyar nemzedék első öntudatos generációs megmozdulása”. Esztendő múltán idézi vissza a keletkezés körülményeit. Egy maroknyi ifjú – ők tizenegyen – ráébredt, ráértett a felelősségre, az elhivatottságra. E kis közösség tagjai „az önálló erdélyi irodalom kérdését nem csak hívő hittel, de gondolataikkal is érlelték”. Bár közülük csupán Tamási Áron vált igazi íróvá, mégis büszkén tette hozzá: „...mindenikünk megmaradt az erdélyi magyarság szolgálatában”. Benne is érlelődött az irodalom önmagán túlmutató szerepének a kérdésfelvetése: „Megvan-e a mai erdélyi magyar irodalomban az erdélyi magyar élet egész mélységének és szélességének képe? Megvan-e benne minden problémának bátor vállalása, szembenézése? Megvan-e az öntudatos törekvés a népünk gyökereihez leszállásra? Megvan-e a lélek tudatalatti mélységéről feltört ösztön erdélyi sorstestvéreinkkel való közös érdek- és lélekközösségünk kimutatására?” Mi más ez, mint a helikoni erdélyi gondolat kibővítése, kapunyitás új horizontok felé? Ez volt az az eszmei mag, mely a húszas évek öntudatosodó erdélyi magyar ifjúságát – Jancsó Béla szervező, irányító munkájának köszönhetően – elvezette az újabb közösségformálódáshoz, az *Erdélyi Fiatalok* című nemzedéki kiadvány életre keltésének gondolatáig. Tudatosan vállalta és végezte az erdélyi szellemi organizátor szerepét. Mikó Imre joggal nevezte őt „nagy erjesztő”-nek, aki „világos kisebbségi jövőstratégia kidolgozásával” kívánt az új élethelyzetbe sodródott ifjúság számára eligazító pontokat kijelölni. Meggyőződéssel hitte és vallotta, hogy az erdélyi valóságba ágyazott, de európai – pontosabban szólva: kelet-közép-európai – kitekintésű szemlélettel fölvertezt ifjúságra vár a kisebbségi sorsunk élhetőbbé, a megmaradás és a szellemi fejlődés útjának járhatóvá tétele. Vállalt/végzett szolgálata fölé jellegként írhatjuk Tamási Áron szavait: „Egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni.”

A szegedi orvosi egyetem hallgatója volt, ahol bekapcsolódott a korabeli haladó ifjúsági mozgalomba, miközben mindvégig kapcsolatban maradt az erdélyi diákmozgalommal. Hazatérésének személyes okai voltak. Mint annyi más kortársa életében – Kós Károlytól Benedek Elekig, Bánffy Miklóstól a világot körbejáró Balázs Ferencig – meghatározó motiváció

volt az erdélyi küldetés-tudat, az „Erdélyben van rám szükség” belső parancsa. Önmagára nézvést is érvényesnek mondhatók a Nagy Imre festőművészről írott szép sorai: az élet „legmélyéről fakadó gyökérszálak” hívták haza, „hazajött Zsögödre, falujába, és rendre megtalálta önmagát.” Jancsó Béla is hazatért, Kolozsvárra, valóra váltani a *Kiáltó* szóban Erdély magyarsága elé tűzött programot: „Le kell vonnunk a tanulságot, szembe kell néznünk a kérlelhetetlenül rideg valósággal, és nem szabad álmítanunk magunkat. Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”

Az első évtized, e termékeny, cselekvő időszak háttérét kívánjuk nyomon követni, tetten érni, kiszűrni az első kötetben közölt dokumentumértékű levelekből, amelyek „eszmetörténeti szempontból páratlan értékű anyagot” jelentenek mindazok számára, akik a két világháború közötti erdélyi szellemi életről kívánnak maguknak képet alkotni, példájukból, tapasztalataikból, küzdelmeikből jelen feladatainkhoz erőt meríteni.

Több mint kétszáz levél segít Jancsó Béla szellemi arculata kibontakozásának megismerésében. A középiskola padjaiból alig kilépett ifjú korán, 1921-ben elköteleződik, érett világlátással tekint jövője felé: „A mi életünk pedig még keservesebb, még nyomasztóbb, mint az előző nemzedéké, mert míg amaz még élvezte, bár rövid ideig, a nyugalmas béke áldását, mi viharban nőttünk fel, szenvedésben érlelődünk meg, és abban is fogunk elpusztulni. A múlt emlékeitől befolyásolt nemzedék után nekünk kell új eszmék felé terelnünk, romjaiból megépítenünk, újrateremtenünk a világot [...] ez a mi nemzedékünk hivatása.” A gondolat tovább érlelődik, két év múltán konkrétabb tartalmat nyer: „A körülmények megadták nekünk az alkalmat az érvényesülésre, a beérkezésre, de a nagyobb munkánk most kezdődik: önmagunk kibányászása, hogy megállhassunk azon az úton, amely tisztább, egészségesebb irodalmi nyilvánulásokhoz vezet.” Nem véletlen, hogy ott találjuk a nemzedéke látványos és figyelemfelkeltő cselekedetében: a *Tizenegyek* antológiája létrehozásában. Rátermettsége, alkalmassága nyer bizonyosságot a Tamási Áron által neki írt buzdító szavakban is: „a Te kötelességed legyen a táborunkat szorosan egybetartani”.

A szegedi diákévek alatt újjászervezett Bethlen Gábor Kör, a budapesti Bartha Miklós Társaság, a felvidéki Sarló mozgalom tevékenységének megismerése, a Buday Györgyhez, Fábíán Dánielhez, Balogh Edgárhoz fűződő intenzív kapcsolat, a László Dezsővel, Mikó Imrével, Dsida Jenővel, Demeter Bélával, Bíró Sándorral tervelt és végzett munka egyre kiforrottabb cselekvési célokban ölt testet: megszervezni a kolozsvári

román egyetemen és főiskolákon tanuló magyar diáktársadalmat, létrehozni egy olyan közösséget, amely a felekezeti szerveződésekén túl – „új, tisztult ideológia” szellemében – készül jövőendő értelmiségi hivatására. A Kárpát-medencében új magyar ideológiát terjesztő, tudatosító szerveződés – hangsúlyozza 1929-ben – „az itteni fiúk haladó világnézetének megerősítésére volna nagyon fontos”. Ennek a fórumát teremtette meg az Erdélyi Fiatalokkal. „A lap ügye jól áll, meg fogunk tudni indulni” – adja hírül 1929. december 27-én Fábián Dánielnek. Nem kellett sokáig várni: 1930. január 18-án – „megjelent a lap első száma”, amely új szakaszt nyit a haladó erdélyi egyetemi ifjúság önszerveződésében. „Az itteni új ideológiájú fiatalok” lapja magánvállalkozásként látott napvilágot, „minden támogatástól mentesen, szellemileg és anyagilag teljesen függetlenül!!” A szerkesztők programja: „új erdélyi magyar ideológia, új ifjúsági öntudat, teljes ifjúsági anyagi és szellemi függetlenség”. Ebből nőtt ki az erdélyi falukutató mozgalom, az erdélyi társadalmi kibontakozás új útja, amely a Helikon írói közösségével párhuzamosan vállalta az erdélyi magyarság megmaradásának szolgálatát, nem parnasszusi magaslatról, hanem létközelségben, még annál is mélyebben – Balázs Ferenc szavaival – „a rög alatt” is szolgálva, hűséggel és elkötelezetten. A kiadvány és a körötte kibontakozott mozgalom története – amint a Jancsó Béla levelezését felölelő következő kötetek is – már újabb történet, melyet az *Erdélyi Fiatalok* című (1986-ra datált, de csak az 1989-es román politikai fordulat után forgalmazott), ugyancsak Cseke Péter által gondozott kötet dolgozott fel a maga mélységében.

A leveleskönyv különleges és eléggé nem méltányolható értéktöbblete Cseke Péternek a leveleket kiegészítő/értelmező mikrofilológiai jegyzet-anyaga lexikoni pontossággal segíti az olvasókat, a korszak szellemi élete iránt érdeklődőket a jobb megismerésben. Ugyanezt a célt szolgálja a *Levelezőtársak* alcím alatt közölt életrajzi adattár.

(Forrás: *Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére. EMKE – EME Kolozsvár, 2018.*)

Meditációk vigyázó toronyban

„Elődeim kezét fogom hát,
az ő munkájukat folytatom,
s el kell bírnom becsületes tekintetüket,
mikor számon kérik, hogy jól gazdálkodtam-e
a táluentumokkal!”

Erdély szülötte, a kiváló történész, László Gyula szavait ragadom ki, írom jelige-ként Cseke Péter legutóbbi, 25. önálló kötetét méltató írásom elé. Indokoltan, hisz az elmúlt negyven év során általa írt vagy szerkesztett harminc kötet a bizonyosság rá, hogy maga is a szellemi otthonteremtés munkásává szegődött. Számára a kolozsvári egyetem jelentette az alapozást; az újságírói esztendő a való élet megismerését, a szellemi mélyáramlatok, bűvópatakok kitapintását; a *Korunk* szerkesztőségi évei a gondolatok és eszmék kötőanyagaként szolgáló európai kitekintést; a katedra a jövőépítés szolgálatát.

Hogy mi minden fért bele e „növésterv” lázgörbéibe, arról Dávid Gyula szavai vallanak a legszemléletesebben: „Cseke Péter eljutott a másként-gondolkodásukat vállaló, az önfeladás vagy az ezópusi nyelven szólás helyett a cselekvő helytállás erkölcsét tettekkkel is megerősítő magatartásig.” A Homoród-mente, a székelyudvarhelyi gimnázium, a kolozsvári egyetemi évek, a Gaál Gábor Kör, a falujárás... mind-mind egy-egy lépcsőfok volt azon az úton, mely elvezette a kisebbségbe sodort erdélyi magyarság szellemi értékei kutatásához, feltáráshoz, elvezette az örök-hagyók, az értékvédők táborába.

A kötet alcíme – *Krétarajzok két évtized tanulmányaihoz* – nem csupán műfaji meghatározás, hanem jelzés is arra, hogy a súlyosabb opusok megteremtése, az elmélyülés folyamatában születő, felötlő gondolatforgácsok is megmentésre érdemesek. Hiszen a forgács is magában hordozza a feldolgozásra váró nemes fa jellemzőit, karakterét. Ezt érezzük, ezt látjuk a hosszabb-rövidebb írásokban – előadások, emlékezések, lapszéli jegyzetek hosszú sorában... Visszaidézhetjük a *Falvak Dolgozó Népe*-ben megjelent riportjait, amelyek az adott téma realitásán túl, mögöttesként is fel tudták villantani az erdélyi paraszti gondolkodás megtartó, hagyományörző jegyeit, az orvoslásra váró gondokat, ellenszélben is kijelölve, megrajzolva

az önművelés lehetőségeit kínáló szűk ösvényeket, partokat összekötő pallókat. Történt ez a Beke György által megfogalmazott „önmagunk keresése” riporter ars poeticává, etikai és erkölcsi parancssá magasztosult törekvéssel azonosulva, igényes irodalmi színvonalon, szociológiai megalapozású írásokban.

Cseke Péter – a tóba vetett kő mind messzebbre hullámozó körgyűrűi példázatára – ennél is többre vágyott. Megtapasztalhatta, hogy „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet”. A Németh László által kijelölt szellemi nyomvonal nem önmagából adódó, nem egyszerű axióma, hanem a szellem embereinek legfőbb parancsa. A megismerés nemcsak látás, tapasztalás, nem csupán fotográfia. Ahhoz, hogy megértsük, valami többlet kell hozzá. Ezt nyújtotta számára az otthonává vált Kolozsvár, az a szellemi közeg, melyet a kincses város adhatott, nyújtott neki. A megértés folyamatához kellett a Mikó Imrétől tanult felismerés: „a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk”, a továbblépéshez pedig a gondolat folytatása: „mélység nélkül nincs magasság”. Ez ébresztette fel benne, tudatosította s vezette el őt Erdély, az erdélyi magyar nemzeti kisebbség önépítkezésének kutatásához, hisz valóságunkat építeni, gyarapítani csak akkor lehet igazán, ha az alapokat ismerjük, ha a mélységbe ásunk. Tette/teszi ezt azért, hogy a rejtett kincseket a felszínre hozza, beépítse a jelen és a jövő nemzedék társadalomformáló, -alakító cselekvési programjaiba.

A kötet lapjain vissza-visszatérő sarokköként, tájékozási pontként merül fel, van jelen két név: a Németh Lászlóé és a Jancsó Béláé. A magyar szellemi élet organizátorai – a nemzet és Erdély szellemi égboltjának fénylő csillagai. Ők fogják kezét, vezetik a megértés útjain. A két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet kiapadhatatlan kincsesbányájába elmerülve találta meg hivatását, szellemi mentorai „irányították” lépteit, jelentettek számára szigorú mércét, támasztottak elé magas minőségi igényességet. Cseke Péter jó tanítványnak bizonyult, fáradhatatlan, termékeny kutatónak, aki minél mélyebbre ásott, annál magasabbra jutott. A magasság elmélyült, tudományos megalapozottságú tanulmányokat, köteteket gyümölcsözött. Azok számának gyarapodása nem az elvégzendő munkák apadásához, hanem újabb és újabb kutatási témákhoz, soha nem szűnő feladatokhoz vezetett. A megismerés fölgerjesztette benne a szeretet belső tüzet, olyan impulzus lett, amely végtelenbe szaladó spirálként emelte mind magasabbra, talált rá a maga műfajára: „a szociográfiára, majd az irodalom- és eszmetörténeti tanulmányra”.

Eközben, a kötet lapjai segítenek bennünket, olvasóit is abban, hogy megismerjük, kikkel „találkozott”, kiktől kapott újabb elismerést, buzdítást, bátorítást arra, hogy egyre magasabbra emelje a maga állította, önmaga elé kijelölt mércét. E nagyon gazdag arcképcsarnokból csak néhányat ragadunk ki, azokét, akikre a maga választotta virtuális toronyból Erdély szülőtteire, Erdélyhez sok szállal kötődő személyiségekre láthatott: Nagy Károly amerikai professzorra, Gömöri György angliai egyetemi tanárra, Gecse Géza budapesti rádiósra; Kós Károlyra, Tamási Áronra, Tompa Lászlóra, Balázs Ferencre, Horváth Istvánra, Gelu Păteanura, Böződi Györgyre, Szabó Gyulára, Páskándi Gézára; Ilia Mihályra, Pomogáts Bélára és Sas Péterre; a kortársai közül Láng Gusztávra, Gálfalvi Györgyre, Zágoni Attilára, Gaál Györgyre...

A sor korántsem teljes, de annál beszédesebb, hisz valamennyien cselekvő részesei ama építő folyamatnak, mely az elmúlt évtizedekben alkotóként, kiadói szerkesztőként, kutatóként járultak hozzá a megismerés, megértés, szeretet hármasságának kiteljesítéséhez. Tömör jellemzéseinek szemléltetésére ragadunk ki néhány példát:

„Örökös újrakezdéseinkben minden korban nélkülözhetetlen erőtartálékunk, tette serkentőnk, szellemi magatartás-modellünk.” (Kós Károly)

„Az intenzíven megélt autentikus lét megszállottja volt, szavak és tettek azonosságának napjainkban ugyancsak ritkaságszámba menő embere, aki jól tudta: más az írás és más a cselekvés társadalmi közege. Márpedig ő nem kiemelkedni akart, nem tündökölni vágyott, hanem beépülni, használni.” (Balázs Ferenc)

„Tragikus halála előtt jóval korábban felismerte ugyanis: olyan korban kell felelősen »őrt állnia« népéért, nemzetéért, a világért, amikor az elveszett teljesség visszaszerzése és újjáteremtése róttá a költőkre a legnehezebbet.” (Horváth István)

„Minden műfajban otthon volt, amely mögé maga a történelem helyezett messze zengő hangszekrényt.” (Mikó Imre)

„Nagy vállalkozások korának hőse, s egyszersmind alázatos nemzeti napszámosa. [...] Szellemi földrajzának azóta is ez az iránytűje: a magunk keresése.” (Beke György)

A Cseke Péter-kötetek hosszú sora önmagában is elég lenne ahhoz, hogy őt a mai erdélyi szellemi élet legtermékenyebb személyiségei közt tartsuk számon és értékeljük. Az 1990 után kibontakozó új erdélyi magyar életkezdés kitartó és fáradhatatlan szellemi munkása ő, vigyázó toronyőr, létkérdéseink válaszkeresője. Nem csupán könyvek – tanulmányok, esszék, emlékbeszédek, laudációk, előadások – sorával kívánt tanítani, nemzetestvérei hasznára válni, hanem a szó igaz értelmében: katedráról szólva követni a magasságba vezető utat. Ismét Dávid Gyula bevezetőjéből idézünk: „...nem csak tanított, hanem intézményt is teremtett ahhoz, hogy taníthasson: tanszéket, oktatói munkaközösséget, folyóiratot a kolozsvári egyetemen újságírószakos hallgatók számára.” E viszonylatban is érvényre jut a mélység és magasság viszonyrendszerében való gondolkodás igénye és szándéka, hisz általa a holnap véleményformáló, cselekvési utakat kijelölő nemzedékről van szó, amely a mélység ismeretéből törhet magasba. A kisebbségi önvédelem, a jövőépítés csak történelmi múltunk, hagyományaink, szellemi örökségünk ismeretében valósítható meg, úgy, ahogyan azt Sas Péter, Herepei János életpéldáját fölmutatva, megfogalmazta: „az erdélyiség világfigyelő tető, nem szemszűkítő provincializmus”.

Ezen igény és szemlélet diktálta e kötet minden sorát. Szívesen követtük a szellemi időutazásban, mindvégig érezve a Szabó Gyula-életműből leszűrt gondolat lényegét: „...az írás az egyetlen önvédelmi fegyverünk, amelyik óvhat, elveszejthet vagy előbbre vihet közösségi dolgainkban”. A vigyázó toronyban született, kötetté testesült meditációk hatására Páskándi Gézával mi is valljuk: az olvasás a legtisztább örömök egyike.

(Megjelent a Székelyföld 2017/12. számában.)

Fájó sebekből termő ágak

1945-ben a Nagy-Homoród-menti Recsenyéről indult Cseke Péter életútja. Folytatódott a székelyudvarhelyi gimnáziumban, a hatvanas években pedig a kolozsvári egyetemen, a második Forrás-nemzedék eszméltető szellemi körében. Ott érett meg benne a gondolata és hite annak, hogy „tollunk erejével magunk is befolyásolhatjuk a holtpontjáról kibillentett történelem mozgásirányát”, az a felismerés és küldetéstudat, miszerint „az írást, a lapszerkesztést sorsformáló cselekvésnek éreztük”. A *Falvak Dolgozó Népe* hetilapnál indult életpálya fölé mottóként odaírhatjuk a néhai Kozma Miklós tanító bácsitól magával hozott intést: „Írni csak a velünk történt dolgokról érdemes.”

A szellemiekben bőséggel kitömött jelképes tarisznya alján ott rejtőzött az erdélyi falvak gazdasági, társadalmi életében hatalmi szóval és kényszerrel bekövetkezett változások ösztönös megtapasztalásának hozama, az az életerő is, amely a földdel birkózók sajátja volt: a kitartó, meg nem hátráló, makacs küzdelem, a minden tavasszal megújuló erő, az a hit, hogy a mélypontról való kilábalásra a szellem ösvényei kínálják a legjárhatóbb utat.

Cseke Péter élet- és küzdőtere a vízbe dobott kő keltette, a part felé terjedő koncentrikus körökhöz hasonlítható.

Az első kör az újságírásé: a valóságfeltáró riportoké, az eszméltetést segítő publicisztikáé, a napi gondokon felülemelkedő, távlatokat ígérő irodalmi riportoké. Az évek teltevel mind magasabbra kerül a lécz, folyton tágul a láthatár. A velünk történt dolgokat leíró beszámolók mellé egyre inkább odatársulnak a cselekvéseinknek teret és ötletet sugalló írások: képtáralapítások, kulturális napok/hetek szervezése. Érzzi, tudja, hogy a kényszerállapotokból való kitörés útját magunkban kell kijelölnünk, kiköveznünk, a magunk szellemi, lelki értékeit kell őriznünk, ápolnunk és tovább gyarapítanunk, mintegy felkészülve a ránk váró cselekvésre, az önszerveződésre. E sajátos építkezés tükrei a *Víznyugattól vízkeletig* (1976), az *Emberarcok* (1976), a *Látóhegyi töprengések* (1979), a *Hazatérő szavak* (1985), a *Könyv és kenyér* (1991) című riport- és publicisztikai kötetek.

A második kör a szociográfiai riportoktól vezet el a szélesebb spektrumot felölelő szellemi tájakig, az élet realitásainak mélyebb megismerését sugalló törekvésektől a szellemi háttér nemzeti és egyetemes betájolásáig. Ez már túllépi a kiváló szellemiségű hetilap kereteit, a diákkori álmok

földközeliékké válnak, tudatosan keresve az utat a kibontakozás felé. Erre a *Korunk* folyóirat nyújt számára teret s lehetőséget.

Az alapok építőköveinek eredete is sokféle. A népi kultúra magasabb fokú megismerése indítja a népi írók szellemi tábora irányába, különös tekintettel annak erdélyi vonatkozásaira. Tájékozódási pontjai, útjelző táblái jelképes sorában ott találunk két buzdítást: „Rossz sorsban elkeseredni és jó sorban elbizakodni sosem szabad” – jegyzi meg örökre Gy. Szabó Béla szavait. Mellé társíthatjuk Buday György szavakba öntött axiómáját: „Minden egyes állomás magában hordja mindazt, ami megelőzte, és az előjelét mindannak, ami utána következik.” Ez ad tartást számára, ez ad ösztönzést arra, hogy a kutatás tárgyául választott témát mindig beleágyazza az adott tér és idő kereteibe. E szélesebb körű tematikai és tárgyi érdeklődés gyümölcse a szociográfiai riportokat, illetve irodalomtörténeti tanulmányokat tartalmazó kötetek sora: *Hazatérő szavak* (1993), a *Korfordulós újesztendő* (1994), az irodalmi érdeklődés irányait jelző *Metaforától az élet felé* (1997), *Tényirodalom* (2001).

A harmadik kör hozza el számára az elmélyült tudományos kutatás terét és lehetőségét, a kutatói célkitűzések kikristályosodását. Időközben változás következik be pályáivében is. A *Korunk* szerkesztője lesz, egyetemi katedrára lép. Más látószög, más igény, más cselekvési tér. Az élet napi tényeit regisztráló, arra reflektáló riporter, a társadalmi életre érzékenyen reagáló publicista helyére a dolgok belső összefüggéseit kutató esszéíró, a mélyrétegeket feltáró, a jelenségekre magyarázatot kereső tudós, a kommunikáció elméletében és gyakorlatában elmélyült jártassággal bíró egyetemi tanár, a jövőendő értelmiségieket nevelő lép. Kutatásai középpontjába a két háború közötti – azon belül is: a harmincas évek – erdélyi magyarság szellemi élete kerül, az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat körül kialakult szellemi tábor eszmélésének és tevékenységének számbavétele, kisugárzásainak felmérése és monografikus feldolgozása, a falukutató mozgalom értékeinek feltárása. Az igen szerteágazó, sok szálon futó mozgalom dokumentumaira, a kibontakozás egy-egy mozzanatára vet fényt az Erdélyben és Magyarországon megjelenő, szerzőjüknek egyöntetű tudományos elismerést szerző kötetek sora: *Vigyázó torony* (Beszélgetések Debreczeni Lászlóval, 1995), *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat* (2000), *Láthatatlan emlékművek* (Erdélyi variációk nyelv és lélek szövetségére, 2000), *Paradigmaváltó erdélyi törekvések* (Kisebbségi létértelmezések, 2003), *Időrobbanás* (Egy szellemi útkeresés műhelytörténetéből, 2003), *Jöjjön el a mi időnk* (Esszék, tanulmányok, dokumentu-

mok, 2005), *Legyen eszünk, ha már volt* (Feljegyzések Európán innen, Erdélyen túl, 2006), *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* (2008).

Ugyane vonatkozásban kell szólnunk az általa, illetve társszerzőként sajtó alá rendezett/szerkesztett dokumentumköteteket, forráskiadásokat: *Erdélyi Fiatalok* – dokumentumok, viták (1986–1990), *Nem lehet* (A kisebbségi sors vitája, 1989), *Lehet – nem lehet?* (Kisebbségi létértelmezések, 1995), *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete 1923–2003 (2003), *László Dezső emlékezete 1904–2004* (2004), *Buday György és Kolozsvár* (Álom egy Solveig-házról. Esszék, tanulmányok, levelek, visszaemlékezések, 2006).

Ezt a sort egészíti ki az elmúlt esztendő két újabb termése.(*)

A két kötet témájától, tartalmáról az alcímek vallanak. Az *Álom egy Solveig-házról* eszmetörténeti írásokat, dokumentumokat tartalmaz, a 2005–2008 között írott és közölt tanulmányaiból válogatott. Kimondatlanul is közös bennük, ott lebeg felettük Kozma Miklós és Buday György szelleme: a velünk történt közös dolgokra, valamint az idő koordinátáira való odafigyelés szándéka, élet- és munkaprogramja: a kisebbségi létértelmezés és a kisebbségi életstratégiák kutatása, Cseke Péter tudósi ars poeticája. Kutatásainak tárgya sosem öncélú: a múltból minden mondatával, minden előbányászott, feltárt dokumentummal a mai gondolkodást, a mai létértelmezést és életstratégiát kívánja szolgálni, modellálni. Számára – következésképp tanulmányai olvasóinak – az *Erdélyi Fiatalok* köre is túlmutat a harmincas évek szellemi mozgalmának bemutatásán: „a változás akaratával; a kisebbségi társadalom demokratikus önszervezésének modelljét teremtették meg számunkra [...] jelenbeli kisebbségi gondjainknak sincsen ügyszólván egyetlen olyan vetülete sem, amelyekre ne kerestek volna és ne találtak volna megfelelő megoldást elődeink [...] az Erdélyi Fiatalok erdélyiség, magyarság, európaiság újragondolására késztet”. Általuk más arcú transzszilvanizmust ismerhet meg az az olvasó, akit a letűnt évtizedekben „a tiszta osztályvonal irodalma” gaálgábori szellemében okítottak annak retrográd, reakciós voltáról. Ma talán még a lap születése événél is fontosabb, ma is megfontolásra buzdít a László Dezső szavaiból/írásaiból leszűrt 1937-es tanulság: egyetlen szervezet sem sajátíthatja ki magának azt a jogot, hogy a romániai magyarság kizárólagos irányítója/szervezője legyen. A kisebbségi léthelyzet értelmezése, a belőle fakadó életstratégia kidolgozása – inti a mai gondolkodókat a szerző – az összmagyarság szempontjából is megfontolásra serkent, hisz „az Európai Unióban az egész magyarság óhatatlanul kisebbségi helyzetbe kerül”. A

válaszkeresésben nem nélkülözhetjük, nem mellőzhetjük a nagy elődök gondolatait, eszméit. Adytól meg kell tanulnunk azt, amire Jancsó Béla, a kisebbségbe sodródott erdélyi magyarság második nemzedékének vezérégyénisége buzdította kortársait: belső megújulás nélkül semmiféle külső változás nem hozhat megoldást a Kárpát-medencében megosztva élő magyarságnak. Semmiképp sem önmagunkba zárkózva, hanem az összefogás útján! A belső megújulás ösvényeit keresve építették kapcsolataikat a szegedi Bethlen Gábor körrel, a budapesti Bartha Miklós Társasággal, a Szegedi Fiatalokkal, a szlovákiai Sarló mozgalommal. Szellemiségük alakításában Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső eszméi és művei jelentették az iránytű szerepét. Erdélyi vonatkozásban Kós Károly és Makkai Sándor munkásságából merítettek energiát, a maguk munkájához szükséges gondolatokat. Kós Károly a megtartó kisebbségi életstratégia megteremtésében lehetett követendő példakép. A *Magyar fa sorsa* (1927) című munkájában Ady mellett kiálló, a *Magunk revízióját* (1931) megíró, az erdélyi szellemet egyetemes magyar szellemmé álmodó Makkai Sándort is vállalták, ám a kisebbségi létet erkölcsi lehetetlenségnek minősítő, 1937-ben megjelent *Nem lehet* című írását elutasították. A Magyarországra távozott püspök és Jancsó Béla levélváltása oly szellemi párviadal, melynek tanulságai máig érvényes következtetéseket tartalmaznak. Hogy ez mennyire igaz, arra kiváló példa és, igazolás a Molnár Gusztávval sajtó alá rendezett *Lehet – nem lehet?* kötet, amelyben neves kortárs szerzők keresik a maguk válaszát erre a ma is, a jövőben is égető kérdésre.

Cseke Péter kötetének vezérfonalát „a második erdélyi nemzedék spiritusz rektora” – Jancsó Béla – személyisége és munkássága alkotja. Hisz ő a kapocs a külhoni mozgalmakhoz és azok irányító személyiségeihez, Buday Györgyhez, a harmincas évek közepén hazatelepülő Balogh Edgárhoz, József Attilához, Dsida Jenőhöz, kiknek eszmetársaként lett – Mikó Imre értékelése szerint – irányadó képviselője a két világháború közötti időszak értékközpontú irodalomszemléletének. A róluk írt tanulmányok színesítik, árnyalják a Jancsó Béláról rajzolt képet, ami ebből és más köteteiből is élénk tárul. A Jancsó-hagyaték megmentésével, feldolgozásával és közzétételével felbecsülhetetlen szolgálatot tett az irodalomtudománynak, a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet megismerése iránt érdeklődő kutatóknak.

Cseke Péter szellemi gyarapodása, tájékozódása, érdeklődése égtájainak alakulásában különösen fontos szerepe volt Láng Gusztávnak és Gáll Ernőnek. Nem véletlen, hogy e kötetben az ő személyiségüket is élénk

idézi. Előbbinek is köszönhető, hogy irodalom-történetírásunk a nyolcvanas évek elején a szemléleti megújulás és revízió korát élhette. Tény, hogy érveléseivel minden adandó alkalommal azt tudatosította: a korszerű elméleti megközelítések mellett elkerülhetetlenné vált a korábban fogalmazott egyoldalú politikai-irodalompolitikai nézetek szembesítése az irodalomtörténeti tényekkel és dokumentumokkal. Cseke Péter kiváló tanítványnak bizonyult: munkásságában valóban fontossá vált a forrásértékű dokumentumok számbavétele és újraértelmezése. Gáll Ernő a szociológiai tájékozódásban, a kisebbségi létértelmezés terén lett az ifjú pályatárs mentora, segítője.

A kötet appendixeként olvashatjuk Bertha Zoltán születésnapjára beszélgetését a hatvanéves Cseke Péterrel, amely betekintést enged a tudós alkotóműhelyébe, gondolat- és érzésvilágába. Jellemzése igen találó: „barangoló »szülőföldi« vagy »otthonirodalmi« tényfeltárásával Cseke Péter ugyancsak a pátosztalan szülőföldszeretet, az értékalkotó munkálkodás életfenn-tartó és távlatokat teremtő szükségességéről tesz tanúbizonyságot”.

A *Fájó sebekből termő ágak(**)* kötet alcíme: *Világtávlatban gondolkodó Erdélyi Fiatalok*. Eszmetörténeti tanulmányok. Tartalmát, kutatási tárgyát tekintve az előbbi kötet kiegészítője, továbbgondolása, az újabb kutatások, dokumentum-feltárások gyümölcse.

A két világháború közti erdélyi magyar szellemi élet gazdagságára vall, hogy a téma iránt elkötelezett kutató – mint geológus az újabb s újabb mélyfúrások után – mindig tud újabb kincsekre lelni, amelyek feltárássra, „kitermelésre” érdemesek, árnyalják az eddigi ismereteinket, tudásunkat.

E kötetben is megerősítést nyer az a megállapítás, miszerint az *Erdélyi Fiatalok* körébe tartozók Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső eszmei áramkörében, a belőlük nyert impulzusok nyomán keresik helyüket a kisebbségi társadalomban, keresik a cselekvési teret, amelyen szolgálhatják Erdély kisebbségbe szakadt magyarságát, a megújulást, az új tájékozódást, „az egyetemes magyarság újjászületésének reményével”. Cseke Péter tanulmányai nyilvánvalóvá teszik, hogy „nem a csoportérdekek képviselője avatja nemzedékké a korosztályi csoportosulásokat, hanem a történelmi felismerés: az adott helyzetben épp ők vállalkozhatnak a legeggyetemesebb értékek szolgálatára; ők fejezik ki a történelmi pillanat lényegét, miközben az érvényüket veszített eszmények/ideológiák lebontásáért, illetve a közösségük létérdekeit meg jövőös szükségleteit közvetítő alternatívák érvényesítéséért küzdenek”. Ez volt a jellemző az 1923-ban megjelent *Tizenegyek* antológiája szerzői közösségére, valamint az őket

pár évvel követő *Erdélyi Fiatalok* ifjaira is, akiket – László Dezső szerint – „már nem az irodalmiság, hanem inkább egy faji alapon álló társadalomtudományi vagy kisebbségpolitikai érdeklődés” szólított egy táborba. Ugyanez jellemző később a (kolozsvári) *Hitel*, valamint a *Termés* köré csoportosulókra is.

E nemzedék jellemzője, hogy beleszülettek a kisebbségi állapotba, már nem valamely visszarendeződés szívárványos eszméi jegyében cselekedtek, hanem az új helyzetből adódó *modus vivendi* keresését tűzték ki célul, a külső, hatalmi revízió reménye helyett „a belső revízió primátusát” hirdették: „kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli a történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartalékait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremti újjá, teszi tartalmassá a maga életkereteit.” Makkai Sándor *Magunk revíziója* (1931) című munkája, Krenner Miklós (Spectator) publicisztikája nyomán a Trianon utáni második nemzedék a reális önismeret alapján kibontakozó tudatos jövőépítésre, új életstratégia jegyében fogalmazták meg önvédelmi, önépítési, önszerveződési célkitűzéseiket – szervesen beletagozódva az anyaországban és a kisebbségi sorsba jutottak körében kibontakozó új szellemi áramlatokba. A Jancsó Béla köré csoportosuló ifjak – László Dezső, Debreczeni László, Demeter Béla, Venczel József, Mikó Imre – előadás-sorozatokkal, pályázatok kiírásával, falukutatással kívánták a megújulást szolgálni.

Cseke Péter a kötet további részében Jancsó Béla legfőbb segítőiről, munkatársairól rajzol gazdagon adatolt, színes képet.

A mozgalom indítja útjára az *Erdélyi Helikon* pályázatán feltűnő, az *Erdélyi Fiatalok* faluszemináriumának tisztikarába beválasztott Venczel Józsefet, aki munkáiban „megkülönböztetett szerepet szán a társadalmi és nemzeti önismeretet gazdagító szociográfiának”.

E sorba tartozik, a közösség fénylő csillagaként ragyog Balázs Ferenc személyisége, aki nem követi expatriáló szüleit, világkörüli útvjáról is megtér szülőföldjére, hogy „magára maradt népe felemeléséért, megszervezéséért” apostolkodhasson, „felfedezi a faluközösségek megtartó erejét s azt a népi értékvilágot, mely a közösségi tudatot táplálja”. Betegen, a kórházi ágyon vetette papírra faluépítő szolgálata, mészköi éveinek szintézisét: *A rög alatt* (1936) című könyvét, amelyről László Dezső írt elismeréssel: „Végre egy könyv, amelyik nem az elsodort, hanem a megépülő faluról szól, de nem mint regény, hanem mint történelmi munka.”

Az *Erdélyi Fiatalok* körében „vigyázó torony”-ként magaslik ki László Dezső alakja. Programadó cikkeiben kihangsúlyozza: „Az ifjúság elkövetkező politikai kibontakozása nem a pártok érdekeit és érdemeit, hanem az erdélyi magyar élet teljesebbé tételét fogja nézni [...] a kisebbségi helyzetben csak annak a politikának van létjogosultsága, a melyik a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondolat egyaránt felvállalja”. Az élet új szintézisét keresték, az itt és most parancsa szerint: „Nem az egyetemes mozgalmak beidegződésével kell Erdély felé jönnünk, hanem Erdélyből kell azokra nézzünk. Ne azok mondják meg, mi kell Erdélynek, hanem mi mondjuk meg, hogy mi kell belőlük nekünk.” Sőt ennél is tovább megy: „itt csak annak a programnak van létjoga, amelyik nem a többi itt élő népek nélkül és ellen, hanem azok tisztelete és a velük együtt való haladás szellemében akarja a sajátos magyar érdeket szolgálni.” Az első hallásra meghökkentő című, alapvető jelentőségű tanulmányában – *A kisebbségi lét ajándékai* (1932) – megújulást elősegítő önrevízióra buzdít, célként jelöli ki, hogy „a szétszakadt magyar politikai egység helyébe az országhatároktól függetlenül érvényesülő szellemi, lelki magyar egységet kell megteremteni, ami nélkül a leszakított nemzetrészek hosszabb távon valóban nem lennének képesek önálló életre”. A tanulmány írójának szándékára, annak lényegére tapintott rá, évtizedekkel később, „a sajátosság méltósága” eszmei gondolkört megfogalmazó Gáll Ernő: „a kisebbségi élet nem csak megalázottság, megaláztatás, nem csak a diszkrimináció elszenvedése, hanem ugyanakkor egy nagy erőfeszítés révén, egy erkölcsi kompenzáció révén új értékek alkotására is alkalmat ad, sőt arra ösztönöz.”

Az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmából nyert ösztönzést és sarjadt ki a harmadik erdélyi írói nemzedékhez tartozó Bözödi György műve, a Székely bánja című alkotás, melyet kortársai „tudományos monográfiának” (Jancsó Béla), „monográfia-kísérletnek” (Venczel József), „társadalomrajznak” (Balogh Edgár) nevezték. Molter Károly – Tamási Áron *Szülőföldem*, Balázs Ferenc *A rög alatt* című munkájával egyetemben – az otthonirodalom remekének nevezte. A műve megírásakor mindössze huszonkét éves alkotó műve „arra a felismerésre épül, hogy a jövő érdekében vállalni kell a hamis utópiák lebontását, másrészt tudatosítani kell egy szervezettebb gazdasági és szellemi élet megteremtésének módjait és lehetőségeit [...] az önálló irodalomteremtés heroizmusa után, a kezdeti romantikus népszemlélet helyett hiteles valóságképpel kell szembesíteni az olvasókat. Azt kell bemutatni, hogy a kisebbségi helyzetben milyen életkörülmények között élnek, gondolkodnak, milyen kényszerű magatartásmódokat

követve cselekszenek az erdélyi magyarok – osztálytagozódásuktól függetlenül.”

Korántsem jelentett ez valamilyen bezárkózást, elzárkózást. A mozgalom vezetője, Jancsó Béla kezdetektől arra nevelte tagjait, hogy „az erdélyi kérdéseket tágabb európai összefüggésben lássák és láttassák.” Ugyane törekvés nyilvánult meg a felekezeti- és világnézet-felettség eszméjében is. Az egyetemes gondolkodás és eszmerendszer vezérelte őket a románsághoz fűződő kapcsolatok tárgyalásakor, a maguk románság-képe megrajzolásában is. Címszavakba sűrítve: érdekazonosság, békés együttélés, kölcsönös megismerés, tudományos objektivitás, kölcsönös egymásrautaltság... Azonban azt is látniuk kellett, hogy a törekvés egyirányú volt, a románság részéről többnyire válasz nélkül maradt. Világosan látták, hogy „ez az összefogás nem képzelhető el a kisebbségi kérdés mindenütt való becsületes rendezése nélkül. Ennek a rendezésnek az alapja nem lehet különböző, az alapelv csakis az igazság lehet, amely minden nép számára fejlődési lehetőséget ad.”

*

A kötetek olvasásakor az ember önkéntelenül is elő-előszalad az időben, hisz a két világháború közti kisebbségi magyar élet számos olyan tanulságot hordoz magában, amelyek az erdélyi magyarságnak mindmáig égető, megoldatlan gondjai közé tartoznak. Épp ez az üzenete Cseke Péter könyveinek: oly ismeretanyagot szolgáltatni, oly magatartásmodelleket felmutatni, oly célokat fölemlíteni, melyek a ma élők előtt is példaként, erőforrásként szolgálhatnak. Ezzel a gondolattal ajánljuk a mai olvasók figyelmébe a köteteket. Belőlük, ezen túlmenően, a magyarországi olvasók egy több évtizeden át homályban tartott, elhallgatott ismeretanyagot nyerhetnek, napi propaganda-szólamoknál összehasonlíthatatlanul többet: magyarságismeretet, magyarságtudatot. Annak a felismerését, hogy a sebektől vérző ágak is termést hozhatnak, a sebek a maiakat is gyógyításra, cselekvésre buzdíthatják.

(*) Cseke Péter: Álom egy kolozsvári Solveig-házról. Eszmetörténeti írások, dokumentumok. Budapest, Széphalom könyvműhely, 2010.

() Cseke Péter: Fájó sebekből termő ágak. Világtávlatban gondolkodó Erdélyi Fiatalok. Lucidus Kiadó, Budapest, 2010.**

(Megjelent a Magyar Napló 2011/7. számában.)

Szellemi erőtereink

*„A kiválóak munkássága pedig átnyúlik a jelenbe, és magatartásra ösztönöz, mai életünk hatótényezőjévé válik.
Nem lezárt fejezet, hanem fundamentum.
Hiszen a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk.
Azon állunk.”*
(Mikó Imre)

Nem véletlenül választottuk Cseke Péter legújabb kötetéről(*) szóló méltatásunk jellegéjévé Mikó Imre szavait. A Kriterion Könyvkiadónál megjelent újabb munkájában ő is az előtte járók és kortársak – köztük Mikó Imre – életpéldáját, munkásságát idézi a mai olvasók elé azért, hogy az ösztönző erőként épüljön be gondolatvilágunkba, jelent és jövőt kutató törekvéseink fundamentumává váljon. A kötet alcíme: *Íróportrék – ellenfényben*. Évtizedeket felölelő kutatásainak esszenciájaként a kilencven éves erdélyi kisebbségi lét markáns egyéniségeit állítja elé, vall róluk tudományos hitelességgel, mély érzelmi kötődésről tanúskodó bensőséges sorokban. Egy ilyen kötet magában hordozza a szubjektív vonásait is, a kiválasztás a szerző személyiségére, a maga lelki alkatára, tudományos orientáltságára, gondolkodásmódjára is fényt vet. E vonatkozásban igen találó a kötet címe: a kötetben közölt íróportrék: *védjegyek*, Cseke Péter munkásságát hitelesítő személyiségek, akiket tanítványként követ, példaképeinek tart, az utána jövők számára is követendőnek ítél.

Az erdélyi magyar irodalomtörténet igencsak bővelkedik olyan munkákban, kötetekben, amelyek az életműveken túl, az alkotókat hozza, helyezi rivaldafénybe. A reflektorok forrása lehet önéletírás – gondoljunk csak Nagy István, Kacsó Sándor, Balogh Edgár memoárjaira –, lehet interjúkötet – Beke György: *Tolmács nélkül*, továbbá a Marosi Ildikó által megszólaltatott, Erdélyi Lajos fotóival illusztrált, húsz romániai magyar író vallomásait egybefogó *Közelképekre*. Ne feledjük ki e sorból az Erdélyi Szépmíves Céh által 1935-ben és 1942-ben *Erdélyi csillagok* címmel megjelentetett kiadványait, a Kántor Lajos szerkesztésében azonos címmel, a Héttorony Könyvkiadó által 1990-ben megjelentetett kötetet, mely alcímével jelzi a benne foglaltaknak az előbbitől eltérő időkeretét: *Újabb arcok Erdély szellemi múltjából*. Szólnunk kell továbbá a marosvásárhelyi

Mentor Kiadó által 1998-ban megjelentetett *Erdélyi Panteon* című négy kötetes munkáról, melyet szerkesztője – Jánosházy György – azzal a reménnyel indított útjára, hogy „hozzájárul szellemi múltunk értékeinek jobb ismeretéhez és megőrzéséhez”. (Talán mondanunk sem kell, hogy e két utóbbi kiadvány munkatársai közt ott találjuk Cseke Pétert – négy „címszó” erejéig.).

Szép számmal sorakoznak könyvespolcainkon az olyan kötetek is, melyekben egy-egy alkotó fűzi csokorba, idézi maga elé azokat az írókat, költőket, akik pályafutásában, eszmei kibontakozásában szerepet játszottak. Mikó Imre: *Akik előttem jártak* (1976) című könyvének *Ajánlásában* olvashatjuk: „azokat választottam ki, akik nemcsak előttem jártak, hanem, akiknek igyekeztem is a nyomukba lépni”. A személyes indíttatásra vall Huszár Sándor *Honnan tovább?* (1984) című kötete is, mely „utazás a tudatom körül” szándékával gyűjti csokorba az íróelődök világában történő barangolását. Mindenik kiadvány magán hordozza szerzője, illetve szerkesztője (a kiadó) szellemiségének pecsétjét, szándékát.

Cseke Péter is neves elődök nyomába szegődött. Minél mélyebbre ásott, annál inkább megtapasztalhatta, érezhette, hogy az előtte járók mily meghatározó módon alakították koruk közösségi tudatát, bővítették, tágították látókörét, nem utolsó sorban az olvasóét is. A megidézett személyiségek sosem öncélúan cselekedtek, személyes törekvéseiket mindig a közéletiség parancsából fakadó elhivatottság fűtötte.

Cseke Péter tudományos munkásságának középpontjában a két világháború közötti erdélyi nemzetiségi küzdelmek kutatása áll, különös tekintettel a transzilvanizmus eszmeáramlatával párhuzamosan, a harmincas években a közéletben irányváltó törekvéseket megfogalmazó, az *Erdélyi Fiatalok* című lap köré csoportosuló nemzedék munkásságának feldolgozása. Eközben fogant meg benne a készítés, hogy feltárja „az írói pályaképek koordinátáit s egyszersmind az értelmezések »életidejének« dimenzióit, koronként változó/gyarapodó »évgyűrűit«, „. Nem csupán a tudományos munka gyümölcsöztetése végett, hanem napjainkat és jövőnket alakító pragmatikus szándékkal, hogy „mielőtt végleg az eszme- és irodalomtörténet birtokába kerülne, tegyük lehetővé, hogy éltető szellemi erőterré válhasson”.

Szellemi erőtereink gazdag tárházából a könyv lapjain huszonhárom lezárt életpálya íve rajzolódik ki, olyan személyiségek arca, akikkel Cseke Péter előző köteteiben is találkoztunk. De így, együtt, mint a Kárpátok hajlataiban, völgyeiben fakadt források egyetlen, bő vizű folyamává egyesülve

hordozzák magukban mindazon szellemi értékeket, amelyeket Erdély tudott s tud ma is nyújtani a magyarságnak. A megidézett személyek kétharmadának – Kós Károlytól Bözödi Györgyig – munkássága a két világháború közötti időszakhoz kötődik, ahhoz a periódushoz, melyben, korlátozottan, cenzúrázva ugyan, de még relatív szabadon szállhatott a gondolat, hangot adhattak az identitásunkat megtartó, erdélyi magyar közösségünket aktivizáló gondolatoknak. Akinek életútja áthajlik a későbbi évtizedekbe, személyükben is példázzák a diktatúra, a szellemörök intoleráns, az életpályát derékba törő kérlelhetetlenségét.

Az első három életút – a Kós Károlyé, Makkai Sándoré, Tamási Ároné – az új történelmi helyzetbe, a kisebbségbe jutott magyarság útkeresését jelző, létének szellemi programot szabó nagy szellemi áramlathoz, a transzszilvanizmushoz kötődik. A Kós Károlyról írottak „a Kárpát-medencei századok mélységéig visszanyúló Idő architektúrája szerint dolgozó” alkotót idézi elénk, aki a történelmi tények újraértékelésével „új magyar gondolkodás megteremtését, a külső veszélyekkel számoló kisebbségi életlátás kialakítását” sürgette. S hogy mennyire nem csak a provincia, a szülőföld érdekében, az Cseke Péter finnországi útjának élménye során kristályosodott ki benne: „Kós a legmostohább létviszonyok közepette is európai kitekintéssel dolgozott, ugyanakkor pedig évezredes magyar örökségre támaszkodott. Annak történelmi teherbírásra alkalmas elemeit fejlesztette a maga idejében korszerű nemzeti szintézissé, egyetemes formanyelvvé.” Az erdélyi gondolat hirdetőinek másik nagy egyénisége Makkai Sándor volt. A kisebbségi lét non possumus tételét megfogalmazó püspök egyéni áttelepedése körülményeinek, okainak taglalásakor Cseke Péter túllép annak érzelmi megközelítésén, a hatalmas vitát kiváltó döntését kísérő személyes érveken, s rámutat arra, hogy „az erdélyi magyarság önrevízióját meghirdető ideológus úgy látja, hogy a kisebbségek sorsa egész Európában megpecsételődött.” Figyelemre méltó, hogy a korábban maga mentő, önigazoló tettnek minősült *Nem lehet* című írása e kötet lapjain új megvilágítást kap: „elsősorban a világ közvéleményét, »Európa lelkiismeretét« akarta felrázni”. Az Erdély sorsát meghatározó mélyáramlatokból Tamási Áron megidézésekor is az a mű – *Szülőföldem* – kerül Cseke Péter vizsgálódásának középpontjába, melyben a szerző, „a maga lelki hajlékába” vezetve, „a magyarság gondjainak a megoldására keres választ”, hogy azok „szembesítésével sorsunk fölé emelkedhessünk, önmagunk jobbik énjének a megerősítésére törekedjünk”. A megoldás kulcsát ő is tágabb összefüggésben keresi: „faluja és nemzete sorsát azonos értékrendszeren belül, egyetemes összefüggésekben szemléli”. Makkaival

szemben vallotta, hogy „nekünk itthon kell betöltenünk a szellem törvényeit”. Publicisztikája, közéleti szereplése a bizonyosság rá, hogy tette is, amíg tehetett.

Ha valamiféle tagolást, határvonalat húznánk Cseke Péter „védjegyeinek” panteonjában, akkor Balázs Ferenc, Jancsó Béla és László Dezső neve mindenképp külön törzset alkotna a kötetben. A róluk szóló sorokat, szellemi nagyságok előtti tisztelet hangján túlmenően, mély érzelmi töltet hatja át. Balázs Ferenc heroikus küzdelme jelképpé magaslik: „mindenfajta megváltás esélye mibennünk rejlik, tőlünk függ [...] az emberhez méltó életmód megteremtésének lehetőségét az alulról fölfelé kiépülő civil társadalommodell érvényesítésében látta”. Míg ő egyedül vívta a falut formáló, felemelni kívánó küzdelmét, eszmetársai – Jancsó Béla és László Dezső – a közösség önszerveződésében találta meg élethivatása célját, „egy időszerűtlen »korszellem« megváltoztatása igényével” léptek a közélet küzdőterére. Jancsó Béla kisebbségi jövőstratégiájának lényege – „csak úgy maradhatunk meg, ha kialakítjuk azt a gondolkodásmódot, és megteremtjük azokat a szervezeti formákat, amelyek önálló államiság nélkül is megtarthatnak a szülőföldön magyarnak” – évtizedek múltán, „a Romániába szakadt magyarság harmadik életkezdesének” éveiben is érvényes, követendő program maradt. (A róla alkotott képet színesíti a Jancsó Adriennel folytatott beszélgetés.) A *kisebbségi élet ajándékai* című írásában László Dezső kortársait fölrázó alternatívát vetett fel: egyfelől a szétszóródás, szétszakadás, elpusztulás, a halál útját, másfelől kitermelni, megszervezni azokat az új erőket, amelyek megtarthatják, megőrizhetik őt az élet útján. Kortársait együttműködésre szólította, arra intette, hogy „kisebbségi helyzetben csak annak a politikának van létjogosultsága, amelyik a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondokat egyaránt felvállalja”.

A szubjektív olvasat keltette csoportosítás szerint e körben szólunk „a romantikus népszemlélet helyett hiteles valóságképet” szorgalmazó Böződi György munkásságáról. Jancsó Bélával és László Dezsővel egybecsengően hirdette: „csak reális önismeretre lehet jövőt építeni, saját értékeinket idegen érdekekért sosem szabad kockáztatni”. Gondolataik, eszméik fölött ott lebegett a kérdés: „mit jelent kisebbségi sorsban világ-megváltó gondolatokkal élni?” Válaszuk egyértelmű volt: „Nem halált – életet jelent. Azt a világot írják le, amelyik létezésüknek értelmet ad, amelynek jövőjéért írástudói felelősséget éreznek. Azokat a szálakat keresik, amelyek összekötik a létüknek értelmet adó világot a történelemmel, a

nemzeti léttel, az emberiséggel.” Az erdélyi magyarság leírhatatlan vesztesége, hogy Jancsó Bélát, László Dezsőt, Böződi Györgyöt 1944 után kiszorították az erdélyi szellemi életből, hallgatásra, belső száműzésre, börtönre ítélték.

Bár még az impériumváltást követően elsodródott Erdélyből, Jancsó Béla révén azzal mindenkor rokonszenvező részese volt Buday György. Segítségével az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma bekapcsolódott az egyetemes magyar szellemi áramkörbe. Erdélyi szempontból szerencsésebb életút a Kőhalomban született, a tudományos kutatásaiban az „élet teljességére” törekvő László Gyuláé, aki az erdélyi tudományos élet kimagasló személyisége lett s maradt mindaddig, amíg a hatalom el nem űzte szülőföldjéről. A sors kegyesebb volt Szabó T. Attilához, aki több évtizedes munkával, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* megalkotásával – Ruffy Péter szavait idézve – „erdélyi szavakból székesegyházat épített [...]. A kolozsvári Szent Mihály-templomhoz hasonlót”.

A harmincas évek erdélyi eszmeáramlatában új szint hoz Jancsó Elemér és a fáradhatatlan küzdő, örök optimista Balogh Edgár, akik a baloldal életstratégiáját jelenítik meg, mely előrevetíti az átmenetet egy új korba, olyan szintre, amelyen csak ideig-óráig élt a demokratikus kibontakozás reménye. Balogh Edgár „a permanens önvédelemre szorított romániai magyarság belső kohéziójának megteremtésé”-ben jelölte ki a küzdelem célját, mely küzdelemben a baloldalnak szánt vezető szerepet. A Duna-konföderáció megvalósítása álmával kapcsolódott be az erdélyi magyar közéletbe, de csakhamar megtapasztalhatta azt, amit Németh László romániai látogatása során felismert: a folyó sosem lesz egy elképzelt államszövetség szimbóluma, „a Duna csak csónakút” a románok számára.

Az erdélyi szellemi évgyűrűk időben szélesedő szegmentumában találjuk azokat az alkotókat, a kisebbség létkérdései fölött virrasztókat, kiknek élete és munkássága átnyúlik az erdélyi magyarság második életkezdetének korába, s bár korlátok közé szorítva, de lehetőséget nyújt a további szolgálatra is. Köztük találjuk Szabédi Lászlót, aki már fiatal korában önmaga és a világ megismerése végett sajátos értékkategóriákat jelölt ki: „Az élet és halál kategóriapár az első helyen áll, ezt követi a tér és idő, szeretet és gyűlölet, munka és ünnep, hit és kétely, erkölcs és szabadság...” Köztük őrlődött s jött rá arra, hogy „az erkölcsi törvények megvalósulása az egyén szabadságának a függvénye” s amikor ráébredt arra, hogy ez a szabadság a dogmák eluralta világban lehetetlenné vált, véget vetett életének. Az övétől eltérő utat járt be a kisebbségpolitikus Mikó Imre, akit

már ifjú korában a székely autonómia, a Duna-konföderáció, a nemzetiségi jogok 1918 utáni alakulása kötött le. A falukutató mozgalomban meghatározó, kimagasló szociográfiai munkája – *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* – mindmáig aktuális kérdést vet fel, a mai kutatók számára is haszonnal forgatható alkotás. Megérhette, hogy megtúrt személyként kiadói asztalnál dolgozhatott, tanulmányokban és szépirodalmi művekben szolgálhatta a maga elé tűzött ideált: a kiválóak munkásságának ismertetését, beépítését a jelenbe, mondván, hogy „a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk”. Az erdélyi szociográfia kimagasló egyénisége, Horváth István nem a tudomány felől, hanem a kemény küzdelemre nevelő mező-ségi faluból indult s vált – az öröklött és megszerzett kultúra birtokában – „leválthatatlan őrszem”-mé, maradandó szellemi értékek megteremtőjévé. *A Magyarózdi toronyalja* nem csupán egy kis falu „társadalmi és szellemi néprajzának módszeres feltárása”, messze túlmutat annak határain: „Nyelvem az itt megtelepedett egyik nép nyelve, de embernek az egyetemes emberiben érzem teljesen magam...”

A kötetben olvasható, a háborút követő pályaképek közül a Beke Györgyről és a Gáll Ernőről írottak jelzik, hogy a személyes kapcsolat mily meghatározó volt Cseke Péter eszmélésének alakulásában. Tanítómestereinek vallja őket, egyfelől a szociográfiai műhely gyakorlati fogásainak megismerésében, másfelől az elméleti megalapozásban kap tőlük oly útravalót, bátorítást, mely bőséges gyümölcsöt terem. „Nagy vállalkozások korának hőse, s egyszersmind alázatos nemzeti napszámos” – jellemzi Beke Györgyöt, a barangolást műfajjá emelő író, ki nem kisebb célt, mint „magunk keresését”, a tudatos kisebbségi életmodell kialakítását tűzte ki célul, kinek köteteiben „a nemzeti szempont primátusa érvényesül [...] az erdélyi magyarság történelmi teherbírásának, lelki ellenállásának és sorsképletének a letisztult megragadása, az összmagyarság sorsáért érzett felelősség vibráló erejétől kap távlatot.” Gáll Ernő a kompromisszumok világából – „manipuláltattunk és mi is manipuláltunk” – jutott el a második kisebbségi életkezdés kisebbségi kérdéseinek kutatójává, az „értékvilágunkból kiesett hagyományvonulat” feltárójává, hogy a maga damaszkuszi útján eljusson a „sajátosság méltóságá”-nak megfogalmazásáig.

Cseke Péter a hetvenes-nyolcvanas évek szellemi földrajzán külön helyet jelöl ki Gelu Păteanunak, a kiváló műfordítónak, akit az erdélyi szellemiség igaz román képviselőjének nevezhetünk. „Egyetlen megbízom a lelkiismeretem. Az a lelkiismeret, amely arra készítetett az elmúlt ötven

esztendő során, hogy súlyos vádak terhe alatt merjek, akarjak és szeressem magyarbarát lenni” – vallotta 1990. március 15-én a fehéregyházi Petőfi-emlékműnél.

A kortárs alkotó műhelyek, személyiségek sorából nem maradhatott ki Sütő András sem, akit az *Anyám könnyű álmot ígér* című alkotásával az írói szociográfia újrateremtőjeként tartunk számon. Az „itt állok, másként nem tehetek” attitűd megfogalmazója a hűségre int, Tamási Áronnal egybecsengően írta: nekünk „itthon vannak európai szintű elvégeznivalóink”. A róla írott lapokon Cseke Péter hangja visszafogottá válik, átadja a terepet neves irodalomtörténészeknek, kritikusoknak. Érezhetően közelebb áll hozzá földije, Szabó Gyula személye és munkássága. (Holtuk után a kötet lapjain békésen megférnek egymás mellett, elsimulnak az élet ádáz egymásnak feszülései. Természetes oldódás, hisz mindketten egyazon ügyet, az erdélyi magyarság identitásának, megmaradásának szolgálatát vállalták.) „Tényfeltáró és valóságértelmező, korösszefüggéseket láttató munkákkal” vált a magyar szociográfia erdélyi műhelyének kiváló képviselőjévé. Családi krónikaival, valóságtükröző regényével, történelemfilozófiai esszéciklusával egyaránt az erdélyi valóság mélységeit tárta fel. Az „almási »communitas«” az erdélyi társadalom kicsiny darabja, mely – Sütő András művével azonos hullámhosszon – a magyarság sorsértelmezését segíti elő.

Cseke Péter védjegyeit megszemélyesítő alkotó panteonját a Páskándi Gézáról és a pályatárs Zágoni Attiláról írott sorok zárják. Mindkettőjükre érvényesek a hetvenes-nyolcvanas évek erdélyi valóságát jellemző szavak: „hogya maradandót akar alkotni, neki »szavakból sodort kötél« kell gyakorolnia”.

Minden kornak megvan a maga parancsa. Minden kornak ki kell alakítania, meg kell alkotnia a maga létstratégiáját, amely közös mederbe tereli, összefogja a kisebbség erőit. Ezt kellett tenni az 1990-nel kezdődött harmadik kisebbségi életkezdetkor, ezt kell tennünk ma is. Ehhez nyújtottak tájékozási pontokat Fábíán Ernő társadalomalakító eszméi, ehhez nyújtanak támpontokat a szociográfiai munkák alkotói, azok az erdélyi műhelyek, melyek legkiválóbb képviselőivel e kötet lapjain megismerkedhettünk. Ők, együtt és külön-külön hitelesítik bennünk az írásunk jeligéjeként választott gondolatokat. Védjegyek ők mindannyian, Cseke Péter számára, mindazok számára, akiknek oly sokat jelent az erdélyi magyarság sorskérdésének ügye. Ők, együtt és külön-külön is példázzák, hogy ez távolról sem jelent valamiféle provinciális bezárkózást, hisz, gon-

dolataik, eszméik, céljaik vízbe dobott kőként jelzik: az erdélyi magyarság ügye, megmaradása összmagyar kérdésként, egyetemes, következésképp minden kisebbség kérdéseként igényel mind sürgetőbb választ, megoldást.

(*) Cseke Péter: Védjegyek. Íróportrék – ellenfényben. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011.

(Megjelent a Magyar Napló 2013/7. számában.)

Kisebbségi léthelyzetek – párhuzamos életpályák

„Nekünk nemcsak a magunk számára kell
birtokba vennünk a világot.”

Jó öt évtizede annak, hogy a kolozsvári egyetem bentlakásában egymás mellé sodródott diákok közt volt két, a kutatómunkára elszánt biológus (a baráti kettőshöz hozzácsapódott egy külsős is), valamint egy ifjú bölcsész, akik egymás gondolataiban olvastak, egymástól buzdítást nyerve, merész tervekkel/álmokkal indultak a világba, mit sem sejtve arról, hogy a szocialista Romániában az álmok és a realitás „beszélő viszonyban” sincsenek egymással.

Mit vittek magukkal a hittel és álommal, cselekvő akarattal teli tarsolyban? Oly életmodellt, oly életfilozófiát, amely, sok százados kristályosodás során megfogalmazódott jeligenként állt előttük: életükkel, munkásságukkal nemcsak önmaguknak tartoznak számadással, hanem a közösségnek is, amelyből első vagy második generációs értelmiségként léptek ki a világba. Ami utána következett: sorsuk, a személyes szintet meghaladva, társadalmi modellként tételeződik.

Ez a folyamat követhető nyomon Cseke Péter újabb könyvében(*). Az ifjú bölcsészből újságíró lett, aki nemcsak a napi hírek kötelező penzuma parancsára szegezte szemét az őt körülvevő világra, hanem – életsorsok személyes megjelenítésén túl – odafigyelt, a közösségekben, beleértve az erdélyi magyarság életében felmutatható jelenségekre, folyamatokra is, beszivárogtatva azokat a sajtó hasábjaira. Ráébredt arra, hogy a Balogh Edgár publicisztikai óráin oly gyakran elhangzó közügyiség miként formálható/alakítható a toll, a szó erejével. Az ideológia korlátozhatta, szűkíthette a megnyilatkozási teret, de el nem homályosíthatta a szemet és tudatot, amely ekkor is meglátta, felismerte a szellemi kibontakozás bűvópatakjainak létét – személyes és közösségi vonatkozásban egyaránt. Miközben az ő növésterve is alakult, formálódott: a *Falvak Dolgozó Népe* hetilaptól a *Korunk* szerkesztőségi szobájáig, sőt azon is túl: az egyetemi katedráig, a romániai magyar újságíróképzés megteremtéséig.

Ki is a három, kutatónak készülő ifjú, aki e kötet hőseiként a '68-ban induló nemzedék életlehetőségei, pályafutása, példája révén a romániai magyar értelmiség léthelyzetét példázza/idézi a mai olvasó elé? Imreh Sz.

István, Rab János, Wilhelm Sándor biológus akart lenni, az élet titkainak kutatója. Mi volt, mi maradt közös bennük? „...döntéseik kényszerrel vagy anélkül sohasem a kényelem párnáját, hanem a munka üllőjét keresték.” Cseke Péter tíz évenként szólította meg őket, összegezte/leltározta újra és újra az életpályák stációit, kérte számon rajtuk: mit is végeztek az elmúlt időben.

Imreh Sz. István a kolozsvári sugárgenetikai laboratóriumban, Rab János a Hargita megyei, Wilhelm Sándor pedig a székelyhídi katedrán. Kolozsvár–Gyergyószentmiklós–Székelyhíd oly háromszög lett, melynek csúcspontjait a három ifjú, férfivá érett személyiség gondolatáramlása kötötte össze: számon tartották egymás életfolyamatát, álmait, törekvéseit, lehetőségeit, teljesítményét. A baráti kapcsolat kötőszöve, az áramkör létrejöttének biztosítója Cseke Péter volt, aki nem elégedett meg a riporter igényű bemutatással, mélyebbre ásott, kereste és fölfejtette azokat a szálakat, amelyek, általánosíthatóan, egy nemzedék életsorsává magasodnak. Az Imreh Sz. Istvánét, aki „túlnőtte” a maga teremtetten kolozsvári laboratórium falait, a világ egyik leghíresebb kutatóbázisán, a rákkutatás Mekkájában, a svéd Karolinska egyetemen teljesíthette ki képességeit.

A Rab Jánosét, aki „pályát váltott”, az etnobiológiában mélyedt el, és vált elismert tudóssá, Magyarországra távozott. A Wilhelm Sándorét, aki a halbiológiában találta meg a vidék, a Partium kínálta kutatási lehetőségeket.

Lényegében mindhárman, eredeti szándékuktól elsodortatva, kényszerpályán haladtak, a kitörési lehetőségektől évekig vagy végleg elzárva, megküzdve a környezetük meg nem értésével, közönyével, kicsinyes gáncsokkodással, elcsüggedve, de sosem belenyugodva a felemelkedés elé támasztott sorompók miatt. És mindehhez hozzá társulhatott a szellemi elmagányosodás veszélye. De nem adták fel: megkeresték az adott helyzet kínálta lehetőségeket, s ha pályakorrekcióval is, de érvényt szereztek értelmiségi mivoltuknak.

Wilhelm Sándor: „...nem attól értelmiségi az emberfia, hogy megszerzett néhány diplomát, hanem attól, hogy mit produkál. Én csak a szellemi szinten produkáló, önmagát megvalósító embert tudom értelmiséginek nevezni.”

A személyes út a romániai magyar tudományosságot megjelenítő életmodellé magasodott. Rab Jánost idézzük: „korántsem tekinthetjük magunkat »befutottaknak«, sőt... Amit viszont általánosítani lehetne és kellene, az nem más, mint annak az életmodellnek a felmutatása, amelyet részben

ösztönösen, részben tudatosan – ám mindenképpen a körülmények kényszerítő hatása alatt – alkalmaztunk.” Miként? „...az alaposan beszűkült nemzetiségi életkeretek” ellenére.

Mindhármuk előtt ott lebegett a kérdés: „mennyi az, amit felmutathatok: sok vagy kevés?” A szabadegyetemek előadásai, az ismeretterjesztő írások sokasága jelezték a közösség szellemi szolgálatának lehetőségeit, s ha arra nyílt lehetőség, akkor egyéni tudományos alkotó műhelyek teremtésével, cselekvéssel, alapos tárgyismerettel és igényességgel, kutatási eredmények közlésével, szakkönyvek írásával/megjelentetésével.

A kötet értékét növeli az appendixként közölt melléklet: *Szerzői életművek – válogatott bibliográfiák*, amelyek Imreh Sz. István, Rab János és Wilhelm Sándor tudományos munkásságát hivatottak dokumentálni. Tekintélyt parancsoló, főhajtást kiváltó felsorolás.

A kötetben – kimondva és kimondatlanul is – jelen van az erdélyi magyar értelmiséget foglalkoztató, a nemzetiségi létből, sorsképletből fakadó kérdés: menni vagy maradni? Wilhelm Sándor elgondolkoztató szavait idézzük: „vajon én miért maradtam idehaza, Romániában [...]. Mi segítette elő maradásomat? A kényelem? Az új helyzettől való ódzkodás? Tény, hogy engem nem csábított el senki, mint Pistát. Nem nógattak családi problémák, mint Janit.” Pedig neki is adódott épp elég indoka arra, hogy másképp döntsön. Gondoljunk csak arra, hogy mily csalódást, elkeseredést válthatott ki benne az Érmellék természettudományi értékeinek, lápvilágának megmentéséért vívott eredménytelen küzdelem, továbbá az az értelmetlen és megmagyarázhatatlan intézkedés, amely 1977-ben „általános iskolává süllyesztették a környék legrégibb ilyen jellegű intézményét”; nem utolsósorban az a csalódás, amelyik abból fakadt, hogy nem tartottak rá igényt a kolozsvári egyetem biológiai tanszékének újraépítése során.

A személyes indítékokon túl mi indította Rab Jánost arra, hogy repatriáljon Magyarországra? Többek közt az a gyanakvó, ellenséges légkör, amellyel etnobotanikai gyűjtése következtében róla feljegyeztek, munkásságát gyanakvással, rágalmazással követték: „néprajzi adatokat gyűjt és dolgoz fel nacionalista megközelítésben”. Eltávozása miatt kettétört egy kutatói/gyűjtői pálya –, amelyet a pécsi egyemen szerzett doktorátus sem tudott kimozdítani a holtpontról, korai halála pedig végleg megakadályozta abban, hogy folytathassa azt.

Imreh Sz. István döntése mögött tudományos ambíciók jelentették a fő motivációt, olyan érvek, amelyek szerint „a nemzetközi tudományosság-

ban egy bizonyos szintet csak bizonyos helyen lehet elérni”. Az ő sorsa, peregrinációja az erdélyi hagyományokhoz illeszthető lehetséges perspektívát érzékelteti: kimenni, tanulni és hazajönni, népem, nemzetem javára munkálkodni. 1989 után „a Bolyai Egyetem újraindulását majdnem készpénznek vettük, és a kérdésre, hogy visszamennék-e oda, azt válaszoltam: »hívjatok, s megyek«. Nem hívtak, mert nem lett újra Bolyai.”

A csongori hármas út dilemmája? Külföld – repatriálás – maradás. Nehéz döntés, amely túlélte az ideológiai terror évtizedeit, sőt talán még élesebben vetődik fel. Imreh Sz. István Stockholmban született dolgozatainak társszerzői sorában tucatjával találunk magyart, köztük erdélyit is. A magyarországi tudományos és szellemi életben számtalan erdélyi származású személyiség kamatoztatja azt az útravalót, amelyet Kolozsváron, Marosvásárhelyen vagy más erdélyi városban, régióban halmozott fel.

Ha a mai nemzedéknek fölemlítjük Domokos Géza és Sütő András szavait – „nekünk nem Amerikában, hanem idehaza vannak elvégezni valóink” –, ódivatú érvelésnek tekintik. Kinyílt a világ, tágra nyíltak a kapuk. A kirajzás – a kötetben megszólaltatottak és utódaik példája, a mindennapok tapasztalása révén is látható – tovább folytatódik.

Megállíthatatlanul?

(*) Cseke Péter: Döntéskényszerben Egy erdélyi biológusnemzedék ötven éve. Korunk–Press, Kolozsvár – 2018.

(Megjelent a Magyar Napló 2019/6. számában.)

A teljesség sóvárgása

„a valóban igazi művészet tisztábbá,
jobbá, igazabbá neveli az embert”

(Horváth István)

A Székelyföld 2015. évi novemberi számában méltattuk Cseke Péter: *Borongós ég alatt* című sajtótörténeti tanulmánykötetét. Tudományos munkássága párhuzamos idősíkjaian az irodalom is szerepet kért és kapott. Hogy ez mennyire nem a véletlen műve, mennyire nem a szellemi kalandozás ötletszerű kísérőjelensége, annak már számtalan kötetében tanúbizonyságát adta, köztük a legújabbak közé tartozóban is(*), melyet az előbbi ikerköteteként aposztrofálja: a sajtótörténeti tanulmányok mellé most odatársíthatjuk az irodalomtörténeti tanulmányokat is. Bevezetőjében – *A szerves szellemi építkezések igézetében* – Krenner Miklós, a két világháború közötti erdélyi újságírás kiválósága szavait idézi: „kisebbségi helyzetben a szépirodalom és az újságírás ikertestvérek. Mindkettő omló partok gátkötője (lehet), ha tehetséggel és elhivatottsággal művelik”. A bevezető vallomásos soraiból az is kiderül, hogy leletmentő forrásfeltárásaihoz, mikrofilológiai kutatásaihoz nem kisebb személyiségek, mint Németh László és Illyés Gyula szavai adtak számára ösztönzést, életre szóló elköteleződést. Tehetséggel megáldva, elhivatottsággal vállalta fel mindkettőt. „Miért éppen hozzájuk igazodtam? Mert objektív világlátásra, reális helyzetfelismerésre tanítottak, és mert a közjó érdekében hatékony cselekvésre készítettek... Nekik köszönhetően váltam észrevétlen a tiszta gondolat, az érzékletes stílus szerelmésévé.”

Több évtizedes tudományos pályája, munkássága során maga is megta-
pasztalhatta, munkásságával igazolta a Kolozsvárról elszármazott Buday
György felismerését: „Minden egyes állomás magában hordja mindazt,
ami megelőzte, és az elődjét mindannak, ami utána következik.”

A „szerves szellemi építkezés” mögött kereste, kutatta, mutatta fel az
erdélyi magyar irodalom összetevőit, kötőszövetét, amely a kisebbségi
léthelyzet hajnalán felcsengő *Kiáltó szó* munkára szólító etikai parancs-
szavát valóra válthatja, kiteljesítheti. Tudjuk, ismerjük: az elmúlt évszázad
során örövendetesen sokan voltak azok – hazaiak és külhoniak –, akik az
erdélyi magyar szépliteratúra alkotóit egyéni és közösségi vonatkozásban

méltatták, az alakulás folyamatát feltárták, kiemelve küldetéstudatuk társadalomformáló, identitásőrző és -megtartó erejét. Közéjük tartozik Cseke Péter is, kinek e tárgyú köteteit olvasva mindenkor érezzük, hogy szavait/sorait az avatott esztétikai értékelésen/értelmezésen túl az erdélyi sors megélése, megtapasztalása, megszenvedésének érzéstöbblete hatja át.

I.

A tudósi habitus „a szerves szellemi építkezés útján” haladva győződik meg annak a felismerésnek az igazáról, mely Jancsó Bélát, saját küldetéstudata, elhivatottsága szárbá szökkenése mellett – többek közt Osvát Ernő és Tamási Áron bizalmából – a szervező erők élvonalába helyezte, alakult ki benne is az a meggyőződés, amely őt – a nagy hazatérők: Benedek Elek, Kós Károly, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós, Tamási Áron, Balázs Ferenc – mellett, a két világháború közti erdélyi magyar irodalom meghatározó organizáló személyiségévé, jó ügyek katalizátorává, a Bartók-modell követőjévé avatta. „...azzal az elhatározással érkezett haza 1928 nyarán a szegedi egyetemről, (...) megszervezi a fiatal értelmiségiek összefogását, megkezdí a főiskolások öntudatosítását. Hiszen a kisebbségi életkörülmények között felnőtt, közéleti tekintetben magára hagyott ifjúságnak a maga kezébe kellett vennie sorsa irányítását...” Korán felismerte, hogy az erdélyi irodalom kialakulása – „az uralomváltás hívta ki, egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata „ – önmagában nem elegendő megtartó erő, csupán a „hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi tudat”-tal együtt válhat valóban hatékony szellemi, társadalomformáló energia forrásává. „Az értékközpontú irodalom-szemlélet” híve volt. Irányadó képviselőként ezt kívánta szolgálni a *Tizenegyek* antológia, az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat hasábjain közölt esszéivel, tanulmányaival. Ő, akinek „a társadalmi és a nemzeti felelősség adja kezébe a tollat”, korán felismerte: „Minden kor vár valamit irodalmától, és akar valamit általa. Amit vár, az sokszor a saját lelki tartalma kifejezése, máskor pedig annak a kifejezése, ami belőle és korából hiányzik.” Kritikai tevékenységével az „erdélyi világlátás”-t kívánta szolgálni, torzításai miatt még korábbi eszményképével, Szabó Dezsővel is szembeállt, levélben szólította fel, kérte „látogasson Erdélybe mielőbb, »lássa meg a helyzetet, a problémákat, az erőket és a lehetőségeket«, és akkor meg fogja találni »ellentmondásai feloldását, és megtalál minket«.”

E kötet a szervező munka során kialakuló, Jancsó Béla köré tömörülő „holdudvar” világába vezet el bennünket azoknak az alkotóknak a mun-

kásságához, akik sok szálon kötődtek hozzá, akik eme elvárás hordozói, korszerű értékek és gondolatok/eszmék terjesztői lettek, akik sokrétű munkásságukkal gazdagították, színesítették azt a szellemi palettát, amelyet erdélyi magyar irodalomnak nevezünk.

Cseke Péter tanulmányai, emlékbeszédei, előadásai olvasása során föltárul az a folyamat, amely őt arra ösztönzi, hogy hosszú évek kitartó kutatásai, munkája során feltárja és megrajzolja a Jancsó Béla szellemiségének arcvonásait, hozzá társítsa azokat az alkotókat, folyamatokat, amelyek munkásságából fakadnak, ahhoz köthetők.

Köztük találjuk a vele egy időben induló Balázs Ferencet és Tamási Áront, akikkel együtt szerepel, indítja útjára a *Tizenegyek* antológiáját. Indulásuk „egybeesett a trianoni traumából lassan ocsúdó nemzetrész kényszerű öneszmélésével, az új erdélyi életkezdés útkeresésével, a kisebbségi modus vivendi kialakításával”. A világjáró ifjú felismerte: „engem nem vonz az, hogy csodákat műveljek Marylandben egy eldugott farmon”. Hazavágyott és hazajött. Rövid, áldozatos élete során az általa pásztorolt népet szolgálta, sőt még annál is többet: „én Mészkőn az egész népemért dolgoztam”. Gazdasági szervezőként, íróként egyaránt. Ennek jegyében alkotta meg azt a művet – *A rög alatt* –, amelyről László Dezső elmondhatta: „végre egy könyv, amely nem az elsodort faluról, hanem a megépülő faluról szól”. Cselekvő emberként hirdette, hogy „mindenfajta megváltás esélye mibennünk rejlik, tőlünk függ”. Ebből eredeztetni Cseke Péter a Balázs Ferenc életpéldájából, cselekvési programjából levonható, ma is érvényes tanulságot: „emberhez méltó életmód megteremtésének lehetőségét az alulról fölfelé kiépülő civil társadalommodell érvényesítésében látta”.

Az együtt induló csoport másik tagja Tamási Áron, aki Amerikából küldi haza írásait, és aki maga is úgy érezte, az ő igazi tennivalója itthon van. Cseke Péter a *Szülőföldem* című önéletrajzi fogantatású kötet révén idézi fel a „lelki hajlékába” megtérő író küldetéstudatát: „egész életemben a legelszántabban védtem és vallottam: az írói munka önmagában való értékét és az eszme szolgálatát, amely a nemzeti közösségen keresztül valahogy mégis jófelé egyengeti az ember sorsot. Igen, vallottam és folytattam a tiszta szolgálatot, amely nem velem kezdődött és nem velem fog véget érni, mert a közösségi testben ez a lélek s nélküle nincs emberinek nevezhető élet.” Ebből szervesen következethető ki a megállapítás: „a mindenkori jelen megismerésének és megváltoztatásának igénye, a jobbító szándék, a társadalomformáló akarat felszabadítása adja kezébe a tollat”.

Nem a halál, az élet mellett tett hitet, amellet a világ mellett, „amelynek jövőjéért írástudói felelősséget éreznek. Azokat a szálakat keresik, amelyek összekötik a létüknek értelmet adó világot a történelemmel, a nemzeti léttel, az emberiséggel.” Bár tisztában volt azzal, hogy „nekünk itthon kell betöltenünk a szellem törvényeit”, a második világháborút követően „az illúziók maradéktalanul szertefoszlottak”, véglegesen csak holtában tért vissza az oly forrón szeretett szülőfaluba, Erdélybe.

A Jancsó Béla holdudvarához sorolt alkotók közt ott találjuk „az udvarhelyi csillagatlan ég” magányában élő és alkotó Tompa Lászlót, valamint a kisjenői fenyők árnyékában meghúzódó, ritkán megszólaló Olosz Lajos költőt. Ők nem a kívülről megtérők világlátásával szemlélték a kisebbségi helyzetbe sodródott erdélyi magyarság életét, hanem a maguk tusculánumban, a világ zaja elől rejtezetten, onnan ritkán kimozdulva követték az eseményeket.

Tompa László halála ötvenedik évfordulója kínálta Cseke Péter számára az alkalmat, hogy az irodalmi közlemékezet homlokterébe, reflektorfénybe állítsa a költőt és életművét. Németh László, Szabó Dezső, Kuncz Aladár, Tamási Áron... méltatják azt az alkotót, aki magányosságában, társtalan fenyőként is az egészre figyelt, költőként hitet tett közösségéhez való ragaszkodásáról: Erdély az én hazám. Udvarhely felől nézve is kinyílt a tér, a szellem szárnyalni vágyott: „erdélyiségünkben európainak kell lennünk, és európaiságunkban a szülőföldhöz, Erdélyhez kell kötödnünk”. Mindennek ellenére is maradt a körötte mind mélyebben fészket verő csönd. Róla írta 1954-ben Jancsó Béla a szép költői képbe rejtett elismerő szavakat: „Olyan vagy előttem, mint a Hargita. Mennyien járnak a tövében, s milyen kevesen látják! A növekvő évtizedek szétfújják a ködöt, s csak akkor, csak most látszik – mint a gyimesi szorosból szembenézve – hegyhullámok fölé emelkedő nagysága! A csúcs magányával, de melyben az örök dolgok együttléte lüktet.”

Olosz Lajos költői útja ennél színtelenebb, eseménytelenebb volt. Pomogáts Béla szavaival: „magányos jelensége volt a helikoni költészetnek, mindig az elhallgatás kísértésével küszködött...” A születése 125. évfordulóján felidézett költő *Fenyőim alatt* című verse jelzi a legszemléletesebben életsorsának alakulását: udvarán huszonkét fenyő nőtt, tört magasba, akár a költői akarat, szándék, de az idő viharai sorra pusztulásukat okozták, végül csak egy, derékba tört csonk maradt, jelezve, szimbolizálva költő-sorsának megtöretését, a félig élt költői életpályát, melynek felidézésekor Cseke Péterben is fölmerült a kérdés: „mi lehet a magyarázata annak, hogy

hallgatásai beszédesebbek voltak, mint ritka-szép költői megnyilatkozásai”.

Első hallásra azt kérdezzük: mi köti a *Pásztortűz* szerkesztőjét, Dsida Jenőt a Jancsó Béla holdudvarához, az általa szervezett/irányított Erdélyi Fiatalok köréhez? Cseke Péter tanulmányának – Dsida Jenő irodalomkritikai programja – bevezetője segít bennünket, hogy választ kapjunk kérdésünkre: „az országos hírű költőt igencsak megkülönböztetett szeretet és tisztelet övezte 1929 nemzedékének munkaközösségében”. A Jancsó Bélához fűződő kapcsolat szálai közt ott találjuk a Benedek Elek iránti közös vonzalmat, a *Pásztortűz* szerkesztőségében való gyakori találkozásukat, otthonaik közelségét és a Debreczeni László közvetítésével alakult baráti szálakat. Ennél is beszédesebb az irodalomról vallott nézeteik hasonlósága/azonossága. Dsida szerint „a cselekedet nem mindig irodalom, de az irodalom már önmagában véve is mindig cselekedet”. Érthető, hogy a cselekvő ifjúságot szervező Jancsó Béla rokonszenvvel követi az esztétikai értékek, minőségi elvárások bírálatokban megnyilvánuló kivételét; az erdélyi szellemi erők organizálása végett hazatérő Jancsó rokonszenvvel olvashatta, fogadhatta Dsida Erdély iránti elköteleződését: „Mindenekelőtt hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánus sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászát.”

A fiatal erdélyi írónemzedék – jelesen az Erdélyi Fiatalok tábora – tagjainak eszmélése, útkeresése, szerepkeresése, a „szellemi újjászületés” cselekvési programjának alapozása túlmutat Erdély határain. Elsősorban Jancsó Bélának köszönhető, hogy a kapcsolatszálak elvezetnek a pozsonyi, szegedi, budapesti haladó ifjúsági szerveződésekhez, továbbá a harmincas évek magyar irodalmának két legjelesebb alkotójához: Móricz Zsigmondhoz és József Attilához.

Mit kaphattak, miben támaszkodhattak a magukat „történelmet csináló nemzedék”-nek definiáló, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* és a *Termés* köré csoportosuló, az „értelmiségnevelő műhelybe” szerveződő, „eszménykéréső” ifjak a kor legjelentősebb magyar prózaírójától, Móricz Zsigmondtól? Benne, Ady és Szabó Dezső mellett az „eszmeteremtőt” látták. Számon tartották a Nyugatban közölt írásait, különösképpen Makkai Sándornak a *Magyar fa sorsa* és a *Magunk revíziója* című kötetéről írott pozitív méltatását, odafigyelését az „új arcú” felvidéki és erdélyi nemzedékekre. Tiszteletük és megbecsülésük jele volt, hogy kiálltak az 1931-ben nemzetellenességgel megvádolt író mellett. Ennél is fontosabb – hangsúlyozza Cseke Péter –, hogy az író az Erdélyben nyert tapasztalása alapján „az

erdélyi reálpolitika alapján képzelte el a Trianon utáni »új magyar lelki élet«, »világszemlélet« és »építő magyarság« újjáteremtését.” Egy évtizeddel később újólag hitet tesz a fiatal erdélyi írók törekvései mellett: „Mintának állítom Erdély legfiatalabbjait a magyar kortársak elé: ezek a tűzben kovácsolt és acélozott lelkek ki fogják harcolni a maguk életét. És tegyék is. Ezzel nekünk is szolgálnak, nemcsak maguknak: nekünk, vagyis az egyetemes magyar sorsnak.” A belőlük fakadó, Cseke Péter által kiszűrt karakterjegyekből – „óvatosság és vakmerőség, okosság és vállalkozókészség, szervezőképesség és egyéniségfejlesztés, hagyományörzés és értékfogadó nyitottság” – vonja le azt a következtetést, miszerint bennük és általuk „a Bethlen Gábor-i politizálás tapasztalatai nemesednek itt hétputtonyos aszúvá”. Móricz Zsigmondnak a Kós Károly meghívására, a századelőn tett kalotaszegi látogatásán megalapozott erdélyi kötődéseit táplálta és mélyítette az *Erdélyi trilógia* megírásához vezető, Kelemen Lajos levéltáros által segített kutatás, továbbá a Tamási Áronhoz, Balogh Edgárhoz, a Jancsó-fivérekhez, Böződi Györgyhez fűződő barátság.

József Attila erdélyi kötődései szegedi egyetemi éveiből eredeztethetők. Az ott megismert erdélyi, székely ifjak „szellemi találkozása törvényszerű folyamatként tételezhető” Jancsó Béla esetében is. „Kolozsváron az önálló erdélyi irodalomszervezés tartotta lázban, Szegeden a Trianonnal szét szakított erdélyi és magyarországi irodalmi kapcsolatok »újrakötésére« vállalkozott.” Ott ismerkedett meg a húszas években kisarjadó falumozgalommal. A Bartha Miklós Társaság égisze alatt kibontakozó mozgalom József Attila „gondolkodását és költészetét is megtermékenyíti”, az átírásában megjelent *Ki a faluba* röpirat szövegében maga is hitet tesz az ifjakat munkára serkentő törekvés mellett: „A magyar jövő sorsa szorosan összefügg a valóságos nép és a növekvő értelmiség együttműködésével. Soha a közös élet s a nemzeti lét felelőssége egy nép ifjúságára ennyire nem nehezedett. Nincs más út, mint közvetlenül, páratlan szorgalommal és törekvéssel tanulmányozzuk sorsunknak föladatait: népünk valóságos életét épp úgy, mint a közép-európai adottságokat, a nemzetiségi kérdést.” Ez már önmagában is elegendő lett volna ahhoz, hogy a Jancsó Béla köré szerveződő új nemzedék odafigyeljen, számon tartsa a költő életművének későbbi alakulását, fejlődését, abból erőt s buzdítást merítsen a maga harca megvívásához.

II.

Cseke Péter tanulmánykötetének második fejezete az 1947–1989 közti korszak erdélyi irodalomtörténeti, irodalompolitikai jelenségeit veszi górcső alá.

Az áthajlás történéseinek kivetülését példázza a népi irodalom jeles erdélyi képviselője, Horváth István életművéről, jelesen költészete és költői világképének átrendeződése feltárásával. A *Falvak Dolgozó Népe* újságírója terepjárásai, a falvak szellemi értékeinek, népi hagyományainak mind elmélyültebb tanulmányozása természetesen vezette el őt ahhoz az alkotóhoz, aki környezetéből kiemelkedve, de sorshelyzetétől soha el nem szakadva szólt, vallott – versben, prózában, népköltési gyűjtéseiben – Magyarózdról, a faluról, mint társadalmi létforrásról, közösségről. A róla itt közölt két tanulmány – „Fölfelé mentem, lefelé haladtam”, *A teljesség sóvárgása* – a sokévi kutató munka témájának egy szeletére, Horváth István költészetének jellemző vonásaira irányítja figyelmünket.

Az első a költői pálya ama idejéről, periódusáról szól, amelyben/amikor a népi eszmények az új erőterben – az ideológiai terror, a szocialista realizmus hamis, a realitást torzító kalodájában, Prokusztész-ágyában – vakvágányra sodródik. 1947-ben még kimondhatta: „a valóban igaz művészet tisztábbá, jobbá, igazabbá neveli az embert”. Ám az „irodalompolitikai elvárások rabsága” más pályára kényszeríti, oly helyzetbe, ahol/amelyben a műalkotást „a társadalmi harcok terméké”-nek, „az osztályharc megnyilvánulása”-nak tekintik. Horváth István – meggyőződésből vagy félrevezetetten? – „maga is arra törekedett, hogy műveivel közvetlenül segítse a falu szocialista átalakulásának (...) folyamatát”. Áldozatává vált egy tőle idegen eszmének, nemtelen szándéknak. Fölfelé kívánt menni, de lefelé haladt.

A második tanulmány költői világképének átrendeződését példázza, amelyre *Vallomás* című költeményének sorai utalnak: „Szétmaródtam / És most a verseimben / Próbálok összeállni...” A belső „rendteremtés” beszédes gyümölcse a *Magyarózdi toronyalja* című, „a szellemi bölcsőhely körüljárása, feltárása” szándékával írott „szociografikus vállalkozás”. Költőként „csak a hetvenes években tud ismét akkora visszhangot kiváltani, mint indulása idején”. Líráját immár „az elérhetetlen teljesség” megteremtésének a vágya fűti. „...a költő úgy tölti ki a maga körül évtizedekig érzékelt »légüres teret«, hogy önnön belső drámájának kivetítésével az ezredvég emberére leselkedő belső és külső veszedelmekre figyelmeztessen”.

Még számtalan példán lehetne szemléltetni – más tanulmányokban Cseke Péter is megtette ezt –, hogy a kommunista ideológia és irodalompolitika miként, mily mértékben, mily eszközökkel befolyásolta az egyéni írói kibontakozásokat, terjesztette ki hatalmát, általános vonatkozásban, az irodalmi életre, annak alakulására. Beszédes példája ennek a kötetben közölt „*Irodalomirányítás*”: 1947–1989 című tanulmány. Az idézőjel használata nem véletlen, hisz a hatalom a kommunista államokban – Romániában pedig különösen – az irodalmat a dogma szolgálólányává kívánta – „a pártállami diktatúrának az irodalmi tudatszférát a maga ideológiai törekvésnek alárendelő szerepével, az irodalomkritika manipulálásával, az elő- és utócenzára fenntartásával [...] a félelem által gerjesztett öncenzúra hatásával” – alárendelt helyzetbe kényszeríteni. Az eszköztár igen változatos volt: elhallgattatás, bebörtönzés, az irodalmi köztudatból való kirekesztés, hagyományaink csonkítása... Máskor, a világpolitikai széljárásokhoz köthetően, megengedőbbnek bizonyultak: tanácskozásokkal, lap- és kiadóalapítások, televíziós adások létrehozásával „lazítottak a csavaron”. Mindkettő megtermette, meghozta a maga gyümölcseit, a mára feledésre ítélt szocreál „művektől” a magunk kereséséig, a rendszert dicsőítő hozsannáktól az önismeret, az identitásőrzés lélekmelegítő kisugárzással bíró alkotásokig. Nehéz idők voltak... Ezt szemlélteti, az irodalomirányítás politikai boszorkánykonyhájába nyújt betekintést az *Egy 1957-es irodalmi vita színe és visszája* című tanulmány. A benne kirajzolt kép nem csupán a hatalom és az erdélyi magyar írók konfrontációjára vet fényt, hanem ama belső megosztottságra, amely az író társadalomban is egymással szemben álló frontvonalként volt jelen. Ez utóbbi a tragikusabb. Magyar író szólított fel a „gyomirtásra”, magyar írótól származott az a meghatározás, miszerint „a romániai magyar irodalom a román irodalom egy része”, továbbá az a szándék, amely megkísérelte a „magyar nyelvű román író” fogalmának a köztudatba vételét. Halvány fénysugárként volt tekinthető a román pártvezetés és az erdélyi magyar értelmiség elit közti 1956-os kolozsvári találkozó, amelyen hangot kaptak sérelmeink. Javaslatként hangzik el: „minden irodalmi áramlatnak helyet kell adni”. A következő év tavaszán indul meg az Utunk hasábjain az emlékezetes, reményt keltő, irodalmi hagyományaink ébresztését szolgáló, *Nézzünk hát szembe...* sajtóvita. A következmény: a magyar forradalom kihatásaitól megrettent román politika ellentámadása: egyfelől engedményként néhány lapindítás, másfelől neodogmatikus beszűkülés – fizikai megtorlások sorozata, a félelemkeltés atmoszférájának felerősödése.

A kötetzáró *Húsz év a kétezerből* című tanulmány akár kakukktojásként tekinthető. Az erdélyi irodalomtörténeti írások mellett egy magyarországi téma, a Nagy Gáspár verseskönyvéhez – *Húsz év a kétezerből* – írott széljegyzet már eső soraiban meggyőz arról, hogy a hazaiakkal analóg gondolat- és eszmekör kap benne hangot és igazolást. Mindenek előtt azt az erkölcsi parancsot – „sark(csillag)igazságot” –, hogy, Illyés Gyula szavait követve: „mindent pontosan helyére kell tenni”. A nyolcvanas években jött el a költő számára az a „zónaidő”, amikor úgy érezte, ki kell törni a „történelmi illúziók rabságá”-ból, fel kell oldanunk magunkban a „történelmi idők kisiklásai”-nak traumáját, ki kell mondani a kimondhatatlant: „meg kell nevezni mindazt, amitől szabadulni akarunk. Hiszen a ki nem mondott igazság eltorzítja mind a személyiség, mind pedig a nemzet tudatát”. Költői felelősségként, a kockázatvállalás elszántságával szólalt meg – *Öröknýár, elmúltam 9 éves* (1983) –, adott hangot a nemzet jobbjai lelkéből kitörölhetetlen igazságszomjnak, a számonkérésnek. Benne és általa önmagát győzte le, hisz jó évtized múltán maga is bevallja: „Magamtól féltem eleitől fogva / magamtól / és soha senki mástól / a magamba való szörnyű némulástól / mikor már nem beszélek / csak hallgatok / bámulok / és nézek magam elé” (*Magamtól féltem...*, 1998) A kivívott szabadság disszonanciái megdöbbennek: „Mint békebeli / kannibálok / egymást zabálják / föl a barátok / mintha nem volna / már ki ellen / hurrá hajrá most /egymás ellen!” (*Békebeli kannibálok* , 1990) E sorok olvastán bennünk, erdélyiekben is joggal fogalmazódik meg a kérdés: 1990 után „tudtunk-e élni a kivívott szabadság lehetőségével?” Ekkor is a nemzet sorsa, „az egészséges jövőépítés távlata” foglalkoztatja, „a jövő kiszemelt szökevényeként” vállalkozik „az önmagunkat visszaadó szabadság erkölcsi értékrendjének az újrateremtésére”. Az erkölcsi erózió, amely ellen Nagy Gáspár oly elszánt harcot vívott, nem csupán az anyaország társadalmára jellemző folyamat volt. Cseke Péter, a tanulmány záró soraiban, utal rá, hogy „kisebbségi helyzetben az erkölcsi erózió – természeténél fogva – nagyobb rombolást végez, mint a többségiben”. Miként is küzdhattünk ellene kisebbségi léthelyzetben, akkor és ott, ahol a legkisebb megmozdulásra, cselekvésre „nyomban rátették a kezüket a másként gondolkodást csírájában megfojtó Ceaușescu-rendszer biztonsági keretlegényei”. E körülményekből fakadóan, joggal éreztük, hogy Nagy Gáspár lételemző/létösszegző versei értünk is szólnak: „csak lenne már fülünk – kisebbségi és többségi magyaroknak egyaránt – mához szóló üzeneteinek a meghallására.”

A kötet címbe foglalt vágyakozás végigkísér bennünket a kötet minden oldalán. A szellemi lét axiómaszerű utópiája – a teljességre való törekvés – ott munkál az alkotási folyamat minden pillanatában, a szellemi építkezés folyamatában, abban a hitben, hogy a leírt szó megannyi útjelző a nemzeti, erkölcsi megújulás, a spirituális töltekezés, az elérendő cél felé vezető országúton. Cseke Péter e kötete is az értékmentés/–tudatosítás szolgálatában áll. Tanulmányai szétfűjják a ködöt, amelyet a múltó idő eltakar előlünk.

(*) Cseke Péter: A teljesség sóvárgása. Irodalomtörténeti tanulmányok 1981–2016. Nap Kiadó, 2019.

(Megjelent a Székelyföld 2019/9. számában.)

Örtüzek őrzője

*„Amit szellemiekben a magunkénak vallunk,
azzal élnünk kell. Mint a kenyérrel.”*

Cseke Péter újabb kötetének(*) olvasásakor minduntalan a publicisztika történetét és gyakorlatát oktató közös, kedvelt tanárunk, Balogh Edgár *Én tintás esztergapadom* című kötete jut eszembe. A közügyek szolgálatára elkötelezett személyiség emléke, aki fáradhatatlanul rótt a sorokat, a kötetcímmé vált metafora szellemében, ontotta az írásokat, aki megszólalásainknak életre szóló etikai/erkölcsi célt szabott: a szó erejével szolgálni népünk, szülőföldünk fejlődését, keresni a megmaradás, az identitásőrzés forrásait, cselekvésre, helytállásra szólítani, buzdítani az olvasókat, rámutatni a hazai „fonnivalók”-ra, mindarra, ami az itt és most létparancsolatból fakad, ami ránk vár, amit senki másra nem testálhatunk át; fölmutatni továbbá azon példaéleteket – elődeinkét és kortársainkét –, akik örtüzeink parazsát sosem hagyták kihunyni...

Cseke Péter „tintás esztergapadjáról” hasonlóképpen – a számítógépek korában is maradjunk e szép, kifejező szóképek a szüntelen, fáradhatatlan munkára utaló példázatánál – sorra kerülnek le az immár száz éves erdélyi magyar különlet préséből kinyert, éltető szellemi nedveket feltáró „termékek”: mélyen szántó tanulmányok, eszmélésünket jó mederbe terelő, irányt szabó szociográfiai írások.

E kötetben nem alapmunkának minősülő írásokat olvashatunk. Ha megmaradunk az esztergapad-motívumnál, azt mondhatnánk, hogy a nagy művek testéből késsel lenyesett forgácsokról, melyek a létrehozott mű – a Cseke Péter-opus – részeiként, annak természetére világítanak rá, érzékeltetik a nyersanyag nemességét, még érthetőbbé, befogadhatóbbá teszik a benne rögzített gondolatokat. A szerző munkabíráására, termékenységre utaló, belső sugallatra, perpetuum mobileként működő szellemi gépezetről lekerülő műremek sorai mögött ott rejlenek, sereglenek azon személyiségek, akik a folyton változó időben, felismerve a kor parancsát, kiválasztották, az itt és most indíttatása szerint a leglényesebbeket. Ők voltak azok, ma is ők azok, s mindig ők lesznek azok, akik a szellem kohójából kinyerik a nemesfémet, ami érték, előremutató. Őket sorakoztatja elénk e kötet, az alkotó munka emlékezetre méltó munkásaiét, akik a kultúra nemzetformáló erejét föltárva és -mutatva ásták a medret, amely a jövőbe tereli, magába fogadja a sok-sok csermelyt, patakot; örtüzek sorozatával

jelezték az utat, amelyen, kinek-kinek, a maga szolgálatát fölvállalva, haladnia kell; intettek arra, hogy „amit szellemiekben a magunkénak vallunk, azzal élnünk kell. Mint a kenyérrel.” Cseke Péter is csatlakozott, évtizedek óta fáradozik azon, hogy ez így történjen.

E kötet időutazásra hív bennünket. Szerkesztési elvében az idő kerekének forgása, az adott szakaszban uralkodó törekvések jelzik a kibontakozás útját, folyamatát. Milyen elvek alapján? Munkássága és az e kötetben is tetten érhető szándék vezette, újságírói ars poeticájaként értelmezhető szavai szerint: „Az eseményeket, a jelenségeket pedig aszerint ítélem meg: javítanak valamit állapotainkon, közérzetünkön, vagy rontanak; és mennyire segítenek ahhoz, hogy az eddiginél tökéletesebb közösségi életet teremtsünk magunknak.”

Az első fejezet – *Erős várunk az ének* – a népköltészethez, a szellemi kultúra fundamentumához vezet vissza: Bartók Béla népzene gyűjtéséhez, amely zenei anyanyelvünk alakításának, őrzésének alfája és ómegája, a közösségi élet kovásza volt az idők során. „A fél anyanyelvűség állapotát felszámoló kórusok életre hívását” nemcsak a két világháború közt reneszánszát élő kórusmozgalom szolgálta, hanem – a jobbágytelkiek példája oly szemléletesen és kifejezően igazolja – a máig s a jövőben is érvényes szándékot: „beépülni nemzeti közösségünk kultúrájába”, hogy az „ismét közösségi kultúránk élő hatóerejévé” váljon. Tudjuk: Kriza János népdalgyűjtése valóságos mozgalmat generált, nyomában hatalmas kultúrkincs vált újra művelődésünk fundamentumává, aranytartalékává. Köztük külön hely illeti meg a székely és a csángóföldön gyűjtött népballadákat. Hogy valóban azzá válhatott, abban, a Kallós Zoltánhoz hasonló elhivatottságú személyiségek gyűjtőmunkáján túl, oly művészeknek is szerepe volt, mint a kiváló erdélyi származású grafikusművész, Buday György, aki ballada-illusztrációival azt valóságos „fejedelmi palást”-tal ruházta fel. Átaluk nem csupán önmagának, hanem nemzeti kultúránk archetípusának is világhírt teremtett. És ez napjainkban sincs másképp. Jecza Péter szobrászművész is innen eredezteti munkásságának ihlető forrását, hisz – véleménye szerint – „a népművészet létező valóság, kultúránk szerves része, az alapozás tartozéka”, forrása.

Az időutazás következő állomása – *Őrtüzeink parazsa* – jelképesen szólva a tűzrakók világát idézi elénk, azokat az alkotókat, akik, az évtizedek során munkájukkal, szellemi őrtüzeket gyűjtöttek, hogy ne tévedjünk el az anyanemzetről történt leszakítottság rengetegében. A tűzrakók legelsőbbje: „a népsorsban osztozó” Kós Károly, az az Ember, aki az exodust vállaló száz-

ezrek ellenében hazatért, „példát akart mutatni nekünk, hogy a sziklákon is meg lehet kapaszkodni, életre lehet kapni”. Hozzá társult Tamási Áron, kinek Szervátiusz Jenő és Tibor állított a Hargita magasából leszállított – a helyiek által „*Úr asztalá*”-nak nevezett – kőtömbből faragott, az író műveit megidéző, azokból ihletődött „hegyibeszéd”-et. Benne a toll és a véső – a műalkotás két szimbolikus eszköze – misztériumát eleveníti meg, jelezvén: „az életünk véges, csak a természet végtelen és halhatatlan”, és – tennénk mi hozzá – a Költészet, az Irodalom is. E kettős szimbólum jelzi/jellemzi Olosz Lajos emlékét is: a Kuszto Endre által megörökített kettétört fenyő és az ihlet megbicsaklása, a költő elhallgatása közti jelképes megjelenítése. Bár a két világháború közti idő és a másodikat követő kor közt éles cezúra vonható, az áthajlás – az alkotók közül többen mindkét időben éltek –, a folytonosság, a költői attitűd lényege: az igazmondás iránti elkötelezettség átöröklődött, etikai/erkölcsi parancsként élt tovább, „a Nagy Romlás korában” is dacolt az idővel, dacolt a komor széljárással. Cseke Péter beszédes szóképe – „az igazmondás pireneusi magaslata” – Szabó Gyula írói küzdelmét eleveníti meg előttünk, azt a folyamatot, amit az édesapa „okos tanácsa” indít el benne: „nem szeretné, ha falusfelei közül valaki is a szemébe vágná: a fia pénzért meghamisítja a történelmet”. Megfogadta. Mindvégig csak „belső megrendelés”-re írt, dolgozott. Az igazmondás vezette „a megismerés kisebbségi keresztútjai”-t járó Sütő András tollát is, aki, elődei életpéldáját holtáig követve, hittel vallotta: nekünk „itthon vannak európai szintű elvégeznivalóink; minél több szállal kötődünk szülőföldünkhöz, annál többet jelentünk a nagyvilág számára”. Életműve példázatos ösvényt vágott: „így teremtet – nemzedékekre kiható – új (köz)gondolkodási és viselkedési mintát”. (Szomorúan tesszük hozzá: azt a nevet, kinek életművében a tényszerűség, hitelesség, szavak és tettek azonossága, líraiság, vallomásosság, írói fantázia oly szoros szimbiózisban olvadt össze, manapság hallgatás/elhallgatottság övezi.) E kötetben a kortársak, az utóbbi években eltávozottak, örtűzvédők sorában megjelenítődik „a tiszta helyzeteket teremtő író”, Fodor Sándor is, akit „a szabad véleménynyilvánítás hiánya készített az áttételesebb megnyilatkozásra”, arra, hogy szárnyai alá vegye, egyengesse az ifjú prózaírók indulását. Az e fejezetben sereglők sorát az irodalom lényegéhez kötődő nyelvörök teljesítik ki. Azok, akik szerkesztőségekben, kiadókban vigyáztak – leleménnyel, furfanggal kijátszva a cenzúra, az elmeörök „éberségét” – nyelvünk tisztaságára, tudva tudván, hogy „kisebbségi helyzetben a magyar kultúra egysége jelenti a megalázottak és meg nyomorítottak elpusztíthatatlan hatalmát”. E hatalom alapja pedig nem más, mint anya-

nyelvünk tisztaságának őrzése! Az őrző-védők sorából Dsida Jenő, az „angyali költő” alakja tűnik fel elsőként, ő, aki „a kulturált újságírás és az ízléses lapszerkesztés igény szintjét hagyományozta ránk”, aki „szerkesztőként is a »tisztá európai szellem« erdélyi otthonteremtőjének bizonyult”, aki kortársait arra biztatta, hogy „nyelvünk tisztaságára kifogástalan magyar eleganciájára ügyeljünk”. Őt követi hajdanvolt földije, Páskándi Géza kiadói lektori működésének méltatása, aki az olvasást „a legtisztább örömök egyiké”-nek nevezte, aki nagyok és kezdők írásaival, alkotásaival szemben egyaránt alázattal közeledett, ám értékszempontjaiból jottányit sem engedett, így teljesítve ki a gondolat, a nyelv iránti felelősség, a minőségeszmény iránti tiszteletet.

Az irodalmon kívül van egy tágabb kör, amely megmaradásunkat, jövőképünk alakulását szolgálja: a szellemi otthon életető atmoszférája. Voltak, vannak és mindig lesznek olyanok, akik életüket, munkásságukat az otthonteremtés szolgálatába állítják, föl vállalva a harcot, amelyet érte vívni nem csupán kötelesség, hanem elhivatottság kérdése. A *Szellemi otthonteremtők erdélyi (h)arcai* fejezet ez illusztris sort a *Tizenegyek* antológia (1923) szerzőivel indítja, a „lobogó zsenik” fellépésével, „akik elsőként vetettek számot az erdélyi irodalom megváltozott történelmi helyzetével”; Elek apó fiaival, akik felismerték, hogy a „nagy világtérkép-változásnak is lehetnek jó következményei, nem a magyar állam, hanem a magyarság szempontjából, különösen a lecsatolt részeken”. Az otthonteremtők sorából Tamási Áron emelkedik a legmagasabbra, aki „a tiszta művészet és mély emberi hitvallás” hangján szólal meg, aki életprogramként hirdette kortársainak: „csak tanulni, dolgozni, s mind egyet venni célba: erdélyi magyar művészet, amelyik olyan legyen, mint rózsa a sziklán, s mint megsebzett sas, amelyik mégis túlél minden madarat”. A fejlődésív következő állomása a Kemény János alapította *Erdélyi Helikon* írói munkaközösség, amely egyetemlegesen felsorakozott a Tamási Áron által 1935-ben megfogalmazott alkotói krédó mögé: „...bár mindnyájan itthon vagyunk ezen a földön, a végleges és megnyugtató hazatalálást mégiscsak akkor fogjuk megtalálni, amikor erdélyi földünkkel és erdélyi népünkkel tökéletes egységbe kerülünk”. A harmincas évek elején indult Mikó Imre pályája, aki külföldi peregrinációs útjai tanulsága alapjára építkezve, „világjáró szenvedéllyel” felvértezve indította el „a magyar szociográfia műfajteremtő” munkáját, „kereste a Trianon utáni erdélyi magyarság nemzetközi jogvédelmé”-nek lehetőségeit, útjait/módjait. Az előbb említettek tevékenysége, szolgálata mögött ott rejlik egy organizátor egyéniség, Jancsó Béla, aki Németh László szekértábor-szervező igyekezetének transzilván „ikertársaként”

tűzte ki az erőket egybeötvözni kívánó célt: „a szellemi és anyagi függetlenség alapelvein dolgozzuk fel az új erdélyi gondolkodást”.

Miként s hogyan történt mindez? Cseke Péter kettős reflektorfényben jeleníti meg. Egyfelől az anyaországi Pomogáts Béla által írott irodalomtörténet prizmáján át szemlélve mondja ki: benne és általa „Babits, Kuncz, Németh László szellemképe” jelenítődik meg; benne s általa ma is „a maga körül tiszta helyzetet teremtő emelkedő nemzet európai önértéktudata” nyer új, s mind megújuló kifejezési formát. A másik fényforrás a benne élő, maga is cselekvő részesként értelmező és megvilágító, a nemrég elhunyt kolozsvári irodalomtörténész, Kántor Lajos, kinek – Ilia Mihály szegedi professzor szavaival – „az irodalomtörténeti érzékenysége mellett az élő irodalomra is mindig volt szeme, figyelme, ideje”. Kötetei hosszú sorával, „intézményfenntartó és kultúraépítő tevékenysége” révén belülről láttatta azt a világot, amelynek katalizátora is volt.

A harmincas évek ifjúsága útkeresésében, tájékozódásaiban, eszménykereső igazodásában három fontos alkotó személyiség volt meghatározó hatással: Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső. Közülük Móricz Zsigmond volt az, aki haláláig figyelemmel kísérte az erdélyi fiatalok kibontakozó mozgalmát. A közvetítők közt ott találjuk Tamási Áron, Balogh Edgár és Böződi György nevét, akik nemcsak erdélyi útjainak kísérői voltak, rájuk munkatársként számított, építő kapcsolatot teremtett.

Cseke Péter ebből az időszakból – beleértve a negyvenes évek első felét is, amikor „a hazavesztés traumájá”-t „a hazatérés eufóriája” váltotta fel –, amelyet Vallasek Júlia „élmény-érzékenységű megközelítése” „elváltozott világ”-ként aposztrofál, két alkotó személyiségre irányítja figyelmünket: a költő Horváth Istvánra és a tudós László Gyulára. Mit is rejt magában a *Hazatérő irodalom* fejezet? Horváth István viszontagságos esztendeit, otthon- és útkeresésének idejét, melyben az öröklött és a megszerzett kultúra ötvöződött egybe, „magyarozdi titokkereső”-ként kereste helyét a világban. És megtalálta. „Egyik hátrahagyott versében leválthatatlan őrszemnek nevezi magát, aki a mindenségben, a történelemben és a maga benső világában széttekintve azt vigyázza, hogy a felgyorsult időben az ember megőrizhesse önmagát, a lélek egyensúlyát.” László Gyulára egy iskolai névadó ünnepség irányította újra Cseke Péter figyelmét. A kettős honfoglalás elméletének kidolgozója, amint lehetősége volt rá, hazatért Erdélybe, mondhatnánk továbbá, hogy ez ünnepség révén visszatért Erdélybe. Öntudatosan vallotta: „a magyar nép legkeletibb törzséből, a nemes székely nemzetből való vagyok (...) Elődeim kezét fogom, az ő

munkájukat folytatom, s el kell bírnom tekintetüket, mikor számon kéri, hogy jól gazdálkodtam-e a tálentumokkal!”

A *Támaszunk: a világszabadság* című fejezet tömör publicisztikai írásai elvezetnek bennünket a kommunista terror világába, abba az időbe, amikor a hatalom lehallgató készülékek, a családi otthonban elhelyezett poloskák révén figyelték meg a másként gondolkodókat; amikor megfigyelők, besúgóók hada követte minden mozdulatukat, közösségi megnyilvánulásukat; amikor kötetek sora került a zúzdába; amikor még hitték, hogy ama korfordulós esztendő Romániában is felkelti „Európa újjászületésének hajnalá”-t; amikor hitték a szellemi készenléti állapot szabaddá teszi az utat a nemzeti közösség jelenén és jövőjén munkálkodók előtt; amikor szentül hitték, hogy kinyílik előttünk a tér, a világszabadság nem csupán lehetőség, hanem támasz is lehet/válhat számunkra... A tér szabad lett, emlékezni is szabad lett azokra, akik a remények útját járták. Például Gelu Păteanu műfordítója, „az európai szellemiségű, rendkívüli személyiségre”, aki a '48-as hagyományokra alapozva, lelkiismerete szavára – „egyetlen megbízom a lelkiismeretem” – hallgatva, fennen hirdette: „Erdélyben ma sem lehet meg román nélkül a magyar, magyar nélkül a román. Az Európába vezető útnak Erdélyben egyszerűen nincs más alternatívája.” Mi lett a jutalma? Elüldözték.

Küzdelmünk, a legjobbjaink által a szabadságért, jogainkért, anyanyelvünkért, identitásunk őrzéséért felvállalt harc nem volt csupán erdélyi sajátosság. Cseke Péter kitekintése Tóbiás Áron kötete – *A magyarok vére* – ismertetésével a magyarországi, továbbá Nagy Károly – „a sziget-magyarság szószólója” – pályájának és munkásságának bemutatásával jelzi, hogy sorsunk, törekvésünk, küzdelmünk egyetemes érvényű áramlat része, küldetésünk teljesítéséhez magunk is erőt meríthetünk belőle.

A kötet zárófejezete – *Benső tájak, lélekmélyből* – Cseke Péterrel rokon lelkületű, az erdélyi kultúra, irodalom iránt elkötelezett személyiségekről rajzol tiszteletet érdemlő portrékat. A szülőföld, Kolozsvár múltját bűvárló/kutató Gaal György művelődéstörténész törekvéseibe a *Múzsák és erények* című kötete által nyújt betekintést. „Jövőformáló könyve”, bár a múlt idők egyháztörténeti dolgozatait foglalja magába, mégis a jövőbe tekint, eleink munkásságának folytatására buzdít, értékteremtésre és érték-megőrzésre szólít, hisz a léleképítés napjainkban, a megváltozott léthelyzetben, a diktatúrák léleknyomorító hatását a globalizáció ismeretlen kihívásai korában is elsődleges feladat maradt. A művészettörténész Murádin Jenő Erdély képzőművészetének múltját és jelenét korszerű szintézisekben, rendszerezett adattárakban kutatva, „megbízható és halá-

losan pontos” írásokban, könyvek/monográfiák hosszú sorában tárja elénk e művészeti ág múltját, távolról sem csak az ismeretterjesztés szintjén és szándékával, hanem szellemi örökségünk festményekben és szobrokban megjelenített értékeként, kincsekként. Xantus Gábor más úton jár. Időutazásait a filmszalagok őrzik. „Filmjeinek erkölcsi tartását, társadalmi érzékenységét, esztétikai minőségét a romániai magyarság létkérdéseire való viszonyulás határozta meg.”

A kötetzáró írás kultúránk utazó nagyköveteit idézi emlékezetünkbe. Azokat, akik századokkal ezelőtt peregrinus diákokként utaztak külföldre, ahonnan „egyikük sem tért haza üres kézzel”, itthon népük, nemzetük javára kamatoztatták azt, amit utazásaik során láttak, tanultak, tapasztaltak. Azokat is, akik a huszadik században követték az „Európa-járók” példáját, hazatérve kívánták a magyar és erdélyi kultúrát egyetemes színvonalra emelni. Azokat, akik kényszerűségből vagy a század második felében kínált „kiruccanásnyi” lehetőséggel élve a mi hírünket vitték el a világba, ahol ráébredtek arra, felismerték azt, hogy „nekünk nem Amerikában (vagy másutt), hanem idehaza vannak elvégeznivalóink”. E szemléletmód és cselekvési program értelmében – teszi hozzá Cseke Péter – „legjobb-jaink mindig is európai mércével mérhető teljesítmények felmutatására vállalkoztak – idehaza. Azzal váltak európaiakká, netán világhírűekké.”

Zárószóként szándékosan térünk vissza, idézzük újra László Gyula szavait. „Elődeim kezét fogom hát, az ő munkájukat folytatom, s el kell bírnom becsületes tekintetüket, amikor számon kérik, hogy jól gazdálkodtam-e a talentumokkal.” Ezt a mondatot akár Cseke Péter is mondhatná, a magáénak vallhatná. Hisz egész élete, munkássága, tanítása, köteteinek hosszú sora ezt példázza. A gyümölcs, amely szellemi univerzumában megtermett, mindannyiunk táplálékává válik. Megköszönjük a hetvenötödik életévét taposó kortársunknak, hogy talentumait oly bőséggel szórta elénk, jelezve az utat, amelyen járnunk kell; keresve a lehetőséget annak, hogy a magunk készségei/képességei/szándékai/álmai se menjenek veszendőbe; a múlt tanulságait/tanúságait hasznosítva építsük Erdély és a magyarság megmaradásának jövőbe vezető útját.

(*) Cseke Péter: Őrtüzeink parazsa. Erdélyi variációk nyelv és lélek szövetségére (1918–2018) Polis Könyvkiadó Kolozsvár, 2018.

(Megjelent a zilahi Hepehupa 2019/2. számában, Fejér László emlékének ajánlva.)

Székelyföldi léleképítés

„Be kell hordanunk, hajtunk mindent.
A szavakat is. Egyetlen szó,
egy tájszó se maradjon kint.
Semmi sem fölösleges.”

(Kányádi Sándor: Noé bárkája felé)

Az erdélyi magyar szellemi élet művelői, a népi hagyományok ápolói elé programot adó költő 1973-ban versbe kristályosodott szavai termékeny talajba hullottak. Gondoljunk csak a bukaresti Kritérium Könyvkiadónak a két világháború közti Erdély magyar irodalmát újra köztudatba emelő könyveire, a csodálatosan gazdag népszokásokat feldolgozó tudományos igényű kötetekre. 1990 után az értékmentő munka felfokozott lendülettel folyt tovább, hisz ledőltek a tiltás falai, a hagyományainkat feldolgozó, értékmentő munka – az *Erdélyi Múzeum*, az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület*, sok más országos és helyi érdekű kulturális fórum, kiváló szakembereink, tudósaink kutató munkájának köszönhetően – új lendületet nyert, a minden behajtásának, behordásának igényével látott munkához. És ebben a törekvésben valóban „semmi sem fölösleges”, Noé bárkájában – szellemi kincsestárunkat megjelenítő metaforában – mindennek helye van, elődeink minden törekvésének, amely a léleképítést, a nemzeti identitás erősödését, tudatosítását segítette, megmaradásunk, jövőnk ügyét szolgálta.

Ilyen megmentésre, felélesztésre utaló „szó”-ként értelmezhető a Csíksomlyói Székely Népfőiskola, melynek létrejöttére, szolgálatára Cseke Péter jeles erdélyi művelődéstörténész hívta fel a figyelmet a Székelyföld 2002/12-es számában. Az elmélyült kutatómunka gyümölcse a szerzőt is további munkára ösztönözte; Burus János csíkszeredai tanár, néprajzkutató személyében pedig olyan munkatársra talált, akinek ugyancsak szívügye lett a népfőiskola múltjának feltárása, közkinccsé tétele.

A közös munka gyümölcse a *Csíksomlyói Székely Népfőiskola* című kötet (*)

Csíksomlyóról lévén szó, mi sem természetesebb, minthogy a kötet szerzői az olvasót a hely szellemiségét meghatározó Szűzanya-szobor ihlette verssel és egy, a somlyói búcsút és a kegyszobor történetét felidéző írással adjanak lelki indíttatást az olvasónak.

Ferenczes István: *Ave mundi Domina* című költeménye a kegyszobor spirituális kisugárzását érzékelteti, strófazáró soraiban az egyetemes egyház nyelvén köszönti a nemzeti Mária-kegyhelyünket megszentelő, megszemélyesítő, Csíksomlyót világhírnévre emelő égi Édesanyánkat – *Ave mundi Regina, O Madonna virgina, Stella Maris Maria, Salve mundi Domina* –, kihez évente százezrek zarándokolnak el Erdélyből, Magyarországról, a diaszpórában élő magyarság soraiból.

Kovács Imre írása a csíksomlyói pünkösdi búcsú és a kegyszobor történeti háttérét tárja az olvasó elé: a katolikus vallás megvédéséért a közeli Tolva-jos tetőn 1567-ben lezajlott csata emlékét, az 1450 és 1543 között faragott csíki Mária-szobrok, különösképpen pedig a csíksomlyói kegyszobor leírását. „...hársfából készült, 227 cm magas. Mária lábai alatt a fél földgömb, azon sarlós hold, ennek közepén fekvő emberfej – a tagadás képviselője. A kegyszobrot tetőtől talpig aranyos sugárkéve ragyogja körül. Az obszerváns ferences kegyeletet és gyakorlatot őrzi, a Napba öltözött Asszonyt.”

A népfőiskolák létrehozásának gondolata Dániában fogant meg. Kezdeményezője Nicolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872) dán evangélikus püspök volt. A nemzeti identitást erősítő, a szellemi felemelkedést, a felnőttképzést szolgáló első intézményt 1844-ben nyitották meg. Magyarországon a századfordulón születtek hasonló célzatú intézmények, kezdetben szabad líceumok formájában. A népfőiskolák a harmincas években jöttek létre, többségükben az egyházak szervezésében. Közéjük tartozott a Kerkai Jenő SJ által 1936-ban létrehozott KALOT – a Katolikus Legényegyletek Országos Testülete –, amely „a falusi ifjúság keresztény szellemben való nevelését” tűzte zászlájára, jelmondata pedig – „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérzetes magyart!” – a hit, műveltség, család, haza fogalomkörében, eszményében kívánta a magyar falut súlyos elmaradottságából kiragadni, fölemelni, a tehetséges, tanulni vágyó, vállalkozó szellemű ifjúságot fölkarolni. E szervezetnek lett a testvéregyesülete a KALÁSZ, amely a lányok nevelését szolgálta, a KALÁKA népfőiskolák keretében.

Cseke Péter gazdagon adatolt, rendkívül sok bibliográfiai hivatkozással alátámasztott tanulmányából megtudhatjuk, hogy Erdélyben a 19. század-

ban jöttek létre azok az oktatási intézmények – a Tessedik Sámuel alapította nagyszentmiklósi mezőgazdasági iskola, 1803-ban; a Wesselényi Kollégium, Makfalva, 1835-ben –, amelyek a falusi ifjúság szakmai, szellemi felemelkedését szolgálták. Ugyane céllal jött létre a székelykeresztúri unitárius és a radnóti katolikus (1931), a kézdivásárhelyi katolikus (1932) téli gazdasági iskola, indult be a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium szervezésében a csombordi gazdasági iskola, 1935-ben. A harmincas években a dán népfőiskolák erdélyi kisugárzásaként jött létre, Balázs Ferenc unitárius lelkész kezdeményezésére a mészköi népfőiskola.

Kerkai Jenő kezdeményezése az 1940-ben, a bécsi döntés értelmében az anyaországhoz visszatért Erdélyben is csakhamar gyökeret vert. 1941-ben a KALOT égisze alatt megnyílt a *Csíksomlyói Székely Népfőiskola*, melynek létrejöttét Teleki Pál miniszterelnök is támogatta, első igazgatójául Magyar Ferencet nevezte ki. Azzal párhuzamosan szervezte meg Zakariás Flóra szociális nővér a *Csíksomlyói Székely Leánynépfőiskolát*, ugyancsak 1941-ben. Három hónapos tanfolyamaik résztvevői elméleti oktatásban és a zöldségtermesztés, a konyhakertészet, a tejgazdaság, a háztartásvezetés, a népi hagyománykincs elsajátításán alapuló oktatásban részesültek.

Cseke Péter tanulmánya az előbbire fókuszál. Több éves kutatás eredményeként ezt mutatja be az olvasóknak. E tanítás tartalmára és céljaira világít rá Kerkai Jenő levele, amelyet Móricz Zsigmondnak írt 1940 októberében: „Legfőbb célunk, hogy népfőiskolánkkal a magyar élet- és sorskérdéseket szolgáljuk, és a minden tekintetben egységes magyarság ügyét előbbre vigyük. Népfőiskolánk tananyaga, menete és szelleme ezeknek a céloknak az elérését szolgálja.” A címzett tájékoztatása nem véletlen, hisz a népi írók – Móricz Zsigmond mellett Németh László, Veres Péter – maguk is erőteljesen szorgalmazták a falusi ifjúság szellemi képzését, népfőiskolák szervezését, létrehozását, támogatását.

A tanulmány részletesen ismerteti az 1940-41 telén beindított oktatás anyagi és szellemi előkészületeit, az ott tanító szakemberek toborzását, alkalmazását. A népfőiskola otthona megtervezésére Kós Károlyt kérték fel, az építkezés vezetésére a csíkpálfalvi Ferencz S. Imre építésmester kapott megbízatást. Az erdélyi építészeti motívumokkal ékesített épületbe 1942 őszén költözhetek be az addig a helyi iskolában tanuló növendékek. Jeles tanáraik sorában ott találjuk Szervátiusz Jenő szobrászművészt, aki a fafaragó-tanfolyamot vezette. Molnár István táncművész a népi táncművészetet oktatta. Mátéffy Győző és Ferencz Lajos tanárok az általános mű-

veltséget nyújtó tárgyakat adták elő. Köllő Bonifác világnézeti előadásokat tartott. P. Hajdu Leánder hit- és erkölccsant, Részegh Mária zöldkeresztes nővér egészségügyi, Kozán Imre agrármérnök pedig mezőgazdasági ismereteket tanított. Kötelező érvényű tanterv nem készült. A tíz hónapos tanfolyam alatt a szakmai, népi mesterségeket felkaroló oktatás és a szellemi műveltség elmélyítése mellett arra törekedtek, hogy a hallgatóikat faluvezetésre, közművelődés-szervezésre is kiképezzék. Az itt végzett tanítványok – emeli ki Cseke Péter – „a szellemi otthonteremtés előfutárainak bizonyultak szülőhelyükön”.

Sajnos, a háború – az oktatók katonai behívói, az épületek katonai célokra való igénybevétele, a front közeledte – lehetetlenné tette az ígéretes kibontakozást, sőt, külső okok és körülmények, az 1942-es és 1943-as évek fénykora után, a népfőiskola megszűnéséhez vezettek.

Lesz-e folytatás? A tanulmány záró-soraiban ennek a lehetősége is fölmerül: „P. András Imre SJ az újjászervezett KALOT elnöke felhívással fordult a romániai magyar katolikus egyházak vezetőihez: támogassák az egyesület újraindítását Erdélyben.”

A kötet második részében Burus János tanár úr a „somlyói idő” – a KALOT- és a KALÁKA-mozgalom székelői léleképítés – dokumentumaival egészíti, teljesíti ki a népfőiskoláról rajzolt képet. Ő vállalta fel – Kányádi Sándor versétől indítva – e dokumentumok összegyűjtését, átmentve azokat a jelenbe, kiemelve a feledésből, abban a reményben, hogy egy reményteli újabb indulást élő hagyományként segítse a jövőépítésben. A sokrétű, változatos, a népfőiskola életébe betekintést engedő iratok közül külön figyelemre méltó Magyar Ferenc igazgató 1942. június 23-án keltezett körlevele, a hallgatók – Ferencz Imre, Ambrus Károly, István Lajos, Dánél Károly – visszaemlékezései.

Mit vittek magukkal Csíksomlyóról? Ambrus Károly emlékeiből idézünk: „Mint szomszéd föld az esőt, virág a napfényt, fű a harmatot, úgy ittuk be az ott hallottakat. Kitárult előttünk egy új, csodálatos világ. Most is a fülemben cseng igazgatónk figyelmeztetése: »Fiúk, soha ne feledkezzetek meg három dolgról: TISZTA FEJ, TISZTA SZÍV, TISZTA KÉZ!«” Mindmáig, mindenkor érvényes erkölcsi útavaló!

Burus Jánosban is ott él a remény az újraindulásról. Erre nem csupán P. András Imre SJ felhívása ad alapot, hanem az újra indított KALOT egy éves évfordulóján 2003 szeptemberében, a csíkszeredai Lazarus-házban tartott rendezvény, valamint a *Múlt, jelen, jövő* címmel kiadott ismertető

füzet is, amely programot adott az induló és tervezett tevékenységeknek, továbbá a 2011-ben megnyitott KALOT-KALÁKA emlékkiállítás és emlékest. „Önmagunk megmentésének mozgalma volt” – sűríti egy mondatba a népfőiskola jelentőségét Daczó Katalin újságíró. Csatoljuk hozzá a mi reményeinket: lesz is! Legyen ez a kötet az újraindulás termékenyítő, szárba szökkenő, cselekvésre buzdító katalizátora. Nagy, nagyon nagy szükségünk van rá, hogy ez által is visszafordítsuk az erdélyi magyar falvak hanyatlási folyamatát! Erdélyi magyar egyházainkban külön-külön vagy ökumenikus alapon is van, lennie kell annyi erőnek, hogy ezt a feladatot – az elődök példáján és önfeláldozó munkáján fölbuzdulva – fölkarolják. A kötetet a Népfőiskolai Társaság figyelmébe ajánljuk. Mindenképp megérdemelné, hogy újabb, bővített kiadásban és nagyobb példányszámban jutna el az olvasók és a szakemberek asztalára!

A kötet dokumentumértékét növeli a korabeli fényképek közreadása.

(*) Cseke Péter-Burus János: Csíksomlyói Székely Népfőiskola. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2013.

(Megjelent a Keresztény Szó 2014/9. számában.)

Visszatekintés 75 év magasából

*„...nem töltöttem haszontalanul az időmet,
szüntelenül gondoltam szülőhazámra
és megkezdtem hálám lerovását,
mellyel tartozom neki.”*

Apáczai Csere János

A 75 életév kegyelmi ajándék. Különösen alkalmas arra, hogy visszatekintsünk a megtett útra, számot adjunk arról, miként sáfárkodtunk a táalentumokkal – tehetségünkkel, képességeinkkel, lehetőségeinkkel –, hogy Apáczai Csere Jánossal mi is elmondhassuk: nem töltöttük haszontalanul időnket. Különösen érvényes ez olyan személyiségek esetében, akik egy másik nagy erdélyi előd – Aranka György – kijelölte feladatát, „az esméret útjainak közönségessé tételé”-t, sok évtizedes szolgálata alatt, nagy elődök példájából indítatva, hivatássá magasztosította.

Cseke Péterre gondolunk, aki újságíróként, folyóirat-szerkesztőként, szociográfusként, katedra alapító egyetemi tanárként, az erdélyi művelődés tudós és kitartó kutatójaként egyaránt kiváló munkát végzett. A legújabb kötetében(*) olvasható válogatott és újabb tanulmányait a számbavétel jeleként olvashatjuk, melyek – cseppben a tenger – évtizedek kutató és alkotó munkájának legjavát gyűjtik egybe, annak sarokpontjait élénk rajzolva engednek betekintést abba a spirituális világba – az erdélyi magyarság szellemi életébe –, melyben Cseke Péter oly otthonosan mozog.

Mielőtt belelapoznánk, s belemélyednénk könyve olvasásába, szóljunk pár szót a *Magyar Napló Kiadó* ez újabb kezdeményezéséről: a *Rádusz Könyvekről*. A kiadói szándékról vallanak az alábbi sorok: „Azoknak a »sugárzó« életműveknek – és a szerzőikről szóló monográfiáknak, tanulmányköteteknek – kíván benne otthont adni, amelyek egyedi vagy átfogó erejűnek bizonyultak a magyar irodalomban, irodalomtörténetben. A könyvcsalád ráduszai által befogott tér a teljes világ magyar nyelvű életműveit magába öleli. Az emberi és a nemzeti lét meghatározó kérdéseinek gondolkodó, a történelmet átvilágító, a mindenkori emberi helyzetet lényegszerűen felismertető lírai, epikai, drámai, esszéírói és műelemző munkákat tárja olvasói elé. A sorozat műveinek erős sugaraival segítve

annak a fénynek a tudatosítását, amely a magyar irodalomból izzott fel a nemzeti és az egyetemes kultúra értékrendjének tükrébe.”

Nem mindennapi program, melynek első darabja – Lászlóffy Aladár kötetben először közreadott versei – Erdélybe vezet, az elmúlt évtizedek transzszilván lírai világába. A továbbiakban, elismerésként, Cseke Péterrel folytatják a kiadói terv oly sokat ígérő sorát. „Visszaszámláló” és „előre tekintő” kötete hozzásegít ahhoz, hogy, a szerző szavai nyomán, mi is végiggondoljuk „az 1990 előtti és utáni erdélyi változásokat és változatlanságokat. Ha 1989. december 22-én még azt hittük, hogy vérvényesen megszabadultunk például félelemtől, mostanra kiderült: »a szembeszegüléssel, ellenéléssel alanyi jogon megszerzett személyes szabadságnak« nincs közösségi érvényű hatása. (Még nincs.)” Cseke Péter, a hátsó borítólapon közölt vallomásában utal arra, hogy bár a Kritérium Kiadó, személyesen Domokos Géza kiadói programja számottevő előrelépésről tanúskodik, „a diktatúra által előidézett történelmi amnézia feloldásához nagyobb időtávlat szükségeltetett, mint amit az 1990-es »időrobbanás« lehetővé tett számunkra. Emberöltőnél későbbben pedig már az is nyomasztó mulasztásaink közé tartozott, hogy nem volt erőnlétünk a színét váltó diktatúra ellenünk dolgozó szereplőinek elszámoltatásához.”

Az „időrobbanás”-nak Cseke Péter életében, munkásságában – a kötet is szemléletesen bizonyítja – mégis meglett a maga hozama: az *Erdélyi Fiatalok* című kötete kiszabadult a cenzúra fogságából; azt követően életútja és munkássága töretlenül ívelt magasba: tanulmányok, kötetek, általa szerkesztett tematikus *Korunk-számok*, általa gondozott kötetek hosszú sora jelzi a szellemi építő munka gyümölcseit.

A nyolcvanas években megindult leletmentés volt az egyik főcsapás, amelyen elindult, haladt tovább. Nem a múltba nézés szivárványos ábrándja vezérelte, hanem a példafelmutatás, a mának szóló, példaértékű életutak és szellemi teremtmények akarat jelenünket megtermékenyítő, katalizátorként előre lendítő szándékkal, annak példázatával, amely „az erdélyi értelmiség-nevelő műhely” Apáczai Csere Jánostól kezdődően mindmáig korparancsként áll előttünk. A Tizenegyek „színre lépése” a cselekvő akarat jegyében fogantként állhat a mai fiatalok előtt is. A megsemmisülés elől megmentett Jancsó Béla-levelezés közreadásának sem csak az a jelentősége, hogy elénk tárja a korabeli szellemi élet „sűrűsödési csomópontjait”, nemcsak arra, hogy „korát túlélő szellemét magunk közé idézzük”; arra is rávilágít, hogy minden időben lennie, támadnia kell olyan egyéniségeknek, akik a jó ügy élére, annak szolgálatába állnak.

„Az emlékezet feltámasztása” a közelmúlt eseményeire is erkölcsi kötelezőként áll előttünk. A kommunista diktatúra által béklyóba vert szellemi életről való tanúságtétel úgyszintén része annak a folyamatnak, amelynek ismerete nélkül nem léphetünk tovább, nem építkezhetünk, hisz Illyés Gyula szavaival élve – „a jelent a múlt kétségbeesettjei viszik előbbre”. A kétségbeesők sorát, Cseke Péter tanulmányiban/köteteiben nem a fájdalomukba zárkózókat jelenti, hanem azokét, akik az „ahogy lehet”, miként „muszáj” korlátszaggató/tépőkét, az „igazságkereső bátor kérdező”-két, a „kisebbségi létviszonyok keresztútjain járó”-k sorát, akik példát adtak/adnak arról, hogy a tőlünk, időben alig karnyújtásnyira lévő „szabadsághiányos” korban miként lehetett „élni, megélni, átélni, túlélni”, a közösséget szolgálni.

Ha röviden szeretnénk megfogalmazni, meghatározni Cseke Péter tudományos érdeklődésének, munkásságának fő csapásvonalát, akkor azt „a kisebbségi létértelmezés”-ben jelölhetnénk meg. Ez az elköteleződés, ez az indulás éveitől kitapintható szándék vezette tollát, ennek megismerésére biztatta olvasóit, annak kutatására buzdította diákjait, ezt avatta önmaga számára életprogrammá, célkitűzéssé. Írásaiban felismerhetően ötvöződnek két példaképének erényei: Németh László esszéírásának nemzeti elkötelezettsége, mélysége és magassága, továbbá Beke Györgynek az erdélyi sorsot megvallató konok szorgalma, fáradhatatlan igyekezete.

Miként közeledett Erdélyhez a magyar szellemi élet gényusa? „Aki ismeri Erdély kultúrhistóriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár.” A „barangoló könyvek” írója a hozzá való hűségre kereste és mutatta fel a példát, önismeretünk bátor őrzőit és ápolóit idézve elénk.

Cseke Péter e kötete módosítani látszik ezt a cselekvési teret, annak tájékozódási pontjait. A szellemi „székesegyház-építő” Németh László mellé odahelyezi az erdélyi Jancsó Bélát. Közös vonásként hivatkozik a szellemi életet szervező munkásságukra, hisz mindketten, a maguk helyén – a megcsonkított hazában, illetve az attól elszakított területen – a cselekvés programját hirdették meg, szekértáborba igyekeztek tömöríteni mindazokat, a szellem embereit, a népet képviselő erőket. Ebben az erőterben termékenyítődik meg a népi irodalom, s annak szárnyvonalán a népszolgálatra elszegődött erdélyi Balázs Ferenc, Tamási Áron..., a budapesti *Válasz* és az *Erdélyi Fiatalok* folyóiratok köré szerveződött a jelent faggató és jövőt kutató írók közössége. Közös bennük, hogy híven fölvalóják szellemi irányítóik – Németh László és Jancsó Béla – útmutatásait,

cselekvési terük a nemzeti és európaiság/egyetemesség koordináta-rendszerére épül, törekvéseikben különös hangsúlyt kap „a tágabb közép-európai haza fölfedezése”. Németh László tevékenységében a tejtestvériség szelleme, „a megismerés: megértés, a megértés: szeretet” axiómává magasztosult szavai követendő erkölcsi parancsként, irányjelző, szellemi tájékozódási pontként állhatnak előttünk. Az e tematikai tárgykörben született, csokorba szedett Cseke-tanulmányok az említett példaemberek „párhuzamos élettényei” bennünk is fölvetik, újra generálják az Ady Endre által kora társadalma elé állított kérdést: „hol tévesztettünk utat, mi vezetett a végzetes szétszóródáshoz”? És ez már távolról sem csak irodalmi gondolat! A dunai sorsközösség igényének a szelleme ma sem évvült el: „a dunai népeknek össze kell fogni”. Ennek megvalósulása, kiteljesítése, szilárd alapokra helyezése azonban „nem képzelhető el a kisebbségi kérdés mindenütt való becsületes rendezése nélkül.” Ennek elméleti megalapozására, eszmei tisztázására, szolgálatára jött létre – a magyarországi népi írók mozgalmából ihletődve – a kolozsvári *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* köré csoportosult „értelmiség-nevelő műhely”, csatlakozva azokhoz, akik „a magyar sorskérdések rendszeres feldolgozásá”-ra szegődtek el. A Cseke Péter szellemi égboltján ragyogó csillagképként világító Németh László és Jancsó Béla közös „korélménye” – Ady szellemisége – nem csupán kettejük, nem csupán nemzedéktársaik számára szolgált intő példaként, hanem a maiaknak is megszívlelendő tanulságként szolgál. „...belső megújulás nélkül semmiféle külső változás nem hozhat megoldást a Kárpát-medencében, megosztva élő magyarságnak.” Nem hozott száz évvel ezelőtt, nem hoz ma sem!

A nagy gondolatok, eszmék megvalósítása mindenkor személyhez kötött. Így volt ez a múltban, így van ma is. Amikor Cseke Péter elődeinkhez fordul, eszméikre, tetteikre irányítja figyelmünket, a példaadás igényével és szándékával teszi azt. Azzal a nem titkolt szándékkal, buzdítással, hogy a magunk szerepének, helyének a felismeréséből fakadóan mi is megfogalmazzuk cselekvéseink irányát. Arra buzdít, hogy itt és most magunk is megalkossuk jövőt építő létstratégiánkat.. Ezt sugallják a Dsida Jenőről szóló írások is. Kultuszának ápolása, jelesen a szatmárnémeti *Kölcsey Kör*, az egri *Dsida Jenő Baráti Kör*, a miskolci *Dsida Akadémia* rendezvényei alkalmat kínáltak számára, hogy a hagyományos témaválasztáson – költészetének méltatásán – túlmenően kevésbé ismert cselekvési tereimre hívja fel figyelmünket: „az erdélyi nemzedéki önszerveződésé”-hez kötődő munkásságára, szerkesztőségi tevékenységére, irodalomszemléletére, nyelvművelő írásaira. Tamási Áron szavait idézi, miszerint Dsida Jenő

is cselekvő részese lett annak a nemzedéknek, amely „építő kőműves”-ként szolgált az erdélyi nemzetiségi kibontakozás ügyét. Ezt tette diákvezérként, publicistaként, színházi kritikusként, lapszerkesztőként. Mindeütt, mindenkor és mindenhol, maximális igényességgel, alapossággal. A Dsidáról szóló gondolat- és témakörökből kiemeli a nyelvművelés ügyét. Okkal, hisz a kisebbségi létben élőknek elsőrendű kérdés volt az anyanyelv védelme, megőrzése, ápolása. Miért is? Dsida Jenő indoklása máig ható érvénnyel bír: „...aki elvesztette, elfelejtette anyanyelvét, elvesztette és elfelejtette nemzetét is. S az a nemzet, mely elfelejtette nyelvét, elvesztette önmagát.” A korabeli sajtóban való részvételét is magasztos elvek irányították: „...publicisztikája a kisebbségi létvédelem szellemében fogant” – idézi Dsida Jenő szépprózai és publicisztikai írásait közzé tevő Marosi Ildikó szavait. A lapszerkesztőt is az igényesség, a művészi színvonal magasra állított mércéje vezette. Ez nem csupán a munkatársak kiválogatásában érhető tetten, hanem a szerzőkkel szemben támasztott esztétikai elvárásokban is. Amikor megtapasztalta, hogy a politikai áramlatok, világnézeti szempontok teret kívánnak hódítani az irodalomban, határozottan ellenáll, kijelentvén: „a cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magában véve is mindig cselekedet.” Ennek szellemében határozza meg, szól a Pásztortűz hivatásáról: „...nem pártirodalmi közlöny (...) egyetlen célja az erdélyi magyarság szolgálata”. Az irodalmi élet ajtaján kopogtatók előtt is magasra emeli a léce: „csak az igazán nagy és kivételes tehetségeknek volna szabad tollat fogniuk”. Amint fentebb jeleztük, Dsida Jenő is odaállt a szellemi építő kőművesek sorába, de sosem alkudott meg, nem szegődött el csoportérdekek szolgálatára. Ez olvasható ki a *Vásárhelyi Találkozóhoz* való viszonyulásából is. Cseke Péter ehhez fűződő végkövetkeztetése: „A kisebbségi magyarság sorskovácsolta egységének jövőbeli képét illetően kifejtette: szükségesnek látja, hogy minden világnézeti csoportosulás keretében kiérlelődjenek azok a vonások, amelyek »a kisebbségi önvédelem közös jeleinek« számíthatnak. Egy »új, egyetemes kisebbségi magatartás és gondolkodás« kialakulásában reménykedett.”

A Páskándi Géza emlékét megidéző fejezetbe való áthajláshoz Dsida Jenő révén vezet az út. Hisz a költő 1956-ban és azt követően kibontakozó „ébresztésé”-ben ott találjuk Páskándi Géza érvelését is. Panek Zoltán hangütését követően ő is megszólal, „lándzsát tört Dsida mellett”, szembeállva az „ideológusi pallost” hordozókkal szemben – mondván –, hogy „megbélyegzéssel (»ráfröcskölt elfogultsággal«) bonyolult kérdéseket nem lehet elintézni”.

Ugyanilyen bonyolult kérdéssé vált maga Páskándi Géza is. Elítéltetése, fizikai rabsága esztendei sem törték meg azt a belső szabadságot, amely talicskatologatás közben is eltöltötte. Sőt azon túlmenően sem. „Erdélyi íróársai között ketten voltak, akik nem írták alá az elítélő nyilatkozatot arról, hogy az ötvenhatos forradalom ellenforradalom volt. Marosvásárhelyen Székely János, Kolozsváron Páskándi Géza.” A szabadulását követő évek a kényszerlakhely, a saját néven közlés tilalma nem volt más, mint „a kényszermunka folytatása”. Ezt követték a Kriterion Kiadó kolozsvári szerkesztőségében töltött évek, az az alkotó közösség, amelyben – szavait idézve – „igen jól éreztem magam”. A hetvenes évek első esztendei egybeesnek „a Kriterion történetének felfelé ívelő szakaszával”. Itt lehetősége adódott arra, hogy érvényre juttassa „a lenyűgöző irodalmi műveltségéből és írói-művészi intuícióból táplálkozó” igényességét, „erkölcsi-etikai alapállásá”-t, ama nézetét, miszerint az írás–olvasás „a legtisztább örömök egyike”. Miben érhető mindez tetten? Alkotásain, az ezekben az években kiadott kötetein túlmenően a szerkesztői összesítő véleményekben, amelyeket a kiadásra javasolt alkotásokhoz fűzött. Az oknyomozó újságíró mindenre kiterjedő figyelme, a tudós kutató alaposága vezette Cseke Pétert arra, hogy a Kriterion Kiadó kolozsvári szerkesztőségének a Szabédi Emlékházban 75 kéziratdobozban őrzött tárgyi/szellemi bizonyítékai közül kihalássza, végigolvassa azokat, amelyek Páskándi Géza kézjegyét viselik magukon. Általános érvényű következtetése: „senkit sem mért más mércével, mint a tulajdon képességei által predesztinált lehetőségeivel”. Ezt követő, a sokadalomból kiragadott példatár jelzi azt a tiszteletet, igényességet, tapintatot, amellyel a szerzőkhöz, az írásokhoz viszonyult. Sajnos, az írók rabsága és szabadsága közti egyensúlyozás kényszere, „a homogenizáció monstruózus politikája” megtörte állóképességét: „1974 februárjában már úgy látta. ha nem akar újból börtönbe kerülni, kérnie kell áttelepedését Magyarországra”. Nem sejthette – teszi hozzá Cseke Péter –, hogy ott „a romániaiaknál is nagyobb »szellemőri« figyelemben részesült: az árnyéka kezdettől gátlástalanul követte”.

A kötet írója a drámaíró Páskándi Géza alkotói pályája ívét követi nyomon a „rég” és az „új” Kántor–Lángban, segít hozzá, hogy az egymástól időben mintegy félszázadnyi eltolódással vessenek fényt arra az útra, amelyet Páskándi megtett – Erdélyben, Magyarországon és a glóbusz más terein. Cseke Péter idézi amerikai fordítójának, színrevivőjének a Páskándi-drámákból, a belőlük kisugárzó gondolat- és eszmekörről essen-

ciaként leszűrt szavait: „bár egyetemes nyelven szólnak, kimutathatóan a szülőföld meggyötört talajából fakadnak”.

A diktatúra legzordabb évtizedei, esztendei sem vezettek a nemzetiségi lét gerincének megtöretéséhez. A szellemi honvédelem, akár a Kárpátok mélyéből előcsorduló kristálytisztá búvópatak, amely a lét nélkülözhetetlen elemeként táplálja a természete s az embert. Ez adja az erőt a szerves építkezés mindenkori megszállottjainak a küzdelemhez, a megmaradáshoz olyannyira nélkülözhetetlen értékek felszínre hozásához kötőszövet megteremtéséhez. Németh Lászlótól megtanulhattuk, hogy a „hivatásérzet kisugárzása”, „az író vállalkozás” paradigmája mily pillérekre épül: alkat, szülőföld, nemzet, a szellemet termékenyítő áramlatok.

Cseke Péter kötete – munkássága általában – ezek összefüggésében bontja ki választott témáit. Közben, a súlypontok hegycsúcsai mögül, az elmélyült, mindenre figyelő kutatómunka háttérrajzai hozadékaiként – a baloghedgári tintás esztergapadról lekerülő forgácsként – igen sok, értékes részelem, mint égitestek körüli kisbolygók, kerül felszínre, segítve bennünket a nagy egész jobb megismerésében, megértésében.

Az elénk tárt erdélyi szellemi univerzum megismertetését célzó törekvés vetíti elénk a Kolozsvárról elszármazott Buday család – az egyetemi tanár Árpád, a történész Kálmán, a világhírré magaslott grafikusművész, György – életét. Mindhármukra érvényesek Jancsó Bélának az apáról írott szavai: „Transsylván ember volt, fajtájához halálig hű, s minden más fajtájú transsylván értéket megbecsülő és megbecsültető” attitűd. Erdély-kötődésük leginkább Buday György csodaszép grafikáiban – az Arany-balladák illusztrációiban, a Székely népballadák világhírt elérő, a „süllyedő népi élet utolsó üzenete”-ként fölfénylő fametszetekben öltenek testet. A család életútja a szülőföldhöz való hűség szép példáiként.

A szellemi honvédelmet szolgálták azok az írók is, akik a Petelei István által sugallt „biztos ízlés” és „makulátlan magyarság” talaján állva vívták harcukat a közügyi küzdőtéren. Cseke Péter közéjük sorolja a kiváló publicistát, Spectator, Krenner Miklóst, a Székely bánja szociográfiai munka íróját, Bözödi Györgyöt, az erdélyi magyar irodalom szervezői, irányítói közt elévülhetetlen érdemeket szerzett Kuncz Aladárt. Az eszmei törekvéseik, küzdésre sarkalló példaéletük és munkásságuk nyer folytatást az 1956-os budapesti forradalmat emberközelből átélő/megtapasztaló kortársaink következetes, a veszéllyel dacolók, azzal szembenézők, a börtönt is megszenvedők – Kós Károly, Lászlóffy Aladár, Kusztoz Endre... – elvhűségében. És a sor folytatódik. Belőle kimagaslik „a megismerés

kisebbségi keresztútjait” járó Sütő Andrással, kinek főműve – *Anyám könnyű álmot ígér* – magába ötvözi a szavak és tettek azonosságát, a líraiságot és vallomásosságot, az írói fantáziát, aki drámaival és esszéivel oly sok erőt és hitte adott kortársainak a maguk küzdelme megívásához.

A szellemi honvédelem fontos gyakorlótere volt a szellemi élet műhelyeiben végzett munka, az a művészi igényesség és szigor, amellyel Szilágyi Domokos végezte kiadói véleményező munkáját az ifjú tehetségek pályára állításában, továbbá a szellemi építkezés, amely Kántor Lajos vezetésével folyt a Korunk műhelyében, szerkesztői szobáiban.

A kötetzáró írásban, Cseke Péter visszatér szellemi mentora munkásságához, visszaidézi azt az alapállást, miszerint Jancsó Béla „a Bartók-modell érvényesítésében látta és láttatta az erdélyi magyar irodalom jövőjét”, „világirodalmi betájolással készült” tervezett művének – az erdélyi irodalom története – megírására. Kiindulópontként fogalmazta meg: „az erdélyi irodalom, melynek önálló életét évszázados gyökerekből az uralomváltás hívta ki, egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata”.

Cseke Péter eme kötete és mind az előbbiek azt példázzák, hogy e folyamat időtlen igényként áll előttünk, a kisebbségi életakarat és sorsvállalás a későbbiekben is, mindmáig a legnemesebb eszme, amit íróink, költőink, hagyományaink kutatói és hordozói a maguk elé célként tűzhetnek.

A könyv szerzője 2020 januárjának végén tölti be 75. életévét –, kötete egyfajta útjelző összegzője az eddigi szerzői eszmetörekvéseknek.

(*) Cseke Péter: Az emlékezet feltámasztása. Válogatott és újabb tanulmányok. Magyar Napló Kiadó, Rádus Könyvek sorozat, Budapest, 2019.

Függelék

Máriás Józsefnek szóló könyvdedikációk Cseke Pétertől

Hazatérő szavak

*Máriás József kollégámnak meleg baráti szeretettel,
ragaszkodással*
Cseke Péter
1986. jún. 20.

Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták

*Régi barátomnak,
Máriás Jóskának, szeretettel ajánlom ezt az Elmeőrség
által csaknem négy évig pincefogságban tartott kötetet.*
Cseke Péter
1993. május 5.

Jöjjön el a mi időnk

*Máriás Józsefnek,
hogy sürgesse ő is tovább...*
A régi barátsággal, ragaszkodással
Cseke Péter
2005. ápr. 16.

Tükörjáték

*Máriás Józsefnek,
köszönettel kitartó barátságáért s nemkülönben a pályámat kitüntető
figyelemmel kísérő érdeklődésért, az újabb találkozás örömeivel*
Cseke Péter
2010. május 14.

Álom egy kolozsvári Solveig–háziról

*Máriás Józsefnek
testvéri lélekkel*
2010. dec. 2.

Fájó sebektől termő ágak

A termő ágakra figyelő

Máriás József

barátomnak nagy szeretettel, ragaszkodással

Cseke Péter

2010. dec. 2.

Láthatatlan emlékművek

Máriás Józsefnek és kedves háza népének a régi barátsággal

Cseke Péter

2011. ápr. 29.

Védjegyek

Szellemi értékeink védelmezőjének és értékelőjének,

Máriás Józsefnek,

köszönettel mindazért, amit rólam írt –

az együttgondolkodás jegyében,

változatlan (ifjúkori) ragaszkodással

Cseke Péter

2011. Karácsonyán

Időrobbanás

Máriás Józsefnek,

a régi baráti szeretettel.

Cseke Péter

2014. ápr. 28

Örökhagyók, értékvédők

Az értékvédő

Máriás Józsefnek,

örökös barátsággal

Cseke Péter

2017. szept. 20.

Döntéskényszerben

*Máriás Józsefnek,
aki pályája során maga is sokszor volt döntéskényszerben.
Baráti öleléssel,
Péter
2019. jan. 17.*

A teljesség sóvárgása

*Máriás Jóskának,
akinek a könyvtárába idejekorán fedeztem fel magamnak Németh Lászlót.
A szerves szellemi építkezések ígézetével.
Cseke Péter
2019. jan. 30*

Őrtüzek parazsa

*Az őrtüzeinket őrző Máriás Józsefnek több mint ötvenéves
barátságunk jegyében, megújuló szeretettel,
Péter
2019. jan. 30.*